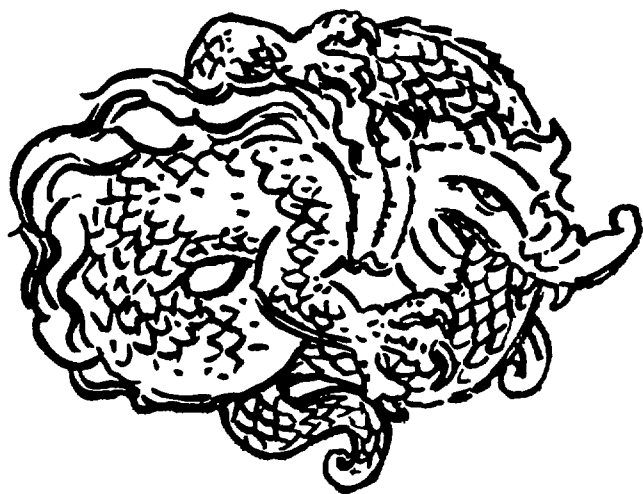

danske studier

1987

Udgivet af Iver Kjær og
Flemming Lundgreen-Nielsen
under medvirken af
Merete K. Jørgensen

C. A. Reitzels Forlag · København

Danske Studier 1987, 82. bind, syvende række 10. bind
Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 504
Omslag og typografi: Knud A. Knudsen
Printed in Denmark by
Special-Trykkeriet Viborg a-s
ISSN 0106-4525
ISBN 87-7421-543-4

Indhold

<i>Karl Martin Nielsen</i> †, professor, dr.phil., København. Nørre Nærå-stenens niøt kubls	5
<i>John T. Lauridsen</i> , arkivar, mag.art., Vejle kulturhistoriske Museum. Adelsreaktion og politisk satire under den tidlige enevælde	9
<i>Gordon Albøge</i> , lektor, cand.mag., Københavns Universitet. »Som Rygtet siger«. Om nogle formodede Blicher-tekster . . .	26
<i>Lars Kruse-Blinkenberg</i> , lektor, lic.phil., Københavns Universitet. Goldschmidts formål med miljøtegningen i <i>En Jøde</i>	58
<i>Peter Brask</i> , professor, dr.phil., Roskilde universitetscenter. Den diskrete charmetrold. Kritiske bemærkninger over et Paludan-citat	79
<i>Ljudmila Moiseevna Lokštanova</i> , docent, lic.ling., Moskvas Statsuniversitet. Om moduskategoriens struktur i dansk	93

FORSKNINGSOVERSIGT

<i>Thorkil Damsgaard Olsen</i> , lektor, mag.art., Københavns Universitet. Dansk middelalderlitteratur ca. 1977-1987	108
--	-----

MINDRE BIDRAG

<i>Harry Andersen</i> , lektor, dr.phil., København. Sven H. Rossel om Johannes V. Jensen	141
<i>Aage Jørgensen</i> , lektor, cand.art., Langkær Gymnasium. Om 'forpulet'	144

ANMELDELSER

<i>Lars Boje Mortensen</i> , kandidatstipendiat, cand.mag., Københavns Universitet. Anders Sunesen, Hexaëmeron; gengivet på danske vers af H. D. Schepelern	146
<i>Elisabeth Møller Jensen</i> , kandidatstipendiat, cand.mag., København Universitet. Charlotta Dorothea Biehl: Mit ubetydelige Levnets Løb, udgivet af Marianne Alenius	152

<i>Poul Houe</i> , professor, cand.mag., University of Minnesota. Else Brundbjerg: Kvinden Kætteren Kunstneren Karen Blixen. Hans Holmberg: Glæde over Danmark II. Om Karen Blixen .	156
<i>Mogens Løj</i> , lektor, cand.mag., Københavns Universitet. Ret- skrivningsordbogen	170
<i>Niels Haastrup</i> , professor, dr.phil., Roskilde Universitetscenter. Ole Togeby: »STEDER« i bevidsthedens landskab – grene på ideernes træ, om at finde stof til belysning af en sag	178

Nørre Næra-stenens **niut kubls**

Af Karl Martin Nielsen †

Nørre Næra-stenens indskrift **þurmutR niut kubls** oversættes af Wimmer DRM II s. 368 »Tormund nyd højen! (hvil i fred i gravhøjen!)«. Paa Gørlev-stenen, der blev fremdraget i 1921, findes en tilsvarende formel **niut ual kums**. Den oversættes af Brøndum-Nielsen i Fra Holbæk Amt 1923 s. 39 »nyd vel højen«, det er »hvil i fred i graven«. Indskriften indeholder tillige futharken, der skal værne den døde (smst.), og **þmk**-formlen (*þistil mistil kistil*), der kendes fra Ledberg-stenen, Östergötland, og som af Brøndum-Nielsen opfattes som »en magisk værneformel, der skal skaffe den døde fred i graven, binde den døde til graven, vie og værne gravmindesmærket« (s. 44).

Gørlev-stenens gravmagi er behandlet af Erik Moltke i »Runetrolddom«, Nordisk Tidskrift 1934 s. 429f. Han tolker futharken som en værneformel og **þmk**-formlen som indeholdende forbandelsen mod gravbrydere. Moltke tolker *niut kumbls* saaledes: »*kumbl* betyder gravhøjen, her vel selve graven; verbet *njóta* er vort 'nyde', men den oprindelige betydning er 'gribe' og 'bruge', altså uden meliorativ betydning; ordene skal altså oversættes 'brug, nytt graven'«. Formlen opfattes som en gravbindingsformel: »ved den bandt man den døde til hans grav og hindrede ham i at gøre skade blandt de levende«. Wimmers oversættelse afvises med den begrundelse, at det ikke gaar an »at lægge en så moderne (kristelig) betydning ind i denne ægte hedenske indskrift«, og han henviser til Marstrander i Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskab III (1929) s. 163, der tillægger ordet betydningen 'possidere, uti'. Wimmer har næppe lagt noget kristeligt ind i sin oversættelse, og Brøndum-Nielsen har betonet Gørlev-indskriftens hedenske karakter.

Forfatterne af de etymologiske ordbøger (Falk & Torp, Hellquist, Niels Åge Nielsen) er enige om at ansætte en grundbetydning 'gribe, fange', men med hensyn til betydningsudviklingen er de noget afvigende. Betydningen af oldn. *njóta* er imidlertid klar nok 'besidde', ikke 'bruge' (det udtrykkes ved *nýta* eller *neyta*). Ordet defineres saaledes i LexPoet.: 1) 'nyde, især om den glade, uforstyrrede besiddelse af noget', 2) 'nyde godt (af noget), nyde ens hjælp'. Som bet. 3 ansættes 'bruge, benytte'; men denne betydning er tvivlsom, se Acta Phil. Scand. XXIX s. 60 note. Moltkes tolkning af *niut kumbls* som en grav-

bindingsformel (DR sp. 811) afvises af L. J. og K. M. N. DR sp. 256 anm. 3, jf. DSt. 1941 s. 46f., og af Anders Bæksted, Målruner og Trolldruner (1952) s. 148f. Moltke, Runerne i Danmark og deres oprindelse (1976) s. 132 fastholder sin opfattelse og skriver: »*njóta* ... betød dengang ikke nyde, men nytte, bruge«. Den faktiske betydning var imidlertid 'besidde', og det er den, man maa lægge til grund for tolkningen. Axel Olrik, Dania IV (1897) s. 31 oversætter »Tormund, hav din grav i fred«, og denne oversættelse stemmer paa det smukkeste med Finnur Jónssons definition i LexPoet. I gl'da. er *niuta* og *nýta* lydligt faldet sammen i præsens, men det er muligt at adskille de to ord i lovsproget, se Acta Phil. Scand. XXIX (1971) s. 58ff.

Moltkes tolkning af *niut kumbls* byggede paa Wimmers opfattelse af ordet *kumbl*: »I den ældste tid synes ental særlig at være brugt om en enkelt del af mindesmærket, nemlig gravhøjen ... Derimod bruges flertal, når der menes hele mindesmærket eller i hvert fald flere af de væsentlige dele, hvoraf det bestod, først og fremmest dog vistnok højen« (DRM IV, 2 s. xii). I DSt. 1941 s. 33-49 har jeg foreslaaet at opfatte sing. som betegnelse for runestenen, pl. som betegnelse for et mindesmærke, bestaaende af flere rejste stenc. Som argumenter anføres, at de bevarede anlæg, Glavendrup og Bække, bestaar af en runesten og en stensætning uden tilknytning til en grav (jf. Mediaeval Scandinavia VII, 1974, s. 170), at *kumbl* pl. kan være objekt for *reisa*, *sætia* ligesom *stein*, og at yngre indskrifter har pl. *steina*. Imod denne tolkning er blevet indvendt, at begge Jelling-stene har *kumbl þausi*, men der er kun een stensætning; jf. Ole Thamdrup i Kuml 1981 s. 10.

Iflg. Moltke, Runerne s. 173 bestaar Gorms *kumbl* af »1. Den lille runesten, 2. Nordhøjen med gravkammeret og 3. En stensætning«. Haralds *kumbl* »har i hvert fald bestået af to ting: 1. Den store runesten og 2. Den tomme nordhøj – kenotaph med et fremmedord – i syd«. Desuden er det muligt, at ogsaa den ældste kirke har indgaaet i Haralds *kumbl*. »Hvis det har været tilfældet, vil det sige, at *kumbl*, når det bruges i flertal, hverken betyder grav eller stensætning, men et *dødeminde bestående af flere enheder*: runesten, stensætning, grav- eller tomhøj, gravgårde (indhegning), kirke m.m., ikke alle på én gang, naturligvis, men nogle af dem, tilstrækkeligt til at markere grav eller monument (dersom de døde, som på den skånske Valleberga-sten, var omkommet og begravet fjernt fra hjemlandet), markere det og indvie det med de tilhørende ritualer, således at det samtidig var beskyttet og kunne, som det hedder i Gørlev-Nærrå-indskrifterne, tjene til brug og nytte for afdøde«.

Det kan kun blive hypotetisk, at *kumbl* i Jelling-indskrifterne omfatter alt det, som Moltke mener. Dertil kommer, at Jelling-anlægget er enestaaende, og rent metodisk maa det afvises, at man ud fra det kan slutte til ordets betydning i andre indskrifter. Det dødeminde, han forestiller sig, er en konstruktion, og der er ikke noget grundlag for hans antagelse, at *kumbl* hører til en gravritus. De bevarede anlæg, Glavendrup og Bække, har ikke en grav, og de to eneste danske runestene, der muligvis hører sammen med en grav, 40 Randbøl og 3 Hadeby 3 (jf. DR sp. 911 anm. 1), har *stein*, ikke *kumbl*. Moltkes tolkning rejser ogsaa spørgsmaalet om runestenenes karakter. Wimmers opfattelse i DRM. I. 1 s. iii er denne: »Runestenene fra denne tid (d.v.s. den egentlige runestensperiode) kan nemlig ingenlunde kaldes *gravstene* i egentlig forstand. Det er *mindestene*, hvis hensigt det var at bringe den døde navn til efterverdenen«. Og Johs. Steenstrup skriver i Festskr. Erslev (1927) s. 61: »I alt Fald fra Midten af det 10. Aarhundrede er ikke Nærhed ved Gravstedet, saa lidt som ved Boligen, det væsentlig bestemmende. De (d.v.s. runestenene) sattes fremfor alt *ved Veje eller paa Højder*, hvorfra de saas viden om, idet de havde et Hovedformaal at hædre den afdøde ved *at tale til Befolkningen om hans Værd og Fortjenester*«. Jf. ogsaa Otto von Friesen, Nordisk Kultur VI, Runorna (1933) s. 167f., DR sp. 909-11.

Ud fra sin opfattelse af *kumbl* pl. giver Moltke følgende forklaring af *niut kumbls*: »Står *kumbl* derimod i ental som på Gørlev-Nærå (og vel også Starup), må det betegne et dødeminde, der kun består af én ting, d.e. den runestensmærkede grav(høj), hvor runestenene er det synlige mærke for de ritualer, som har gjort gravhøjen tjenlig for den døde – grav og sten opfattet som en enhed« (s. 174). For at komme til denne forklaring har Moltke maattet antage, at *kumbl* pl. var mere end to dele (runesten og gravhøj eller stensætning), og at *kumbl* sing. var betegnelse for et mindesmærke af to dele, opfattet som en enhed: runesten og grav. Det vil sige, at han tillægger *kumbl* sing. den betydning, som Wimmer lagde i pl. Det hele er en konstruktion, som af sproglige og reale grunde maa afvises. I mit forslag hed det: »Pluralisformen maa antages meget tidlig at have faaet kollektiv betydning og være blevet betegnelse for mindesmærket, betragtet som en enhed. Herpaa tyder ikke blot den konstante anvendelse af pluralis, men også den gennemgaaende brug af verbet *gørwa*« (s. 45).

Moltke afviser min forklaring som »Anderledes, men ikke fyldestgørende« (s. 180 anm. 11), og han har ikke taget hensyn til Nils-Gustaf

Stahres undersøgelse af ordet i svenske indskrifter i Stångskäret, Kåksna och Kummelberget (1952) s. 180ff. Hans konklusion er, at ordet betegner »en rest sten eller, då ordet står i pl. flera resta stenar« (s. 194), og s. 197 hedder det: »Det finns – så vitt jag kunnat finna – ingen runristning, innehållande pl. *kumbl*, av vilken det entydigt framgår, att ordet åsyftar en rest sten och en gravhög. Det saknas däremot inte exempel, som göra en sådan tolkning möjlig«.

Moltkes tolkning af *niut kumbls* er fra et sprogligt synspunkt utilfredsstillende, og det reale grundlag er tvivlsomt; *niuta* havde ikke i oldsproget den betydning, som han tillægger det, og der er ikke noget grundlag for at knytte ordet *kumbl* til gravanlæg og gravritus. Hvis vi ændrer Axel Olriks oversættelse til »hav dit mindesmærke (d.v.s. runestenen) i fred«, faar vi en tolkning, hvorved indskriftens ønske for den døde kan sidestilles med forbandelsesformlerne, der er rettet mod den, der vil forstyrre mindesmærket.

Klaus Düwel har i et bidrag ved et kolloquium »Zum Grabfrevel in vor- und frühgeschichtlicher Zeit«, Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Phil.-hist. Kl. 3. Folge, Nr. 115 (1978) s. 237 foretaget en sammenstilling af *niut kumbls* med forbandelsesformlerne. Düwel betoner, at formlerne retter sig mod forstyrrelse af runestenen (s. 232), og paapeger, at en tolkning af formlerne som rettet mod gravrøvere i flere tilfælde maa afvises, idet der ikke findes et gravanlæg (s. 233). Han sammenfatter: »Wir haben gesehen, dass die Fluchformeln, wenn sie überhaupt im Kontext einer Grabanlage vorkommen, in erster Linie der Bewahrung des Grabfriedens und damit dem Schutz gegen Wiedergänger dienten. In dieser Funktion stimmen sie mit anderen runeninschriftlich belegten Formeln überein wie der Grabbannungsformel (vgl. *gravbindingsformler* DR sp. 811), die sich in adhortativer Form direkt an den Toten wendet: »Gebrauche (nutze, geniesse) das Grabdenkmal (*kumbl*)« (Gørlev und Nørre Næra)« (s. 237). Düwels opfattelse af forbandelsesformlerne kan diskuteres, og tolkningen af *niut kumbls* som gravbindingsformel kan ikke opretholdes. Men de to formeltyper kan sammenlignes: De tager begge sigte paa mindesmærkets uforstyrrede bestaaen.

Adelsreaktion og politisk satire under den tidlige enevælde

Af John T. Lauridsen

Frataget sin enerådende privilegerede magtstilling med statskuppet i 1660, havde adelen i tiårene derefter kun få muligheder for under et enevældigt diktatur med våbenmonopol og altomfattende censur at manifestere nogen utilfredshed eller modstand mod den ændrede tingen-
nes tilstand. Enhver opposition måtte udfolde sig inden for meget snævre rammer, hvis ikke statsmagts knusende hånd skulle ramme den, der ytrede kritik eller fornærmede den af guds nåde udvalgte kongelige familie. Det kom en række selvbevidste såvel borgerlige¹ som adelige undersætter hurtigt til at føle. For adelens vedkommende statueredes der helt i tidens retspraksis' ånd skræmmende eksempler på, hvordan det kunne gå dem, der var letsindige i omtalen af enevælden og den kongelige familie, ved domfældelserne af Kaj Lykke og Oluf Rosenkrantz.

Kaj Lykke havde 1656 været så letsindig i et brev til en elskerinde at skrive, at dronningen lå i med sine lakajer, hvilket senere kom den enevældige konge for øre med det resultat, at Lykke dømtes fra både liv og gods. Da den dømte havde absenteret sig opførtes i stedet i september 1661 et rent skuespil på Københavns slotsplads, hvor en legemsstor dukke i Lykkes fravær »henrettedes«. Sært er det ikke, at Lykkes skæbne vakte »stor forfærdelse i gemytterne« hos adelen. Lykkes henrettelse in absentia var den første af sin slags under enevælden, og skuespillet skulle klart over for adelen og andre demonstrere, at der var meget snævre grænser for, hvad selv de rigeste adelsmænd – til hvilken gruppe Lykke havde hørt – kunne tillade sig.²

Oluf Rosenkrantzs forseelse mod enevælden var af en mere politisk karakter. Han vovede i skrift efter skrift at tage adelen i forsvar over for de angreb og insinuationer, den blev udsat for fra det nyc regimes side. Første gang var det i et anonymt skrift i 1663, hvis indhold af kredse ved hoffet takseredes til at være af en sådan karakter, at skriftet burde brændes af bøddelen. Dertil kom det ikke, men muligvis har man på rette sted kunnet gætte, hvem den anonyme forfatter var, for Rosenkrantz fik ikke noget embede. Han havde ellers kvalifikationer-

ne dertil. Et muligt eksempel på et enevældigt berufsverbot, som selvfølgelig blev praktiseret for at dæmpe oppositionslysten.

Da Rosenkrantz i en længere årrække ikke offentligt havde givet udtryk for den adelige reaktions synspunkter, fik han omsider under den nye konge, Christian V, både embede og titel. Fremkomsten af to bøger med nye angreb på adelen blev ham alligevel for meget. 1681 udsendte han i Lübeck et modskrift med et forsvar for adelen, og det skete i hans eget navn. Tilskyndet til det sidste var han blevet ved, at der var bidraget ham det indtryk, at han kunne gøre det uden at frygte kongens unåde. Her forregnede han sig. Det var for hård kost for magthaverne at skulle sluge angrebene på det udanske hofslæng og dets rænker og på de indvandrede tyskeres utaknemmelighed, valgriget som den oprindelige tilstand m.m. Det hjalp ikke, at modskriftet havde karakter af et lærd værk. Forseelsen takseredes til tab af alle titler, embeder og hele formuen.³

Dette var ydertilfælde, adelsreaktionen manifesterede sig i reglen langt mere indirekte, men alligevel på en sådan måde, at kongemagten ikke kunne være i tvivl om meningen. Da dokumentet om arvehyldingen af Frederik III blev rundsendt i riget i 1661, var det således et påfaldende stort antal adelige underskrifter, der under det ene og det andet påskud manglede.⁴ At den egentlige årsag var politisk, kunne der ikke for selv den sløveste hofjunker være tvivl om. Til udenlandske diplomater gav danske adelige deres utilfredshed med enevælden mere frit løb, nogle enkelte var som Corfitz Ulfeldt villige til at gå i forbund med udenlandske magter for at få enevælden omstyrtet, men flertallet af de oppositionelle adelige lod det blive ved en kritik i sluttede kredse. Som den franske diplomat Terlon sagde om adelen, den talte mere, end den var at frygte. Økonomisk var adelen i tilbagegang og som officerer til hær og flåde blev den i realiteten så godt som ikke længere antaget.⁵ Statens magtmidler hvilede sikkert i den enevældige konges hånd. Når der derfor blev fortalt om forræderiske planer og konspirationer mod kongen, som f.eks. i 1668,⁶ tjente det mere som en retfærdiggørelse af regimets stramme greb om magten, end det rummede en reel trussel.

Tværtimod var det kongemagten, der havde alle kortene på hånden og kunne spille offensivt ud over for adelen, ikke kun når det gjaldt antagelsen af de pålidelige og loyale ved embedsbesættelser, men også ved at angribe adelens standsbevidsthed og hidtidige sociale status. Bortset fra statskuppet i 1660 var der næppe noget, der kunne vække

den slagne adels vrede og modvilje mere end oprettelsen af de nye rangklasser af grever og friherrer med særlige privilegier i 1671.⁷ Med Griffenfeldts ord var det med de nye rangklasser hensigten »at dele adelen«,⁸ nemlig mellem dem, der antog de nye titler, indgik i kredsen af den nye loyale hofadel, og de andre. Splittelsen lykkedes i første omgang for så vidt kun delvist, som et mindretal af de gamle adelige familier, der havde midler dertil, lod sig optage i den nye herrestand; heller ikke alle i øvrigt kongen loyale adelige embedsmænd antog en af de nye titler, nogle afslog åbent.⁹ Her trådtes adelsstanden for nær selv for nogle af dem, der aktivt havde deltaget i det nye styre. Paradoksalt nok var den ovennævnte Oluf Rosenkrantz en af de få og tilmed oppositionelle adelige blandt de gamle familier, der antog den nye rang. Hans politiske indstilling havde ikke kunnet modstå presset fra hustruen Birgitte Krabbes stærkt udviklede honette ambition.

På bare lidt længere sigt opnåede kongemagten det med det nye rangsystem tilsigtede, at splitte adelen, at lægge en daglig gift ud for forholdet mellem den gamle adel og den nye adel af adelig eller borgerlig herkomst, der antog de nye titler. Hvor giftigt, ja hadsk dette forhold i nogle hoveder kunne udvikle sig, har vi et enestående eksempel på i den såkaldte »Grevens og friherrens Komædie«,¹⁰ der er skrevet mindre end ti år efter de nye privilegiers udstedelse engang i 1670'ernes slutning.¹¹ Komædien blev aldrig trykt og kan aldrig have været beregnet for hverken opførelse eller trykning. Det var et håndskrevet læsestykke, der var beregnet på i afskrift at gå fra hånd til hånd og øve sin indflydelse i de oppositionelle og andre kredse, der ikke på anden måde kunne udtrykke eller få afløb for deres meninger. Den dramatiske form blev antaget for at stykkets hovedpersoner kunne udlevere sig selv til satiren, latteren og hånen, men stykkets karakter var i bund og grund politisk. Det skal der ikke tages fejl af, og det gjorde stykkets forfatter eller forfattere heller ikke selv, for han/de foretrak at forblive anonyme. I kraft af den kritik komædien rettede mod privilegiesystemet af 1671, ville det aldrig kunne gå gennem censuren, ja de udtrykte holdninger var direkte farlige for forfatteren, om han havde givet sig til kende.

Den mest udbredte antagelse er, at komædiens anonyme forfatter er Mogens Skeel (1650-94), der også på anden måde har vist skønlitterære tilbøjeligheder; men afgjort er det ikke, og senest er det i 1978 – efter min mening lidet overbevisende – blevet anfægtet af Erik Sønderholm.¹² Uden i øvrigt at ville gå nærmere ind i diskussionen af, hvem

der er stykkets ophavsmand, denne artikels sigte er et andet, vil jeg påpege et forhold, der kan tale for Mogens Skcel som forfatter til stykket, og som pudsigt nok fandtes betænkeligt af en af stykkets udgivere, Sophus Birket Smith, og talende imod Skeel som pennefører.¹³ Det er det forhold, at Skeel i 1679 giftede sig med en af baronesserne efter det nye rangsystem, Helle Helene Rosenkrantz. Hvordan kunne Skeel på *en* gang være en ædende ond kritiker af grevernes og friherrenes titler og rang og selv gifte sig med en datter af en af dem, oven i købet med en af dem fra den gamle adel, som var faldet for fristelsen til den nye rang? Spørgsmålet besvarer Birket Smith ikke, men det er måske ikke så betænkelig en sag endda. Baronessens far var nemlig den allerede to gange nævnte Oluf Rosenkrantz, der nok havde ladet sig baronisere, men ikke desto mindre fortsat var en levende forsvarer af og fortaler for den gamle adel over for både de nye adelige og enevælden. Hvad er mere oplagt, end at Skeel har ladet sig inspirere af på én gang svigerfaderens oppositionelle holdninger og hans ægteskab med Birgitte Krabbe, hvis ambitioner om titel og rang pressede ham til at lade sig baronisere? Skeel har haft rig lejlighed til at lære disse forhold at kende ved omgang med familien Rosenkrantz, da han blev forlovet med Helle Helene i 1675,¹⁴ før komedien er blevet forfattet. Tilmed har svigerfaderen måske bidraget med noget af det stof til komedien, som Skeel nødvendigvis måtte have på anden hånd, da han selv var for ung til at have samtidigt kendskab til det.¹⁵

Stykkets forfatters identitet er for så vidt her underordnet, som »Grevens og friherrens Komedie« under alle omstændigheder er et åbenbart udslag af strømninger i den reaktionære adel. Den mulighed, at stykkets ophavsmand skulle være borgerlig, anser jeg for ganske minimal. Dertil er den nedladende og foragtende holdning over for personer af borgerlig herkomst, der gennemsyrrer stykket, alt for kraftig.¹⁶ Det er nogle af de reaktionære adelige strømninger, der optræder i komedien, der her skal ses nærmere på.

De hidtidige undersøgelser og udpræget den seneste af Erik Sønderholm har næsten alle samlet opmærksomheden omkring komediens kritik af det nye rangsystem og baggrunden herfor, foruden diskussionen af forfatterens identitet. Jeg har valgt at forskyde focus til et hidtil knapt berørt eller i værste fald noget misforstået element i komedien: Fremstillingen af komediens hovedoffer eller hovedskurk, baron Klingenbeutel med familie, og ikke mindst den anonyme forfatters baggrund for og hensigt med denne karakteristik.

Indledningsvis skal jeg med Birket Smith henlede opmærksomheden på »Grevens og friherrens Komædie«s nære slægtskab med den samtidige nyere franske komædie, som stykkets forfatter må have været bekendt med. Et karakteristikon ved tidens nyere franske komædie var, at indholdet, det anvendte stof, var hentet umiddelbart ud af det omgivende samfund. Sådant mener Birket Smith også, at det forholder sig med »Grevens og friherrens Komædie«, ¹⁷ hvilket jeg kun kan tilslutte mig. Oprettelsen af de nye rangklasser 1671 er så klart et af de omgivende samfundsforhold, der har sat forfatteren igang, og flere vil blive fremdraget i det følgende, specielt hvad angår figuren baron Klingenbeutel.

Denne figur Klingenbeutel, der optræder som stykkets kærling, er han blot »die Halluzination eines von Hass verzehrten Menschen«, som Erik Sønnerholm mener, ¹⁸ eller var han at finde lyslevende i 1670'ernes København? For sin meget klare afvisning af, at en virkelig person har tjent som forbillede for baron Klingenbeutel gennemgår Sønnerholm en række af de personer, der havde de nødvendige karakteristika: Adlede borgerlige, der var kommet frem ved bedragerier over for staten. To kommer i betragtning: Henrik Müller og Poul Klingenbergs og begges kandidatur afvises: »Diese bürgerlichen Kaufleute waren, soweit wir das heute erkennen können, tüchtig, energisch, effektiv und vermutlich auch hart, vielleicht sogar brutal, aber Betrüger waren sie nicht; im Gegenteil. Die Mustergültigkeit seiner Rechenschaftslegung rettete z. B. Henrich Müller immer wieder im politischen Machtkampf, während die beiden Spitzenfiguren des Adels, Ulfeld und Sehested, wegen ihrer Unordnung und vermutlichen Betrugs bei Lieferungen an den Staat zu Fall kamen«. Dette opsigtsvækkende synspunkt fører ham til følgende slutning: »Die Darstellung im Stück scheint demnach so gut wie keinen realen Hintergrund zu haben, sie ist dem monomanen Hass des Autors entsprungen, der wiederum dadurch bedingt ist, dass dergleichen hätte vorkommen können«. ¹⁹

Grundlaget for denne slutning er mere end tyndt, og i bedste fald er der tale om en meget overfladisk læsning af den litteratur, der henvises til i fodnoterne – Johan Jørgensens arbejder og Dansk biografisk leksikons anden udgave. Ikke mindst i Johan Jørgensens arbejder ville Sønnerholm have kunnet overbevise sig om, at det var så som så med det »mønstergyldige« i Müllers og Klingenbergs regnskabsaflæggelse, hvis man da ikke tager det i den helt tekniske forstand, at regnskaberne for det meste formelt var i orden og dog heller ikke altid: Væsentlige

bilag kunne mangle, så det ikke var til at afgøre, om en påstået statsleverance faktisk var foretaget. Heller ikke holder det, at Müller (og Klingenberg som repræsentant for Marselis-konsortiet) overlevede den politiske magtkamp gang på gang på grund af den rene uskyld, mens alene Ulfeldt og Sehested var bedragerne og de skyldige. Müller var rent faktisk i fængsel i en periode omkring Ulfeldts fald for sin andel i svindelen med statsleverancer, der var nemlig to parter – nogle af statsadministrationens topfolk og storleverandørerne – om bedragerierne, og det kan dokumenteres, at de begunstigede storleverandører fik i det mindste flere hundrede tusinde rdl. i ekstraprofit.²⁰ Det var af en helt anden grund, at magthaverne kom på bedre tanker med hensyn til de bedrageriske leverandører og slap Henrik Müller ud af fængslet så hurtigt igen: Der var fortsat og mere end nogen sinde brug for deres kredit og administrative indsigt. Derfor overlevede de gentagne politiske magtkampe.

Helt så hallucineret og forblindet af had, som Sønnerholm har villet gøre den anonyme forfatter, har han ikke været. Tværtimod var der i høj grad en reel historisk baggrund for de beskyldninger, som i stykket rettes mod den nobilerede borgerlige opkomling, der bl.a. havde betjent sig af bedragerier. Når Sønnerholm yderligere udtaler en vis forsigtighed med hensyn til, om de borgerlige købmænd var hårde i deres fremfærd, ja måske endda brutale, kan den forsigtighed fejles til side allerede på grundlag af den foreliggende forskning: De var hårde, de var brutale og i en vis periode bedragerer tilmed.

Når dette er fastslået, vil det nok være et nyt forsøg værd nærmere at kaste lys over Klingenberg-figures mulige forbillede i den tidlige enevældes København. Hvad er mere nærliggende end først at forsøge ud fra den oplagte navnelighed mellem Klingenberg og Klingenberg? I komedien er baron Klingenberg en giftefærdig ung mand. Var der i slutningen af 1670'erne en giftefærdig ung baron Klingenberg i København? Ja, det var der faktisk: Poul Klingenberg den yngre, født 1659, var endnu ugift i den periode, men havde den alder, hvor man begyndte at se sig om efter en passende brud. Hans far var købmand og statsleverandør, generalpostmester, fhv. admiralitetsråd, accessor m.m. Poul Klingenberg (1615-90), hvis karriere nærmere skal sammenlignes med den levnedstegning, som den unge baron Klingenberg så relativt udførligt giver af sin far i komediens 4. akt, scene 2. Forud skal det understreges, at sammenligningen vil rumme et element af tolkning fra min side, men at tolkningen mest vil være i detaljerne, hovedlinjen er klart dokumenterbar.²¹

Forholdet mellem fiktion og virkelighed i »Grevens og friherrens komedie«

Fiktion	Virkelighed
brudgommen baron Klingenbeutel hans far taterne	baron Poul Klingenberg d.y. (1659-1723) Poul Klingenberg d.æ. (1615-90) købmandskonsortiet Marselis og Berns
springe gennem tøndebånd, lyde som fugle (gøgleri) foged husbond stor herregård krigen ankom godsudlæg efter krigen baronens far nobiliteret baronen begiver sig til hove sidste krig krigskommissarie amt	handel, købmandsskab rigshofmester Corfitz Ulfeldt Christian IV – Frederik III Danmark 1657 1661-64 1669 ? 1675-79 ? ?

Listen over de mulige forbilleder for de fiktive forhold og personer i komedien kunne let forøges, f.eks. med spekulationer over, hvem bruden, hendes forældre og hendes kæreste er, men det vil jeg afstå fra her. I stedet har jeg markeret en række i komedien nævnte forhold med ?, da det ikke har været muligt at eftervise deres virkelige pendant.

Baron Klingenbeutel fortæller, at hans far blev opdraget blandt taterne. Denne i stykket ondsindede påstand skal understrege, at Klingenbeutel havde den dårligst tænkelige og uærlige baggrund. Taterne var bortset fra natmænd, rakkere o.lign. den tids mest ildesete samfundsgruppe. Poul Klingenberg d.æ. var af borgerlig herkomst, født og opvokset i Hamborg. De »kunster«, som Poul Klingenberg lærte, var heller ikke at springe igennem en tøndegjord og at efterligne alle slags dyr med munden som den unge baron Klingenbeutels far; nej, han oplærtes i handelens og beregningens kunst hos købmændene Gabriel Marselis og Albert Baltser Berns i Hamborg. Hermed være det klart, hvordan stykkets forfatter ser på en borgerlig håndtering som handel og købmandsskab: Det er at sammenligne med gøgl og tøjeri. Og det

var netop disse kunster, der i komedien fik en foged til at kaste sine øjne på Klingenbeutel d.æ. og tage ham til sig på en stor herregård. Denne »foged« har rimeligvis været Corfitz Ulfeldt, som Poul Klingenberg d.æ. stod i nær forbindelse med gennem Marselis-konsortiet. Dermed passer også hele den følgende fremstilling af forløbet i stykket: Fogeden udlærer Klingenbeutel i småtyverier og han bliver så god dertil, at hvad fogeden stjal fra husbonden (= Christian IV), stjal Klingenbeutel fra fogeden. Stykkets indirekte fremstilling af forholdet mellem statsleverandørerne og Ulfeldt er for så vidt korrekt, som det var Ulfeldt, der som den første praktiserede systemet med »begunstigede« leverandører, men om det direkte var ham, der oplærte dem til tyveri er mere tvivlsomt og underordnet.

Hvordan kunne nu alt dette gå for sig? Komedien har en forklaring parat: fogedens husbond (= Christian IV) gav ikke meget agt på fogedens dont, så han havde ret så frit spillerum, hvilket passer fint med Ulfeldts selvstændige stilling og dispositioner over for Christian IV i 1640'erne, hvor besvigelserne med statsleverancerne fandt sted.

Da fogeden opdager, at han bliver bestjålet, vil han straks af med Klingenbeutel, men så let går det ikke, for Klingenbeutel fortæller herremanden alt om fogedens »stykker« (i.e. tyverier, numre), hvorved Klingenbeutel opnår at blive sat i fogedens sted. Dette kommenteres snertende i stykket, at hvor herremanden kom af med fanden, fik han hans oldemor i stedet!

Dette er på flere måder en præcis beskrivelse af, hvad der blev resultatet af Ulfeldts fald omkring 1650; blot var der ikke tale om, at de af ham begunstigede leverandører talte ud til kongen om bedragerierne eller Ulfeldts aktivitet. Havde det været tilfældet, kunne det have været brugt i anklagerne mod Ulfeldt, og det skete ikke. Hvad der er hovedpointen i stykket, at herremanden fik fandens oldemor i stedet for fanden selv, stemmer derimod på det smukkeste: Mens Ulfeldt mistede al magt og indflydelse, mistede de bedrageriske leverandører, der havde samarbejdet med ham, intet. Der blev heller ikke tale om tilbagebetaling af den modtagne »overprofit«, tværtimod øgedes deres indflydelse, og skal der køres hårdt på parallellen kan det tilføjes, at nok blev Poul Klingenberg ikke formelt indsat som f.eks. rigshofmester efter Ulfeldt, men efterhånden opnåede han alligevel nogle af administrationsens allerhøjeste poster, bl.a. blev han 1654 admiralitetsråd med indflydelse på indkøbene til flåden. Det var noget, Ulfeldt tidligere havde taget sig af.

At herremanden på den måde tog en tyv af ringe herkomst i sin tjeneste, kunne kun føre til en ting: Ruin, og det på kort tid. Det klarede herremanden sig kun ud af ved at låne penge af Klingenbeutel, de penge, som Klingenbeutel havde stjålet fra ham selv, idet Klingenbeutel sørgede for ikke at lide tab. Det gik til på den måde, at Klingenbeutel vidste, at husbond måtte gøre opbud, d.v.s. overlade jordegods som betaling til kreditorerne. Da havde Klingenbeutel orienteret sine »interesserede«, der gjorde krav på husbond, som måtte stille dem tilfreds for at klare sig.

Frederik III's finansielle situation var meget dårlig lige fra tronbestigelsen og forværredes i 1650'erne, store summer blev lånt af statsleverandørerne i rede penge eller i form af varer. 1650-51 var det nødvendigt at udlægge en del af krongodset som betaling til kreditorerne, bl.a. Marselis-konsortiet, hvorigennem Klingenberg 1654 kom i besiddelse af det tidligere krongods Bustrup og Lund på Mors. Marselis-konsortiet har helt oplagt været Klingenbergs »interesserede«, som pressede på over for kronen med deres krav.

Herefter lader komediens forfatter Klingenbeutel d.æ. begynde at optræde som købmand, der undertiden vandt noget ved forskellige smågreb, men ikke så meget. Først svenskekrigene gav den store profit ved salg af proviant til flåden og soldaterne. Det lykkedes ham at sælge fordærvet proviant dyrt og at få givet andre skylden derfor p.g.a. dårligt opsyn. Efter krigen måtte han som betaling have det bedste gods i riget med rente og rentes rente. Dermed var han en holden mand, og noget derefter blev han adlet ved en »skjænkads«.

Også for denne fase er parallellen mellem Klingenbeutels og Klingenbergs løbebane slående: Poul Klingenbergs forretninger med kronen i 1650'erne havde som for de øvrige storleverandørers vedkommende været stagnerende indtil starten af krigen mod Sverige i 1657. Da vendte billedet, og Klingenberg var som repræsentant for Marselis-konsortiet specielt med til at sørge for provianteringen af den danske hær og flåde. En enkelt kontrakt, hvor Henrik Müller også medvirkede, drejede sig om forsyningen af hele den danske hær for et halvt år. Om priserne i denne kontrakt bemærkede de adelige, der forhandlede på statens vegne, at priserne rigtignok var højt opskrevne.²² Krigssituationen gav storkøbmændene muligheder for at gøre ekstra gode forretninger. Som de øvrige storleverandører modtog Klingenberg i årene 1661-64 et omfattende krongodskompleks som betaling for sine tilgodehavender og adledes »noget derefter« i 1669.

Dette er ligetil. Mere interessant er det, at da komediens forfatter omsider åbent omtaler Klingenbeutels forbindelse til kronen og staten i kraft af hans stilling som leverandør, sker det uden, at kongens person på nogen måde direkte eller indirekte omtales. Kun Klingenbeutels svindel og opskruede priser trækkes frem, derimod ikke, at der kunne være dadelværdige forhold hos kongemagten, når noget sådant kunne forekomme. Det overlades helt til læseren at slutte det. Stykkets forfatter søger hermed at undgå, at han lastes for nogen form for majestætsfornærmelse. Af samme grund foretrækker han at tale om foged og herremand i afsnittet, hvor det drejer sig om forholdene under Ulfeldts og Christian IV's magtperiode. Her er der tale om så graverende og kritisable ting, at forfatteren foretrækker at tilsløre de reelle forhold, der hentydes til endnu mere, men dog ikke mere end at den vidende læser kan erkende, hvad det drejer sig om. Når forfatteren udviser denne forsigtighed for at undgå majestætsfornærmelse behøver det ikke nødvendigvis at betyde, at han har frygtet konsekvenserne i det tilfælde, at hans anonymitet skulle blive afsløret. Da var det i sig selv alvorligt nok, at han havde vovet at lave en grov og kritisk satire over en af den enevældige konges foranstaltninger, rangordningen af 1671. Snarere ser jeg denne tilbageholdenhed som udtryk for en respekt for kongemagten, der trods alt var til stede hos forfatteren, og at netop dette forhold har øget stykkets udbredelsesmuligheder, er der næppe tvivl om. Det var nu engang ikke så slemt at drive satire på en kongelig foranstaltning, hvor offeret var en borgerlig opkomling, som på kongemagten selv. I sidstnævnte tilfælde havde komedien trods alt nok fundet vej til færre slotte og herregårde. Og endnu en ting om forfatteren viser denne tilbageholdenhed med at hænge kongemagten ud: Han har ikke været helt så forblindet af had og hallucinationer under udarbejdelsen af stykket, som Sønderholm gerne vil gøre ham til. Om så havde været, kunne kongemagten være hængt meget mere ud. Det er slet ikke komediens ærinde, men heller ikke, hvor det gælder stykkets centrale tema – kritikken af rangordningen og af de borgerlige opkomlinge, som udnytter den – er der tale om en af had forblindet forfatter. Foranstående gennemgang, der ganske vist bygger på et element af tolkning, viser med al tydelighed, at forfatteren har haft et nøje kendskab til forholdet mellem statsmagten og storkøbmændene fra 1640'erne og fremefter. Han laver en satire derover, pakker lidt ind, men mange steder bliver det til en ren gengivelse af reelle forhold, der i sig selv var groteske og kritisable nok til, at et ekstra satirisk element for forfatteren bliver unødvendigt.

Hadet og raseriet kommer først op i forfatteren, når han må konstatere, at personer som Klingenbeutel med hans borgerlige baggrund og svindleriske løbebane kan nå rang og sæde før gode adelsmænd. Det udløser al hans harme, det er skændigt, hvorimod den adelsmand, i stykket grev Skovsgaard, der har antaget den nye titel, kun er til grin og i komediens slutning bliver klogere. Det er standsrelationerne før 1660, den anonyme forfatter med al sin kraft slås for.

Nu kunne man måske tro, at den anonyme forfatter kunne nøjes med at lade sin bidende satire gå ud over de borgerlige opkomlinge af første generation. Den unge baron Klingenbeutel havde ikke andel i faderens bedragerier og havde ikke fået en borgerlig opdragelse. Det er imidlertid ikke formildende omstændigheder, for allerede i den unge Klingenbeutels fremstilling af sin fars livsforløb, lader forfatteren ham udlevere sig selv: Dels tager Klingenbeutel ikke afstand fra sin fars gerninger, tværtimod omtaler sønnen med stolthed faderens snuhed og kunster, dels vil han i sin fremstilling af sig selv ikke stå tilbage for faderen, men beretter om, hvordan han sleskede sig ind ved hoffet og opførte sig som en vejrhane, indtil han under sidste krig (d.v.s. fra 1675) blev krigskommissær og så sin chance for at lave bedrageri.²³ Selv anser han det kun for klogskab. Forfatterens budskab er med andre ord klart, at sønnen er som faderen. De deler værdier og er fortsat nogle beregnende kæltringe. Derfor er det også en skændsel, at sønnen er baron og kan få sæde endda foran ansætte gamle adelige familier. Den sociale orden er helt af lave.

Det vil være rimeligt at stille spørgsmålet, hvorfor komediens forfatter vælger at sætte et så ædende ondt og ærerørende satirisk angreb ind lige på familien Klingenberg. Hertil kan være flere grunde: For det første den meget ligefremme og oplagte mulighed, som navnet Klingenberg gav. Ved at kalde stykkets borgerlige opkomling for Klingenbeutel opnåedes på en gang det, at ingen kunne være i tvivl om, hvem der hentydedes til allerede på grund af navnet; og der fremkom som et ekstra raffinement et ordspil (Beutel = pung, pose) ledende tanken hen på *klingende* mønt, der mere end antydede, hvad det hele drejede sig om for den familie: De penge, hvormed de mente at kunne købe sig alt, også rang og stand. Af de øvrige endnu levende af statens borgerlige storkreditorer, der var blevet godsejere og adlede, var i 1670'ernes anden halvdel kun Henrik Müller tilbage. Kun han havde som Klingenberg været med helt fra tiden under Ulfeldts finansstyrelse i 1640'erne, men hans navn rummede ikke de samme muligheder for et ordspil som

Klingenberg. Det kan have været en medvirkende grund til, at Klingenberg blev valgt som hovedskurk i komedien, men hovedårsagen ligger nok andetsteds.

Stykkets forfatter har ikke valgt sin skurkefigur i flæng. Bevidst har han valgt en person ud med en løbebane som statsleverandør helt tilbage til Ulfeldts dage for at kunne få bedragerierne fra dengang med, en person der senere var blevet adlet og nok så væsentligt: Som stadig i 1670'erne var særdeles magtfuld, ja vel blandt den snes af enevældens administratorer, der havde mest indflydelse og kongens fortrolighed.

Poul Klingenberg havde med Marselis-konsortiet overlevet Ulfeldts fald. Senere knyttede han nær forbindelse til den under Frederik III magtfulde Christoffer Gabel, nævnes som en af Gabels yndlinge,²⁴ men undgår at blive fældet med Gabel ved Christian V's tronbestigelse. I tide havde han satset på den nye opkommende stjerne, Peder Schumacher, senere Griffenfeld, men var nær røget ud i kulden med ham i 1676. Rygterne svirrede da om også Klingenberg's forestående fængsling, men det blev ved rygterne.²⁵ Endnu engang svømmede Klingenberg ovenpå, benyttedes fortsat som embedsmand og diplomat.

Komediens forfatter kan derfor tillægges et klart politisk motiv til at sværte den Klingenberg af borgerlig herkomst, der atter og atter formåede at undgå at blive fældet sammen med sine protégéer, ved at minde om hans lange bedrageriske karriere, hvordan han er kommet til velstand og adelsskab og hans kæltringekarakter, egenskaber der genfindes hos sønnen. Hvor optaget forfatteren er af at få Klingenberg sværket til fremgår også af selve stykkets komposition: Første halvdel er letløbende med hurtige og korte dialoger og monologer, mens sidste del er langt tungere, og der indsættes en lang og særdeles detaljeret monolog – komediens længste – hvor den unge baron Klingerbeutel fortæller om faderens og sit eget liv. Hvorfor dette brud på kompositionen og den undtagelsesvis store mængde detaljer, hvis ikke netop for at ramme Klingenberg-familien og det, den står for?

Nok hånes de adelige i komedien, der lod sig ophøje som grever og baroner, men hovedadressaten for hån, latter og spot afslører selve kompositionen og stofvægtningen som den borgerlige opkomling repræsenteret ved Klingerbeutel/Klingenberg.

Den anonyme forfatter til »Grevens og friherrens Komædie« har næppe forestillet sig, at han med sit stykke skulle kunne fravriste familien Klingenberg dens samfundsmæssige position. Derimod har komedien kunnet udsætte familien Klingenberg for spot, latter og hviskerier

i de kredse, hvor den selv færdedes – det kunne gøre ondt – og så kunne det være, at en og anden familie i den gamle adel tog hånligt afstand fra familien Klingenberg. Dermed kan forfatteren have søgt at opnå et andet mål med sin komedie: at sætte en stopper for familien Klingenberg's indgiften i den gamle adel. I komedien er det den unge baron Klingenbeutel's agt at blive gift ind i en gammel adelsfamilie, nu grevelig, hvilket mislykkes, da han må ile til sine godser for at hindre, at fiskalen konfiskerer dem. Den udkårne jomfru får herved tid og lejlighed til at gifte sig med sin elskede, selvfølgelig en junker af den gamle adel. Da baron Klingenbeutel viser sig igen efter at have opdaget, at han er blevet narret bort, er jomfruens far, den ældre adelsmand, blevet klogere og byder kun nogle bemærkninger og et farvel, der fortæller, at dette var den rette og lykkelige løsning: Godt at de elskende fik hinanden og at det hindredes, at det kom til ægteskab mellem opkomlingen og en repræsentant for den gamle adel.

I slutningen af 1670'erne omkring komediens affattelsestidspunkt var det ved at være tiden for den unge Poul Klingenberg at overveje et passende ægteskab – måske har den anonyme forfatter haft kendskab til »følere« herom. Det har været en aktuel anledning til at sætte hele komedien sammen: Forfatteren har ikke været spor ubekendt med familie- og slægtsforbindelsernes store betydning, når det drejede sig om etableringen eller konsolideringen af den sociale position på den tid; ej heller Poul Klingenberg d.æ.s målbevidste udnyttelse heraf for at udbygge sin sociale position. Tre af sine søsterbørn havde han på standsømmessig vis fået gift ind i den københavnske overklasse, den ene med Griffenfelds bror, adlet Gyldensparre.²⁶ Spredt i de rette kredse kunne komedien være med til at lægge gift for Klingenberg's fortsatte bestræbelser i den retning. Med komediens satire, udleveren og hån, har forfatteren gerne villet gøre familien Klingenberg og med den de øvrige borgerlige opkomlinge uantagelige som familieforbindelse i den gamle adel.

Om det lykkedes? I tilfældet Klingenberg er svaret nej. I 1683 giftede Poul Klingenberg d.y. sig med Edel Elisabeth, datter af rigsadmiral Henrik Bielke, en af Poul Klingenberg d.æ.s mangeårige bekendte fra bl.a. arbejdet i Admiralitetskollegiet, hvor de begge havde siddet.²⁷ Bielke var en af de gamle adelsfamilier, hvem den anonyme komedieforfatter havde villet advare, men forgæves. Når det drejede sig om rigdom, magt og position betød en noget betænkelig fortid mindre, og den borgerlige herkomst blev snart af mindre og mindre betydning.

Såvel i tilfældet Klingenberg som i mange andre, opgav den gamle adel sin reservation og indgifte blev mere og mere almindeligt.

Endnu en omstændighed skal med når det overvejes, hvorfor Poul Klingenberg d.æ. og hans familie blev komediens udvalgte synde-bukke. Misundelsen over Klingebergs magt og rigdom var én ting, noget andet om Klingenberg i sin personlige gøren og laden gjorde en sådan stads af sin nyvundne stand, at det selv i hans samtid kunne fremkalde andet end misundelsen, at han kunne fremkalde smilet, var ufrivilligt komisk i en overdreven fremstilling af f.eks. synlige beviser for sin høje rang? Led han kort sagt af et særligt ondartet tilfælde af den ikke ukendte rangsyge? Noget sådant er i dag svært påviseligt og meget vil kunne henføres til den løsagtige sladders overdrev. I sit store hus i Østergade i København, et af byens fornemste strøg, havde Klingenberg ansat tjenestefolk i et antal, der oversteg de fleste omkringboende standspersoners. Tjenestefolkenes antal var en af måderne at demonstrere rigdom og rang på. Tillige havde han en af byens fineste og mest præsentable karosser, der blev benyttet ved modtagelsen af fremmede diplomater. I St. Petri kirke havde han meget omhyggeligt sørget for at købe sig en lukket plads lige under kongens.²⁸ Jo nærmere kongen i forhold til menigheden jo bedre og et synligt tegn på fremtrædende rang og en rig pung. Da Klingenberg i 1660'erne lod sin hustru og sig selv male, benyttedes selvsagt landets bedste maler, Karel van Mander, der ellers mest tog sig af kongelige og adelige personer.²⁹ Disse spredte træk er ikke nok til at fastslå, at Klingenberg har været særlig rangsyg, men vi ser, at han på den anden side heller ikke har været tilbageholdende med at omgive sig med tegnene på den sociale status og indflydelse, han havde opnået. Det har givetvis været mere end tilstrækkeligt for en repræsentant for den reaktionære adel, der ønskede adelsvældet tilbage og de borgerlige holdt ved deres egen stand.

Til belysning af den adelige reaktions karakter, som den udfolder sig i »Grevens og friherrens Komædie«, er det værd at medtage nogle centrale forhold i tiden, som den anonyme skribent helt udelader. Når det kunne lade sig gøre for en person med den sletteste herkomst at erhverve sig rigdom og komme frem i samfundet, fremgår det af komædien, at det skyldes bedrageri, tyveri, andre personers medvirken eller slendrian. Dette er for stykkets forfatter den vej, som opkomlingen følger for at nå rigdom og indflydelse. Den borgerlige købmands virksomhed ringeagtes stærkt. Denne kraftige ensidighed i fremstillingen er nødvendig for, at forfatteren med størst mulig effekt kan underbygge

det helt urimelige i det nye rangssystem. Hvad der helt udelades er, at de borgerlige opkomlinge som Poul Klingenberg d.æ. nok havde kunnet betjene sig af hårde forretningsmetoder og i enkelte tilfælde være med til bedrageri, men at de først og fremmest kom frem takket være fremragende administrative og organisatoriske evner. Med disse havde de først etableret sig som storkøbmænd, før kongemagten fandt anvendelse for de samme evner inden for den statsadministration, der – hidtil domineret af adelige – ikke længere på tidssvarende måde løste sine opgaver. Med de borgerlige købmænds og embedsmænds inddragelse i administrationen på ledende poster kom en del af den effektivisering og fornyelse, som havde været så bydende nødvendig, hvis landet fortsat skulle leve op til indre og ydre udfordringer.³⁰ Denne side af sagen er af letforståelige grunde ikke at finde hos den anonyme forfatter, for da havde han ikke haft så meget at have sin satire i. De interesser, han i komediens form varetog, fandtes netop i den samfundsgruppe, der havde spillet fallit i spørgsmålet om løsningen af væsentlige samfundsproblemer, og som derfor var blevet udsat for et kup. Satiren ville da alt for let kunne få en anden retning end tilsigtet.

»Grevens og friherrens Komædie« har i visse især reaktionære adelige kredse kunnet fremkalde latter over den naragtige Klingenbeutel og harme over det rangsystem, der gav sådanne personer titel og stand; men rangsystemet bestod. Figurer som Klingenbeutel blev ved med at have rigdom og indflydelse, og ægteskaber mellem den gamle adel og rige, og i nogle tilfælde adlede borgere, tog til. På den måde skrev den anonyme forfatter forgæves. Adelsvældets dage kom ikke igen, men på et bestemt område må forfatteren have set med stor tilfredshed på udviklingen under Christian V. Det var i spørgsmålet om de bedragerier, som ifølge komedien blev begået af de borgerlige opkomlinge personificeret i baron Klingenbeutel. Dem blev der – for den anonyme forfatter omsider – gjort noget ved. Flere tilløb blev taget til at få en gennemgribende revision i gang af de tidligere stats-leverandørers regnskaber, men først 1676-77 kom den i gang for så at gå i stå på grund af den skånske krig. Først 1680 blev den sat i gang på ny. Forinden var den anonyme komædie blevet affattet, men jeg skal ikke gå så vidt som til at antyde, at der kom gang i revisionsarbejdet igen af den grund. Højest kan den have været en påmindelse om, at der var et arbejde, der burde gennemføres til tops.

Og det blev det. Den adelige reaktion kunne glæde sig over, at en række af de tidligere borgerlige storkreditorer (og nogle adelige) blev

dømt til at tilbagebetale staten store beløb, som man ikke mente tilkom dem. Her var spørgsmålet om for højt opskruede priser et af de forhold, der vurderedes.³¹ På den måde indhentede fortidens synder flere rige og mægtige mænd. Henrik Müller var en af dem. Den i »Grevens og friherrens Komædie« udhængte Poul Klingenberg d.æ. en anden. Kravet om tilbagebetaling af en kæmpesum og andre transaktioner bragte ham brat til total fallit. Sine sidste år spiste han nådsensbrød hos sin søn på godset Højris. Sønnen selv klarede sig videre som en rig mand, da han i tide havde tvunget faderen til at skifte med sig, så han ikke blev revet med i faldet.³² Den snu og klogskab, som den unge baron Klingenbeutel med stolthed roste sig selv af, viste den yngre Poul Klingenberg sig ganske at være i besiddelse af.

Noter

1. E. Holm: *Danmark-Norges indre Historie fra 1660 til 1720*, I, Kbh. 1885, s. 25; J. Jørgensen: *Patriciat og enevælde, Historiske meddelelser om København 1963-64*, passim.
2. Chr. Bruun: *Kay Lykke*, Kbh. 1886.
3. J. A. Fridericia: En litterær protest mod enevælden under Christian V, *Tilskueren* 9, 1892, s. 441-59.
4. A. Fabritius: Adelen og arvehyldingen 1661, *Festskrift til Erik Arup*, Kbh. 1946, s. 187-93.
5. K. Fabricius: *Kongeloven*, Kbh. 1920, s. 193f.; E. Holm op.cit. s. 34f.
6. *Kjøbenhavns Diplomatarium V*, Kbh. 1885, udg. af O. Nielsen, s. 766.
7. Herom bl.a. A. D. Jørgensen: *Peder Schumacher Griffenfeld*, I, Kbh. 1893, s. 388ff.; Birgit Bjerre Jensen: Christian V's greve- og friherreprivilegier, *Arkiv* 2, 1968, s. 89-130; N. G. Bartholdy: Adelsbegrebet under den ældre enevælde, *Historisk tidsskrift* 12. rk. 5, 1971, s. 577-650.
8. E. Holm op.cit. s. 37.
9. A. D. Jørgensen op.cit. s. 391f.
10. Komædien blev første gang trykt af P. F. Suhm i 1793, siden to gange af Soph. Birket Smith 1871 og 1874 og sidst af Jørn Vosmar 1969. Se om udgaverne Erik Sønderholm: *Die Standesumwälzung 1660 im Spiegel von »Grevens og Friherrens Komædie«*, i Dieter Lohmeier (Hg.): *Arte et Marte*, Neumünster 1978, s. 195.
11. Om dateringen se foruden de forskellige udgaver af komædien J. A. Fridericias og C. O. Bøggild-Andersens biografier af Mogens Skeel i de 3 udgaver af *Dansk biografisk leksikon*.
12. Sønderholm op.cit. s. 210-14.
13. S. Birket Smith: *Studier på det gamle danske Skuespils Område*, I, Kbh. 1883, s. 283.
14. Sønderholm op.cit. s. 211.
15. Hos Erik Sønderholm anses det bl.a. p.g.a. hele Mogens Skeels livshistorie

- for »wenig wahrscheinlich«, at Skeel er forfatteren (Sønderholm op.cit. s. 212).
16. Erik Sønderholm mere end antyder, at den borgerlige satiriker Jacob Worm kan være forfatteren (Sønderholm op.cit. s. 213f). Om Worm se Erik Sønderholm: *Jacob Worm. En politisk satiriker i det syttende århundrede*, Kbh. 1971.
 17. Birket Smith: *Studier* op.cit s. 271.
 18. Sønderholm op.cit. 1978, s. 208.
 19. Sst. s. 207f.
 20. H. D. Lind: Underslæb på Bremerholm under Korfitz Ulfeldts finansstyrelse, *Historisk tidsskrift* 6. rk. V, 1894-95, s. 367-410; J. Jørgensen: *Det københavnske patriciat og staten ved det syttende århundredes midte*, Kbh. 1957, s. 40-45, 51-55; J. Jørgensen: *Rentemester Henrik Müller. En studie over enevældens etablering i Danmark*, Kbh. 1966, s. 34-38; J. T. Lauridsen: *Marselis-konsortiet*, Århus 1987, kap. IV.2.
 21. Om familien Klingenberg se Fr. Olsen: *Det danske Postvæsen*, Kbh. 1889, kap. III, *Danmarks Adels Aarbog* 1923, s. 486f. samt min i foregående note nævnte afhandling, der bringer udførlig dokumentation og hvortil der generelt henvises for det følgende.
 22. Jørgensen: *Henrik Müller* op.cit. s. 64-66.
 23. Om den unge Klingenberg's liv vides kun lidt: En kort tid var han 1677 med i diplomaten Just Høegs stab i Nijmegen, hvorfra han tog videre på den for unge adelige obligatoriske udlandsrejse (Gyldenløves lakaj. Optegnelser fra Christian V.s tid af Matthias Skånlund (*Memoirer og breve XVIII*), Kbh. 1912, s. 33). Om han som Klingenberg beutel var krigskommissær m.m. er derfor uvist.
 24. P. W. Becker (udg.): *Samlinger til Danmarks Historie under Frederik III.s Regering*, II, Kbh. 1857, s. 411.
 25. A. D. Jørgensen: *Peder Schumacher Griffenfeld*, II, Kbh. 1894, s. 369f., 382.
 26. Lauridsen op.cit. bilag 3. Det skal bemærkes, at både Henrik Müllers og Gabriel Marselis' sønner i København i 1670'ernes slutning var blevet gift.
 27. *Danmark Adels Aarbog* 1923, s. 487; J. H. Barfod: *Niels Juel. Liv og gerning i den danske søetat*, Århus 1977, s. 108.
 28. O. Nielsen: *Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse* V, Kbh. 1889, s. 209; Sv. Cedergreen Bech: *Københavns historie gennem 800 år*, Kbh. 1967, s. 222f.; *Danmarks kirker* I, Kbh. 1945-58, udg. af Nationalmuseet ved Victor Hermansen m.fl., s. 266.
 29. Povl Eller: *Kongelige portrætmalere i Danmark 1630-82*, Kbh. 1971, s. 326f., 481.
 30. Jfr. J. T. Lauridsen: Krig, købmænd og kongemagt omkring enevældens indførelse i Danmark, *Den jyske historiker* 31-32, 1985, s. 43-57.
 31. C. S. Christiansen: Den store Revisionskommission og dens Forløbere, *Historisk Tidsskrift* 7. rk. IV, 1902-04, s. 1-120.
 32. Fr. Olsen op.cit. s. 114-23.

»Som Rygtet siger«

Om nogle formodede Blicher-tekster

Af Gordon Albøge

Det nye liberale ugeblad »Jyllandsposten« bragte den 30. april 1838 en artikel under titlen »Om Skole-Embeders Besættelse«. Forfatteren er anonym men bebuder at han fremtidig »for at lede til en sikkrere Control af Forfatterens politiske Troesbekjendelse og Færd« vil betegne sine artikler med bogstavet Ø. Samtidig gør han opmærksom på at en række artikler som har stået i bladets forudgående numre også er forfattet af ham. Fire titler nævnes, og der tilføjes et »m.Fl.«. En af de opregnede artikler er underskrevet Philodiaconus ('degneven'), de tre andre er uden signatur.

I månederne maj, juni, august og oktober kom yderligere 8 Ø-artikler, en sidste bragtes den 14. januar 1839. Hvad vendingen »m.Fl.« dækker over vides ikke; men i alt fald foreligger der 14 sikre Ø-artikler: »Hospitalerne i Jylland« (12/3 1838), »Om National-Rytterheste« (12/3), »Om Provste-Cirkulairers Befordring« (19/3), »Om Overformynderiet« (26/3), »Om Skole-Embeders Besættelse« (30/4), »Om Herredsfogdernes Bopæle« (7/5), »Om Legestuer« (7/5), »Betænkninger ved Assessor Algreen-Ussings Skrivt om en Forening af begge de danske Stænderforsamlinger« (14/5 og 21/5), »Forligscommissioner« (11/6), »Om Publiciteten med Hensyn til Embedsvilkaarlighed« (18/6 og 25/6), »Mosaiterne, som Stænderdeputerede« (6/8), »Om Kirke- og Præstegaardssyn« (8/10), »Om Conduitletter« (15/10), »Ikke saameget til B. R. og Syskind, som om dem til Publicum« (14/1 1839).

Hovedparten af artiklerne handler om forskellige administrative forhold – spændende fra præstegårdes pligt til at stille heste til rådighed under militærmanøvrer til forligskommissioners sammensætning og gebyrer. De fleste af artiklerne er kritiske og reformivrige. Ikke mindst præsteembedet og dets placering i det kirkelige hierarki har forfatterens bevågenhed. »Om Herredsfogdernes Bopæle« og »Om Legestuer« beskæftiger sig med tyendet på landet. »Mosaiterne...« og »Ikke saameget...« er indlæg i debatten om jødernes valgbarhed til Stænderforsamlingerne. I det følgende vil visse dele af artiklernes indhold blive refereret.

Udgiverne af »Steen Steensen Blichers Samlede Skrifter« var i sin tid ikke i tvivl om at Ø er identisk med Blicher. De 14 Ø-artikler er taget med i udgavens bind XXI og XXIII (1928-29), og i noterne til bind XXI (side 274f.)¹ giver bindets redaktør, Johs. Nørvig, en kortfattet argumentation for at de er skrevet af Blicher. Det må formodes at udgavens medredaktør, Jeppe Aakjær, har samstemt i dette synspunkt, selvom han ved udarbejdelsen af sit eget store dokumentariske trebindsværk, »Steen Steensen Blichers Livstragedie« (1903-04) ikke selv har hæftet sig ved artiklerne under sin gennemgang af »Jyllandsposten« som 1838-39 indeholdt adskillige signerede Blicher-artikler.

Efter fremkomsten af Samlede Skrifter blev problemet så vidt vides ikke drøftet. Ø-artiklernes indlemmelse i Blichers forfatterskab blev åbenbart accepteret. Og at der hos Johs. Nørvig selv ikke senere er opstået tvivl om identiteten fremgår af at han i sin Blicher-biografi, »Steen Steensen Blicher, hans liv og værker«, fra 1943, uden forbehold lader Ø-artiklerne indgå på lige fod med den uomtvistelige litterære produktion fra digterens hånd.

I 1977 blev Blichers ophavsret til Ø-artiklerne og et par andre anonyme artikler som er medtaget i »Samlede Skrifter« imidlertid draget i tvivl, i en afhandling af Björn von Törne: »Zum Problem der Urheberchaft in Steen Steensen Blichers Samlede Skrifter«.² Denne tvivl er så begrundet, mener von Törne, at den bør udelukke artiklerne fra Blichers forfatterskab. I disputatsen »Zwischen Loyalität und Servilität« (Neumünster 1980) er gærdet gjort højere: »[...] alle Artikel, bei denen die Urheberchaft Blichers nicht über jeden Zweifel erhaben ist, [müssen] außer Betracht bleiben« (side 27). Björn von Törnes argumenter er:

1. I »Jyllandsposten« 18.3.1839 skriver Blicher i sit alter ego Peer Spillemands navn en satirisk opsats, »Et ganske nyt Forslag« (XXIII 47). Det går ud på at indføre en stribe nye titler i analogi med de allerede eksisterende -råd'er, f.eks. Spisekammerraad, Sovekammerraad, Pige-kammerraad. Bevæggrunden til forslaget er, skriver Peer Spillemand, at da ingen hidtil har taget notits af de mange forslag han har givet »til d'Hrr. Stændermænds nærmere Overvejelse« og han derfor må anse forslagene for urimelige og umodne, så »vil jeg nu, efter modent Overlæg, fremkomme med Noget, som jeg sikkert haaber, vil finde Gjenklang«.

Hér hævder altså Peer Spillemand, alias Blicher, at ingen i Stænder-

forsamlingen har taget notits af *hans* forslag. Dette passer imidlertid ikke på Ø, for flere af forslagene fra Ø-artiklerne blev behandlet i Stænderforsamlingen; jfr. note til »Om Overformynderiet« (XXI 277).

2. To af Ø-artiklerne er antijødiske, og en tredje indeholder et, om end ikke så udpræget, antijødisk afsnit. Ø's antijødiske skrivelser står i grell modsætning til Blichers positive holdning til jøderne under den litterære jødefejde i 1813. Da forfattede han et mindre og et større indlæg, »Bør Jøderne taales i Staten?« (III 26) og »Bedømmelse over Skrivtet Moses og Jesus« (III 34), som begge angriber antisemitismen og forsvarer jødernes ret til en menneskeværdig tilværelse. Samme holdning finder Törne i Blichers novelle »Jøderne paa Hald« (1828; XI 164).

3. Ø's jødefjendtlige udfald blev imødegået af bl.a. den jødiske redaktør Bernhard Rée, »Aalborg Stiftstidende«. I en opsats (9.8.1838), som giver Ø råt for usødet, antyder Rée at der er visse gætninger fremme om hvem der skjuler sig bag pseudonymet: »Kun skulde det gjøre os ondt om – som Rygtet siger – Masken skjuler en i andre Henseender agtværdig Geistlig, der da i denne Henseende saare slet fortjener dette Navn«.

Disse ord kan selvsagt ikke tages til indtægt for at den agtværdige gejstlige skulle være netop Blicher. Tværtimod fremdrager Törne et indicium for at det ikke kan være Blicher redaktør Rée har haft i tankerne: Da der i slutningen af 1839 blev iværksat en offentlig indsamling til fordel for den forgældede og udpantningstruede digterpræst, var redaktør Rée en af de første avisredaktører som lod opfordringen til at yde bidrag gå ud til læserne. Han lod endda sin avis påtage sig arbejdet med at indkassere pengene.

Er det ikke utænkeligt at han ville have handlet således, om han havde nærret mistanke om at Blicher var forfatter til de hadske, antijødiske artikler, hvoraf den ene tilmed indeholder et groft angreb på Rées person? Tyder hans handlemåde ikke på det stik modsatte: at han var overbevist om, eller ligefrem havde beviser for, at Ø ikke kunne være identisk med Blicher?

4. I en fodnote til sin – signerede – artikel om »Almindelig Værnepligt og Vaabendygthighed« i »Jyllandsposten« 23.10.1838 (XXI 175) meddeler Blicher at han tidligere har skrevet en usigneret artikel om samme emne (nemlig artiklen »Almindelig Værnepligt«; XXI 140), og at han

også ellers har skrevet »et og andet« uden navn, ud fra den betragtning at det var sagen og ikke navnet det kom an på. »Men dette sidste er Sommes Hovedsag; derfor gjætte og spionere de, og saaledes har min Personlighed mere end een Gang maattet undgælde for Andres Sager. Jeg haver nok i mine egne; thi erklærer jeg: *at jeg herefter sætter mit Navn under alt hvad jeg skriver*« (XXI 176).

Det erklærer Blicher altså 23.10.1838. Men den 14.1.1839 bragte »Jyllandsposten« som nævnt endnu en Ø-artikel, »Ikke saameget til B. R. og Syskind ...«. Dette turde vise at Blicher ikke er forfatter til Ø-artiklerne. Og fodnotens ord om at han mere end én gang har måttet undgælde for andres sager kunne jo netop være møntet på verserende, men altså falske, rygter om at det var ham der skrev under mærket Ø.

Efter at have afvist Blicher som forfatter til Ø-artiklerne forsøger Björn von Törne at udpege en mere sandsynlig ophavsmand, og kommer frem til at visse momenter kunne tale for selve biskoppen over Viborg Stift, Nicolaj Enemark Øllgaard (1775-1863, biskop 1830-54).³ Han var, ligesom Ø, imod jøders valgbarhed til Stænderforsamlingerne. Og Ø er også gejstlig. Det oplyser han i artiklen »Om Publiciteten...«: »Forfatteren til disse Betæneligheder [...] er Præst« (XXI 66). Så Björn von Törne er unødvendig forsigtig, selv når han skriver at Ø *sandsynligvis* er gejstlig.⁴ Han *er* gejstlig. Men fraset dette – og førstebogstavet i navnet Øllgaard – er det svært at øjne fællesdrag, og adskilligt taler afgørende imod identifikationen. Undervejs vil nogle momenter blive berørt. Hér skal bare nævnes et enkelt.

Flere af Ø-artiklerne bærer undertitler som »En Sag, som kunde egne sig til Stænderforsamlingens Behandling«, »Ogsaa en Sag, der egner sig til Stænderforsamlingens Behandling«. Biskop Øllgaard var medlem af Stænderforsamlingen i Viborg i 1836, 1838 og 1840.⁵ Hvis det skal være ham som har skrevet Ø-artiklerne trænger et spørgsmål sig på: Når stænderdeputeret Øllgaard mener at disse sager egner sig til Stænderforsamlingens behandling, hvorfor rejser han dem så ikke selv i forsamlingen fremfor at skrive anonyme artikler om dem?

Og det bliver endnu mere sært: I artiklen »Betænkninger...« slutter Ø sig til den sjællandske stænderdeputerede assessor Algreen-Ussings forslag om at forene øernes og Nørrejyllands stænderforsamlinger, selvom han foretrækker en viss modningstid inden det sker (XXI 40). Han går endda videre end Algreen-Ussing, idet han også vil have den slesvigske stænderforsamling inddraget i fællesforsamlingen, og han

har allerede detaljerede angivelser af hvor mange deputerede hver landsdel bør være repræsenteret med (XXI 42).

Men da forslaget blev taget op i Ständerforsamlingen i Viborg talte biskop Øllgaard imod det. Hvorfor går han imod et forslag han selv har anbefalet? Har han måske som kongelig udnævnt deputeret og som kongens personlige yndling følt sig nødsaget til at gå imod forslaget fordi kongen ikke syntes om det – og så søgt kompensation gennem sin anonyme anbefaling? Dette kunne vel kaldes en slags forklaring; men den forekommer søgt og ikke meget sandsynlig. Og loyalitet mod Frederik VI kan i alt fald ikke begrunde hans passivitet overfor de øvrige af Ø's forslag.

Men i Björn von Törnes argumentation indgår påpegningen af biskop Øllgaard som mulig forfatter til Ø-artiklerne da også bare som en ekskurs der ikke er af betydning for hans hovedpåstand: at Blicher af flere grunde ikke kan være forfatter til disse artikler. Grundene er refereret ovenfor. Hér skal det nu vurderes om de kan bære.

Men det må understreges at sandsynlighedsbeviset for at Blicher er forfatter til Ø-artiklerne naturligvis påhviler den som hævder at han er det. Det er ikke Törne eller andre som deler hans anskuelse der skal bevise at artiklerne ikke er skrevet af Blicher. Det må også erkendes at Johs. Nørvigs forfatterbestemmelse i Samlede Skrifter er noget kortfattet. På grund af artiklernes kontroversielle og til dels frastødende indhold bør der stilles strenge krav til dokumentationen. På den anden side udgør artiklerne, såfremt de er skrevet af Blicher, en ganske stor del af hans samfundsorienterede forfatterskab og følger samtidig nogle streger til hans biografi, af betydning for studiet af hans psyke og livsholdning. Enten må Ø-artiklerne én gang for alle forvises fra Blichers skrifter, eller også må de betragtes som en integreret del af hans forfatterskab.

1. I den nævnte satiriske artikel i »Jyllandsposten«, skrevet efter den sidste Ø-artikel, hævder altså Peer Spillemand, alias Blicher, at ingen har taget notits af de mange forslag han har anbefalet Ständerforsamlingen at tage op til drøftelse. Men nogle af Ø's forslag har faktisk været behandlet i Ständerforsamlingen. Jfr. Johs. Nørvigs note til artiklen »Om Overformynderiet« (XXI 277). Björn von Törne finder det besynderligt at Johs. Nørvig på den ene side anvender Peer Spillemands klage over manglende interesse for hans forslag som indicium

for at Blicher er forfatter til Ø-artiklerne men på den anden side indrømmer at Ø ingenlunde har talt for døve øren. Peer Spillemands ord indicerer tværtimod at Blicher og Ø ikke er samme person: Nogle af Ø's men ingen af Peer Spillemands, d.v.s. Blichers, forslag er blevet taget alvorligt.

Men hér ser det ud som om Törne har overset at de pågældende sager ikke blev taget op på Ø's foranledning. De havde været behandlet i Stænderforsamlingen før Ø skrev om dem. Eksempelvis fandt Stænderforsamlingens behandling af visse forhold i Overformynderiet sted i 1836, altså to år før Ø's artikel. Det kunne ligefrem se ud til at sagens behandling har undgået hans opmærksomhed, for han nævner den ikke i sin artikel som han endda lancerer som »ogsaa en Sag, der egner sig til Stænderforsamlingens Behandling«.

Forøvrigt er Ø's manglende viden – eller hukommelsesbrist – et af de momenter der taler mod at identificere ham med biskop Øllgaard. Det ville være besynderligt om biskoppen, som selv sad i 1836-forsamlingen, hér i 1838 skulle skrive at Overformynderiets forhold bør tages op til behandling, uden at henvise til den behandling som allerede havde fundet sted.

Både Johs. Nørvig og Björn von Törne lægger, hver på sin vis, for megen vægt på Peer Spillemands satiriske bagatel. I virkeligheden spiller den ingen rolle i bevisekæden for og imod Ø's identitet med Blicher. Nok er Peer Spillemand, som det er sagt, Blichers alter ego. Men dette andet jeg er i flere sammenhænge fremstillet som digterens modsætning, f.eks. i novellen »To paa een Hest« (XXIX 141). I andre tilfælde fremtræder de to fætre snarest som enæggede tvillinger.

Uanset hvor blichersk Peer Spillemand er i »Et ganske nyt Forslag« er det ikke tilrådeligt at læse en satirisk tekst som en nøgtern beskrivelse af virkeligheden. At denne tekst ikke er det ses allerede af at Peer Spillemand nævner forsvarssagen som en af de sager han forgæves har givet de herrer stændermænd til overvejelse (andre konkrete sager omtaler han ikke). Men netop forsvarssagen havde i Stænderforsamlingen helhjertede fortalere som jævnligt, omend forgæves, søgte at få den sat på dagsordenen.⁶ Blichers lille Peer Spillemands-spøg er af begrænset litterær værdi, og den er helt værdiløs som aktstykke i diskussionen om Ø-artiklernes forfatter.

2. Björn von Törne fremhæver med rette den grelle modsætning mellem Ø's grove nedrakning af de danske jøder i 1838-39 og Blichers

fremtræden under den litterære jødefejde i 1813. Især hvad sproget angår er modsætningen påfaldende. Mens Ø-artiklernes sprog er vulgært og eksalteret, er Blicher i 1813, trods sin indignation, rolig og saglig i ordvalg og sprog tone, både som angriber og forsvarer.

At bygge på dette umiddelbare indtryk er dog ikke nok. Det er navnlig nødvendigt at holde fast at tvisten i 1838-39 gjaldt det helt konkrete spørgsmål om jødiske mænd på lige fod med de kristne skulle være valgbare til Stænderforsamlingerne, eller om de burde stille sig tilfredse med at have fået valgret (naturligvis forudsat at de alders- og formuemæssige betingelser var opfyldt).

Pastor Ø's holdning afspejler flertallets indstilling i den jyske stænderforsamling. I øernes forsamling var der flertal for deres valgbarhed, men Frederik VI vidste også i dette tilfælde bedre, og afslog.

Hos modstanderne er det oftest religionen der holdes frem: I en forsamling som skal rådgive kongen om bl.a. skolens og kirkens forhold bør der kun sidde kristne mænd. Enkelte ville endog have katolikker udelukket fra stændersalen. Men den religiøst begrundede antisemitisme, ønsket om at undertrykke den mosaiske tro, er naturligvis flettet grundigt sammen med den racistiske.

Hvad sagens kerne angår er det således ikke et synderlig outreret standpunkt pastor Ø indtager, og det er ingenlunde påfaldende for en gejstlig i 1830'erne. Som et kuriosum kan nævnes at man 100 år senere hos en embedsbroder kan møde en antisemitisme som i mangt og meget minder om Ø's. Der tænkes på Indre Missions formand, Chr. Bartholdys anti-jødiske indslag i hans bog »Lav os en Gud« fra 1942 (s. 81ff.): »Har Jøden faaet Foden indenfor et Sted, føler han sig alligevel – al Ligestilling til Trods – mest forpligtet overfor sine egne [...] Jøderne boende midt i et dem fremmed Land virker som et Fremmedlegeme«. Og forsøg på assimilation, forstået som omvendelse til kristendommen, vil – i hvert fald i det eller de slægtled hvori processen foregår – gøre jøderne rodløse og troløse som danske borgere. »Jo stærkere et Folk samler sig nationalt og kristeligt, des vanskeligere bliver det at finde Plads til Jøderne. Kun i Tider, da der raader national og kristelig Opløsning, ser det en Overgang ud, som om Jødefolket ikke er noget Problem. Det er et Problem«. Og derfor må det »paa en eller anden Maade markeres, at Jøderne bor iblandt os som Gæster«.

Disse citater fra 1942 er langt på vej dækkende for Ø's tankegang i 1838-39. Hvorledes Bartholdy konkret ville have magthaverne til at markere jødernes status som gæster og fremmedlegemer har han så

vidt vides ikke præciseret. Ø ville altså gøre det ved at nægte dem valgbarhed til Stænderforsamlingerne. Lagt side om side illustrerer de to prælaters fremstillinger at Ø's antisemitisme – bortset fra hans grove sprog – ikke adskiller sig væsentligt fra den som, dengang og sidenhen, kan forekomme hos »en i andre Henscender agtværdig Geistlig«.

Blichers to skrifter fra 1813 fremhæves med rette for deres humane tankegang. Blicher regner dog ikke jøderne for ligeværdige med de kristne men ser dem som en udskudt, mishandlet minoritet der i løbet af en generation eller to vil kunne nå frem til ligeværdighed, om de bare behandles menneskeligt.

I 1838-39 understreger Ø at ethvert rettænkende menneske må glæde sig over at der er sikret jøderne borgerret, næringsret og trosfrihed: »Jeg kjender intet Land, hvor Disse [d.v.s. jøderne] have nydt større Begunstigelser end i Danmark, under vor nærværende Konges Styrelse. Dette er ædelt af Kongen og glædeligt for alle fordomsfrie Menne-skevenner« (XXIII 94). Det er ikke uberettiget at Frederik VI's regeringstid fremhæves som frigørende for jøderne. Regeringen havde allerede fra slutningen af 1700-tallet givet jøderne borgerlige rettigheder og stod på deres side under angrebene på dem 1813 og 1819.

Udgangspunktet for pastor Ø's mere og mere grovsprogede antisemitisme er altså alene at han, ligesom kongen og majoriteten i den jyske stænderforsamling, er imod at give dem valgbarhed til Stænderforsamlingerne. Der er således god overensstemmelse mellem den unge Blicher og den unge konge om at hævde jødernes ret til et menneskeværdigt liv, og mellem pastor Ø og den gamle konge om at de trods alt ikke burde have samme politiske rettigheder som de kristne.

I sit første indlæg om valgbarheden, et kort afsnit i artiklen »Betænkninger...«, er Ø relativt urban og behersket, og holder sig til selve sagen: Der er nok af gode kristne mænd at vælge ind i Stænderforsamlingerne og følgelig ingen grund til at vælge en mosait. Hovedindholdet i de to andre artikler, som er affødt af reaktionerne mod dette synspunkt, er en udskælden af jøderne fordi de, i stedet for at være dybt taknemmelige over den godhed den danske regering og det danske folk har vist dem, nu stiller et helt urimeligt krav, og råber op når de ikke får det opfyldt.

Den sidste artikel er udæsket af de svar på tiltale som den forudgående havde fremkaldt, bl.a. som nævnt fra redaktør Rée, »Aalborg

Stiftstidende«. Og nu breder hans angreb sig ud: Jøderne blander sig i uvedkommende sager, vil give tonen an i de skønne kunster, poesi og politik, og de bemægtiger sig tilmed pressen. Med næsten rene ord får han sagt at jøderne selv har pådraget sig de hårde forfølgelser de gennem tiderne har været udsat for.

Ø er bekymret over at jøderne »forflere sig selv og formere deres Pengemagt« (XXIII 24). Denne bekymring er heller ikke ganske fremmed for Blicher i 1813: Jøderne bør tåles i staten når de lyder landets konge og bidrager til dets tarv. »Kun i det Tilfælde, at de bleve saa talrige, saa rige, saa mægtige, at Statens kristne Borgere af dem vilde trykkes, kun da bleve de, som Jøder, skadelige; men sligt vil en viis Regjering altid vide at forebygge« (III 32). Hos Ø er »det Tilfælde« rykket farligt nær: »For hundrede Aar siden vare her i Landet neppe flere end hundrede Jøder. Nu ere her maaskee hundrede Gange saamange. Medens den christelige Befolkning kun har tiltaget 60 Procent, har hiin voxet 10.000! Hvad skal Enden herpaa blive?«.

Ø's motivering for at jøder ikke bør få adgang til Stænderforsamlingerne er for så vidt også i overensstemmelse med Blichers vurdering af jødernes egnethed som medborgere i 1813: »Dersom det derimod hører til Idealet af en Statsforfatning, at Borgerne ere, saa meget muligt, lige i Stand, Magt, Formue, Religion, Tænkemaade, da kunne Jøderne rigtig nok aldrig være saa fuldkomne Borgere som Statens herskende Religions Bekiendere. I Henseende til Stand, Magt og Formue, kan Lighed ei engang finde Sted blandt blot Kristne; og i Henseende til Religion og Nationaltænkemaade, ei mellem Kristne og Jøder; heraf følger, at disse ei heller kunne være saa fuldkomne Borgere, som hine; det er: de kunne ikke naae saa høi Grad af Borgersind, af Kierlighed til Fødeland, Konstitution og Medborgere« (III 32).

Hermed kan jævnføres Ø's retoriske spørgsmål til jøderne i 1838: »Hvad ville I i Stændersalen? Ville I sørge for den christne Geistlighed? for de christelige Lærere? for Landmændene, for Bønderne, der udgjøre ⅔ Dele af hele Landets Folkemængde? Kjende I noget til alle disse? til deres Kaar, deres Tarv, deres Trang? Har I særdeles Grunde til at sørge mere for dem, end for Eder selv?« (XXI 97).

Pastor Ø's tilslutning til det fremherskende synspunkt hos kongen og de jyske stændermænd, at der ikke burde tilstås jøderne valgbarhed, strider som det ses ikke afgørende mod holdningen i Blichers skrifter om jøderne i 1813. Den kan derfor ikke bruges som indicium for at Blicher ikke er forfatter til Ø-artiklerne.

Det kan være af interesse at sammenligne et af Ø's argumenter mod jødernes valgbarhed med en passus i Blichers novelle »Jøderne paa Hald« (1828; XI 164). Ø skriver: »I det Øieblik, da det Budskab: »I skulle være eet Folk og besidde Eders eget Land« lød, og enhver ærlig Jøde, maa jo troe, at det engang vil lyde – mon da ikke enhver ærlig Jøde var, ikke undskyldt fra, men forpligtet til at forlade det Land hvor han da opholdt sig som i et Herberge eller provisorisk Bolig? Mon han da længere kunde kalde dette sit Land?« (XXI 95).

I »Jøderne paa Hald« gengives (XI 198) en samtale mellem to jødiske brødre, Salamiel og Joseph. Den første lever endnu i håbet om at det adspredte jødiske folk engang skal samles i det land det blev uddrevet fra for 1700 år siden, mens Joseph, som i sit stille sind ønsker at gå over til kristendommen, søger at overbevise ham om at håbet aldrig vil gå i opfyldelse. Det håb som Salamiel så nødtigt vil slippe er i Ø's polemik gjort til argument mod at give jøderne lige politiske rettigheder med de kristne.

Blicher er inde på samme emne i »Bedømmelse over Skrivtet Moses og Jesus« i 1813, i forbindelse med antisemitternes frygt for at jøderne skal føre deres rigdomme ud af asylstaterne: »Hvorhen skulle de vel føre deres tilranede Rigdomme? det gamle Jerusalem er ødelagt, og at giemme dem til det nye bliver opbygget, er nok endnu ikke faldet nogen ind« (III 74).

I 1813, hvor det er Blicher om at gøre at tilbagevise påstandene om at jøderne er til fare for staternes økonomiske sikkerhed, hævder han altså at ingen jøde anser et genrejst Israel som et realisabelt mål. I 1828, hvor han i sin novelle ikke er bundet af noget politisk-humant engagement, lader han netop håbet om det genrejste Israel fremtræde som et betydningsfuldt element i den jødiske livsholdning. – Og i 1838 anvender Ø dette håb som argument for at jøderne ikke kan forventes at nære fædrelandsfølelse overfor nogen anden stat end det ikke-eksisterende Israel.

Selvom det synspunkt at jøderne bør udelukkes fra Ständerforsamlingerne vel ikke er absolut uforeneligt med Blichers forsvar for jøderne i 1813, og selvom der også i andre henseender er overensstemmelse mellem synspunkterne hos Blicher i 1813 og Ø i 1838-39, så er der dog i hele den hadske aggressive holdning og det vulgære sprog i Ø-artiklerne en markant forskel. Det er derfor berettiget at spørge om Blicher virkelig kan være forfatteren.

Et skifte fra behersket sympati til ubehersket antipati i forholdet til den jødiske minoritet ville i alt fald ikke være den eneste kovending i Blichers liv. I hans politiske og kulturelle engagement er der mange. Vidste man ikke bedre kunne man godt tvivle på at den Blicher som i 1842 er rede til at lade sin skrifter trykke i Norge for at undvige censuren og som med stolthed hævder at myndighederne har kig på ham på grund af hans oppositionelle meninger, er identisk med den person som i 1835 plæderede for indgreb i den i forvejen stækkede trykkefrihed.⁷

De bratte kursændringer i Blichers politiske navigation er dog oftest en konsekvens af forstandsmæssige overvejelser; men undertiden lader han sig lede af helt usaglige, personlige bevæggrunde. »Intet i Verden er saa insequent som det menneskelige Sind«, skriver han i 1833 i et brev til Ingemann (XXXI 149f.) hvori han fortæller at han har forsonet sig med ærkefjenden J. L. Heiberg, og hvordan det skete: »Han forærede mig og min Kone Friebilletter til Forestillingen i Randers og kom mig med megen Artighed og – som det syntes – Oprigtighed imøde. Jeg kunde ikke være uhøflig. Hvo skulde tænkt det? har han forandret sig? eller sin Mening om mig? eller hvad?«. Så lidt skulle der altså til hos Blicher for at bortvejre mange års bitre og fjendtlige følelser: et par fribilletter og nogle belevne ord. Der er i Blichers levnedsløb adskillige vidnesbyrd om at det var tilsvarende nemt at erhverve hans fjendskab.

Et drastisk omsving i holdningen til jødernes integration ville ikke være fremmed for Blichers psyke. Omsving af denne art er vel ikke fremmed for nogens psyke. Netop oprigtig sympati kan rumme kimen til sin egen modsætning, som bryder frem hvis sympatiens genstand ikke viser tilbørlig taknemlighed, eller måske tilmed viser sig direkte utaknemlig.

Noget sådant kan være hændt for Blicher da den jødiske statsøkonom C. N. David i 1829 skrev en ubarmhjertig kritik af hans optimistiske betragtninger over det danske samfunds økonomiske stade. Mere herom senere.

Der forekommer dog ikke mange anti-jødiske indslag i Blichers skrifter efter denne begivenhed, hverken i de offentliggjorte eller i brevene. I et brev til sønderjyden P. C. Koch (27.7.1839; XXXII 54) lader han forstå at hans søn er blevet udbyttet af en jødisk boghandler som har haft ham i lære (men det er ikke den eneste gang Blicher skyder skylden for sine børns fiaskoer over på andre), og i et brev til Ingemann (24.10.1839; XXXII 62) gør han indvendinger mod at denne har ladet hovedpersonen i sit dramatiske digt »Renegaten« være jøde (han kun-

ne have gjort ham til tysker). Hvad der ligger i dette er dog ikke klart. Ingemanns jøde er en blandet fremtoning: uforfærdet, handlekraftig og helttemodig men magtbegærlig, skifter religion efter omstændighederne, redder fyrstens liv men frarøver ham derpå både trone og kone.

Johs. Nørvig⁸ ser et udslag af jødehad i en ytring i »Vestlig Profil af den Cimbriske Halvø«, hvor Blicher stiller »gammelhebraisk Hadskehed« i modsætning til »Kjerlighedens Religion«, altså kristendommen. Stedet handler om hvorvidt de store oversvømmelser i Nordfrisland skal eller ikke skal opfattes som Guds straf for beboernes ugudelige levned (1839; XXIII 92).

I og for sig er der intet påfaldende i at stille nytestamentlig mildhed over for gammeltestamentlig strenghed, Jesu lære overfor Moseloven. Blicher gør det f.eks. i artiklen »Om Dødsstraffe« (1827; XI 93). Alligevel er han selv en flittig bruger af gammeltestamentlige skriftsteder. Hans eget valgsprog antyder endda at Gud er tilhænger af lidt hårdhændede opdragelsesmetoder: »Herre! naar du nedbøjer mig, da gjør du mig stærk« (f.eks. XXV 98; en fri gengivelse af 2. Samuels Bog, kapitel 22, vers 36). Trods alt er det tankevækkende at han skriver »gammelhebraisk« i stedet for »gammeltestamentlig« og »Hadskehed« for »Strenghed«. – Men alt i alt finder vi ikke mange, og ingen graverende, indslag af antisemitisme i Blichers signerede skrifter.

3. Det lader sig ikke nægte at såfremt redaktør Rée har troet at Blicher var forfatter til Ø-artiklerne, så er hans handlemåde bemærkelsesværdig. Trods de antisemitiske artiklers grove fornærmelser mod den jødiske minoritet og trods et direkte angreb på redaktør Rées person lod han trekvart år senere sin avis gå aktivt ind i indsamlingen til fordel for Blicher.

Umiddelbart tyder dette på at Rée ikke har troet at Blicher var Ø-artiklernes forfatter, og at han altså har haft en anden i tankerne da han skrev at det ville gøre ham ondt hvis der bag signaturen Ø skjulte sig »en i andre Henseender agtværdig Geistlig«. Eller at han, hvis det virkelig var Blicher han dengang hentydede til, senere er blevet klar over at han tog fejl.

Men der er selvfølgelig også den mulighed at redaktør Rée har følt sig forpligtet af det gamle jødiske påbud i Salomos Ordsprog (25. kapitel): »Sulter din fjende, så giv ham at spise, tørster han, giv ham at drikke«. Han har i så fald endog kunnet føle en viss tilfredsstillelse ved fortsættelsen: »– da sanker du gloende kul på hans hoved«.

4. Det ville være urigtigt at forbigå (således som noten i »Samlede Skrifter« faktisk gør det) at den sidste Ø-artikel, »Ikke saameget til B. R. og Syskind ...«, fremkom næsten tre måneder efter at Blicher havde erklæret offentligt at han for fremtiden ville sætte sit eget navn under alt hvad han skrev. Hvis artiklen er skrevet af Blicher må han altså have brudt sin højtidelige erklæring. Er der grund til at tro at han ville gøre det?

Der er én plausibel grund, og den fremgår af selve artiklen der, som nævnt, er et svar på redaktør Rées imødegåelse af Ø's tidligere artikel »Mosaiterne, som Stænderdeputerede«. Rées imødegåelse stod i Aalborg Stiftstidende den 9.8.1838, altså kort tid efter offentliggørelsen af »Mosaiterne ...«; men Ø gør opmærksom på at han først har fået kendskab til den »for et Par Dage siden«. Hvis Blicher er forfatter til Ø-artiklerne har der i denne situation tegnet sig tre muligheder for ham:

Han kunne helt undlade at svare på redaktør Rées meget hårde angreb – og dermed lade modstanderne få det sidste ord.

Han kunne svare Rée under sit eget navn. Dermed ville han indrømme at han er identisk med Ø, og det på en pinlig måde. For i nysnævnte erklæring om at han fremtidig vil skrive under eget navn giver han jo som begrundelse at han ofte har fået påduttet forfatterskabet til noget andre har skrevet. At give sig til kende efter denne afvisning og blankt indrømme at han faktisk har skrevet det rygtesmedene har tillagt ham, ville være en ganske flov historie.

Hvis Blicher er Ø-artiklernes forfatter og han hverken vil lide den tort at måtte lade Rées angreb ubesvaret eller direkte afsløre sin identitet med Ø, har han kun den tredje udvej: at sætte signaturen Ø under den afsluttende artikel i polemikken om jødernes adgang til Stænderforsamlingerne.

Ingen af Björn von Törnes argumenter er stærke nok til at udelukke Blicher som forfatter til Ø-artiklerne. Men, som det allerede er sagt, er det ikke tilstrækkeligt at fastslå at intet i artiklerne taler afgjort imod at de kan være skrevet af Blicher. Det må bevises eller sandsynliggøres på en overbevisende måde at de ikke bare kan være men er skrevet af ham. Den følgende fortsatte gennemgang af artiklerne skal tjene dette formål.

Da Ø er præst er det ikke mærkeligt at han ofte kredser om præstestan-

den og dens stilling i samfundet. Mere speciel er hans meget kritiske holdning til provstemaften. Interessant er i denne sammenhæng »Om Conduittlister« (XXI 165). Artiklen handler om det urimelige i at præsten i sine årlige indberetninger har mulighed for at fremsætte en usaglig negativ vurdering af sin degn, baseret på personlig uvilje, uden at degnen bliver gjort bekendt med hvad der står i indberetningen. Ud fra dette eksempel på magtmisbrug hos præsten går Ø opad i hierarkiet: »Dersom det nu ogsaa skulde forholde sig saaledes (thi herom er mig intet vitterligt), at Provster ligeledes indgiver Conduittlister over Præsterne til Biskoppen, og Biskoppen over Provster, Præster og Degne til Cancelliet: da kunne de tre sidste Slags Embedsmænd allesammen stilles for en hemmelig Ret, uden engang – som ved Tydscklands Vehmgerichte at vorde varslede« (XXI 166).

En sætning som denne peger – for endnu engang at vende tilbage til hypotesen om biskop Øllgaard som mulig forfatter til Ø-artiklerne – bestemt ikke i den retning. Biskoppen må da vide om han modtager hemmelige indberetninger fra sine provster og om han selv sender indberetninger om sine underordnede til cancelliet.

Derimod leder Ø's særdeles kritiske holdning til provsterne usøgt tanken hen på Blichers indbidte strid med provst Lund i 1838.⁹ Striden udkæmpedes både i en strøm af breve fra Blicher til hans og provstens overordnede, og i avisindlæg. Sin vane tro lod Blicher offentligheden hidkalde for at den kunne græmmes med ham i hans genvordigheder og harmes over »de baade hemmelige og aabenbare Forfølgelser« den plagede præst var så hjemsøgt af (Randers Avis 1/5 1838; XXI 31).

I Ø-artiklen »Om Kirke- og Præstegaards-Syn« siges at »Provsterne, tykkes os, borde fritages for at udføre eller dog som enemægtige at udføre en Bestilling, der baade for dem og vedkommende Præster er forbunden med mange Ubehageligheder, om ikke Chicaner, der altsaa ofte udstrøer en frodig Tvedragtssæd blandt Embedsbrødre« (XXI 163), og det hævdes at da synsmændene vælges af provsten til det vellaftede arbejde, kommer de til at stå i en slags afhængighedsforhold »som kunde hæmme den frie og upartiske Udførelse af deres Bestilling« (XXI 164). Derfor bør varetagelsen af synsforretningen overlades til en juridisk embedsmand, bistået af vekslende synsmænd fra købstæderne.

I Blichers artikel »Provstemaften« (Randers Avis 13/12 1838; XXI 193) konkretiseres pastor Ø's bekymrede tanker. Den handler nemlig især om provst Lunds påståede magtmisbrug under inspektionen af

Spentrup præstegård. Blicher beretter hvorledes provsten chikanerede og ydmygede ham i synsmændenes nærvær, og insinuerer på det nærmeste at han tager mod returkommission af sine synsmænd og mod bestikkelse ved besættelse af degneembeder: »Thi hvilken farlig Fristelse er det ikke: selv at vælge Synsmænd, der paa et Par Dage tjene 16-20 Rbd. og Kosten, uden at tage billig Andeel af saadan gylden Fortjeneste? Hvilken langt farligere Fristelse er det ikke, naar der kan bydes dem hele og halve Sedler for Degneembeder« (XXI 198).

Den sidste insinuation står også at læse i *Ø-artiklen* »Om Skole-Embeders Besættelse«: »Jeg beskylder Ingen; men jeg spørger blot: Hvo af de ærede Læsere vil som Cautionist og Selvskyldner indestaae for, at en Provst ikke er tilgjængelig for »Gunst og Gave, Had og Avind?«« (XXI 29).

I Blichers novelle »Fjorten Dage i Jylland« (1836) møder vi forøvrigt en af slagsen: den hovmodige, griske og demoraliserede amtsprovst, om hvem novellens gamle præst fortæller »at han ikke antager Nogen til Synsmand, med mindre han forærer ham et Slagtehoved, eller lover at dele Gebyrerne med ham; og at han sælger Skoleembeder til den Højstbydende« (XX 153f.).

I »Om Skole-Embeders Besættelse« plæderer Ø for at ledigtblevne embeder skal annonceres i stiftets aviser. Biskop Øllgaard havde allerede i 1834 til dels indført denne praksis. Men tanken er ikke ny, for så tidligt som i 1801 slog Niels Blicher, Steen Steensen Blichers far, i »Foreslag til det Danske Landsbye-Skolevæsens Forbedring« til lyd for at ledige skoleembeder skulle bekendtgøres i offentlige tidender.¹⁰

»Om Skole-Embeders Besættelse« indeholder andet end insinuationer. Heri taler Ø varmt om skolelærernes betydning både for de børn der afslutter deres skolegang i folkeskolen og for dem som går videre: »Det er Skolelæreren – vi tale naturligviis om de elementariske – der lægge den Grundvold, paa hvilken de høiere Underviisningsmænd siden skulle bygge« (XXI 28). Samme værdsættelse af skolelærernes betydning udtrykker Blicher i 1845 i en tale ved et skolelærermøde (XXIX 192): »Men vi [præst og lærer] maae forstaae hverandre, virke i nøie Forening, hvis han paa Prædikestolen skal bygge heldigt paa den Grundvold, der er lagt i Skolen. Og sandelig! er denne ikke godt lagt, da er Hvad herpaa bygges, langt fra at vorde varigt, men meget mere løst og skrøbeligt«.

Lærerens duelighed i salmesang lægger Ø megen vægt på: »Provsten,

eller en sangkyndig Præst maatte prøve enhver Candidat i Psalmesang. Dette kan ikke ansees som overflødigt, da man endnu stedse seer Nogle befordres til Kirkesangere, der ere deels lidet duelige, deels gandske udelige til at forestaae denne langt fra ikke uvigtige Deel af den offentlige Gudstjeneste« (XXI 31).

At den musikelskende Blicher også kunne tale med om dette fremgår af en række klager fra ham til provst og skoledirektion over degnen Jespersen i annekssognet Gassum. Skønt Jespersen er blevet fritaget for degneembedets forsangerforpligtelser, hvilket »meest var begrundet i hans totale Uduelighed i Kirkesangen«, forstyrrer han alligevel sangen »med sin falske og skurrende Stemme« og »forvilder« den hjælpelærer som har overtaget sangen men beklageligvis »har en svag og meget usikker Stemme, saa at Kirkesangen nu er slettere end nogensinde før i min Embedstid« (brev af 27/5 1838; XXXII 15). Se ivørigt hos Aakjær¹¹ om Blichers (forgæves) bestræbelser på at få afskediget Jespersen som havde taget parti mod ham i hans fejde med provsten.

Overensstemmelsen mellem Ø's provstekritiske artikler og Blichers angreb på provst Lund er påfaldende, både med hensyn til emnekreds og i detaljen. Overensstemmelsen er så udtalt at Ø-artiklerne mest tager sig ud som en generalisering af Blichers konkrete, personlige anklager.

Og det er ikke bare i disse debat- og partsindlæg der går tydelige tråde fra Ø til Blicher. I den store afhandling »Om Publiciteten ...« – også den er præget af den for Blicher og Ø fælles mistro til de nære autoriteter – behandler Ø i et afsnit herredsfogdernes og andre lavere embedsmænds uheldige aflønningsforhold og kommer så, under et noget søgt påskud, ind i en lang udredning af præsternes tilsvarende uhensigtsmæssige og altfor vilkårlige aflønning. Grunden til den udførlige ekskurs om præsternes forhold er, skriver han, at præsten såvel som fogden bør kunne blive på samme sted i mange år, helst hele deres embedstid, for at kunne leve sig ind i psyke, karakter og sprog hos dem de er sat til at betjene. Men for at opnå et udkomme som sætter dem i stand til at forsørge deres familie på anstændig vis tvinges de ofte til at forlade et embede de føler sig hjemme i, for at søge til bedre aflagte embeder i nye egne, hvortil de da kommer som fremmede, ukendte med befolkningens forhold, psyke og karakter. Måske forstår de end ikke egnens dialekt.

»Forfatteren af disse Betænkeligheder hører selv til en af de meernævnte Klasser, er Præst, har et godt Embede, staar i et ønskeligt Forhold til sin Menighed; men han har dog, tvungen af den haarde Nødvendighed, maattet flytte fra en anden Menighed, til hvilken han stod i et lignende Forhold, og paa hvilken han – uden hiin haarde Nødvendighed – helst skulde have vedblevet at virke, og *skue Frugterne af sin Virksomhed* [...]»¹² Den Præst som *gammel* kommer til en Menighed, er i denne *ung*, og ung i ingen god Betydning. Men den som er *bleven gammel* i Menigheden, han – naar han er en rigtig Præst – »kjender sine, og kjendes af dem«. *Denne* har han døbt, underviist, bekræftet i sin Daabspagt – *denne* har han endvidere forenet med dens nærmeste Ledsager paa Livets Vej – *disse* har han veiledet, formanet, trøstet, raadet, beroliget under manglehaande Livets Afvexlinger – *disse* har han med megen Møie under *langvarig* Bestræbelse reddet fra Fordærvelse» (XXI 66ff.).

Også Steen Steensen Blicher har jo prøvet hvad det indebærer at flytte fra et embede til et andet »tvungen af den haarde Nødvendighed«. Nemlig da han i 1825 flyttede fra det magre Thorning til det langt federe Spentrup.

I sin afskedsprædiken til Thorning-menigheden taler han åbent om det: »Det er i 300 Aar første Gang, at Thorning Præst fra dette Sted siger Meenigheden sit Farvel. Alle have de, paa een Ulykkelig nær, kun flyttet cengang – fra Præstegaarden til Kirkegaarden [...] Deres Legemer sove blandt dem, som de have lært, trøstet, formanet. Kun Døden har hidtil formaact at adskille Lærer og Meenighed, dens Haand kun har været stærk nok til at opløse et Baand, som knyttedes for hele Livet [...] Jeg skal være den Første, som selv løser det – dog ikke ieg, men den, som styrer Menneskets Skjæbne, den Gud, som gav mig en talrig Familie at forsørge, at opdrage, han, hvis evige Viisdom har tilskaaret Brødet sparsommere nu end tilforn. Medbrødre! De allerfleste af Eder maa vide, hvad ieg med Sandhed maa sige: at ingen Misnøie, ingen Harme, men kun en bydende Nødvendighed har kaldet mig fra Thorning» (VII 173f.).

Også i de øvrige Ø-artikler vil man mange steder finde associationer til Blichers forfatterskab, synspunkter som er Blichers, elementer fra Blichers miljø, blicherske kongstanker og tvangstanker, bl.a. den om at de højeste myndigheder er vise og retfærdige, fremfor alt gælder dette selvsagt kongen, men de lavere er uforstandige og uretfærdige (»Hospitalerne i Jylland«; XXI 16).

Ø deler Blichers enorme hengivenhed for Frederik VI. Kongen er hos Ø Stænderforsamlingernes ædle giver (»Betænkninger...«). Han har utrættelig virket for at fremme borgerfriheden og opløftet trykkefriheden (»Om Publiciteten ...«). – Påstande som genfindes talrige steder hos Blicher.

I »Hospitalerne i Jylland« fremdrages Randers Hospital som eksempel på de kritisable forhold. I denne artikel møder man det samme syn på bøndernes vilkår som i Blichers »Vestlig Profil af Den Cimbriske Halvø«: Det er bønderne som må bidrage til de offentlige hospitaler med deres surt erhvervede skillinger; men hospitalsbestyrelserne aflægger end ikke offentligt regnskab for hvorledes pengene bruges: »Er det fordi, at de nærmest heri Interesserede ere Bønder? Men om ikke Andre, saa har dog Kong Frederik den 6te, lige fra det første han kom til Regjeringen og til nu, viist, med hvilke Øine han betragter Bonden« (XXI 18).

Hermed kan jævnføres »Vestlig Profil...«: »[Det hedder sig at] »Bonden er egennyttig«, »Bonden er nærig«, »Bonden vender Skillingen to Gange, før han giver den ud.« – Det kan være sandt, at han vender dem han skal lægge paa Amtstuebordet, paa Thingbordet, paa Offerbordet, og paa de mange andre Borde, hvor hans med suren Sved fortjente Skillinger have Ærinde. Og tænker han paa, hvad Mange af dem siden bliver brugt til: Da kan det vel være, at han vender den tre Gange« (XXIII 137).

I »Hospitalerne i Jylland« er der en ejendommelig association: »Ligerviis som Inquisitionens Fængsler vare fulde af Løndomme, men saadanne som Ingen var nysgjerrig efter at erfare, saaledes have vel vore Hospitaler ogsaa deres oeconomiske Hemmeligheder, men saadanne, som man kunde være høist begjerlig efter at kjende«. Sammenligningen – mellem løndomme man helst ikke vil stifte bekendtskab med og hemmeligheder man tværtom gerne vil kende – forekommer ret umotiveret hos en skribent hvis ærinde det er at påpege nogle mislige forhold i hospitalsvæsenet. Men det kan nævnes at Blicher både i novellen »Donna Leonora« og i »Nisseavisen« (VII 108, 184, 191) er meget optaget af at skildre inkquisitionens rædsler, bl.a. dens hemmelige kældre.

Når Ø i »Om National-Rytterheste« fremhæver at »den geistlige Stand [...] ret consequent kan ansees som Grundeiere« (XXI 30), så stemmer det ikke bare overens med synspunktet i »Betænkninger...«

men også med Blichers ihærdige stræben efter at opnå valgbarhed til Stænderforsamlingen, hvilket jo krævede grundbesiddelse eller livsfæste, eller en pengeformue som den forgældede præst aldrig ville kunne komme i besiddelse af.

Ø nærer stor omsorg for Sønderjyllands danskhed og er bekymret over landsdelens århundredlange fortyskning: »Alt skulde der saavidt mueligt fortydskes; endskjønt Folket er dansk, og taler dansk næsten lige til Eideren [...] Sønderjylland er dansk; hvorfor maa det da ikke høre til det danske Rige?« (»Betænkninger...«; XXI 39).

Ytringer som disse kunne være taget ud af Blichers talrige taler og artikler om Sønderjyllands truede danskhed. Og når Ø, i forbindelse med sit forslag om en forening af den nørrejyske og den slesvigske stænderforsamling, tænker sig nogle af kongerigets friheder overført til Sønderjylland og nogle af sønderjydernes friheder overført til kongerigets befolkning, og i denne sammenhæng – som et konkret eksempel på en sådan attråværdig frihed – nævner at Sønderjylland har fri brændevinsbrænding, så er det vanskeligt at lade være med at mindes at Blicher på samme tid slog til lyd for at genindføre fri brændevinsbrænding i kongeriget. Det gjorde han i topografien »Viborg Amt«, til stor forargelse for de tilsynsførende ved Landhusholdningsselskabet som stod for udgivelsen (XXII 72).¹³

De på sin vis mest påfaldende Ø-artikler er de to små opsatser »Om Herredsfogdernes Bopæle« og »Om Legestuer«. Fælles for dem er deres indædte fordømmelse af tyendeklassen på landet. Indholdet er stort set delt mellem forargelse over den tøjlesløshed – med druk, slagsmål og seksuelle udskejelser – som angiveligt går i svang i og omkring legestuerne, harme over tyendets opsætsighed og dovenskab, og indignation over at bønderne må affinde sig med disse tilstande, til dels på grund af myndighedernes ineffektivitet. Men bønderne selv klandres også for »den lidt vel store Frihed – Skjodesløshed, Ligegyldighed, eller hvad man vil kalde det – i Jydernes practiske Bondepædagogik« (XXI 33).

I den første opsats skriver Ø at han bygger på et solidt kendskab til forholdene, og at han selv har haft tjenestefolk i sit brød. Hans indsigt kan næppe have været dybere end den Blicher må have erhvervet sig gennem sine otte år som præstegårdsforpagter i Randlev. Men forøvrigt var jo bryderierne med uregerligt tyende et kors som mangen

landsbypræst måtte tage på sig dengang da landbrug udgjorde en væsentlig del af embedets indtægt.

Det er helt igennem bondens interesser de to indlæg handler om: Hans nedtrampede retsværn, hans tab – økonomisk og prestigemæssigt – ved de dovne og respektløse tjenestefolks løben om hjørner med både ham og de myndigheder som burde lære dem skikkelighed men som er for langt borte og vel også for uinteresserede i bondens tarv til at der bliver gjort noget ved det.

For endnu engang at tangere muligheden af at biskop Øllgaard kunne være Ø-artiklernes forfatter: Biskoppen drev ikke med landbrug fra sin bispegård i Viborg, han har aldrig været præst i Jylland og har vistnok i det hele taget haft meget lidt muld under neglene. Gennem sit embede kom han naturligvis i kontakt med stiftets sogne, med præsterne og med skolerne. I 1833-34 søgte en præst dispensation til at konfirmere to syttenårige drenge, selvom de ikke opfyldte kravene til kundskaber i den kristelige børnelærdom. Denne brist skyldtes bl.a. at de havde forsømt deres skolegang. Biskop Øllgaard indvilgede i at støtte ansøgningen men beordrede samtidig foretaget en undersøgelse af de udbredte skoleforsømmelser. Herom havde han allerede gjort sig sine tanker: Det er ikke tjenestedrengene og deres forældre der skal lastes for de mange forsømmelser. Det skal de bønder som har dem i tjeneste og holder dem borte fra skolen for at udnytte deres arbejdskraft endnu mere. Og skolekommissionerne som skulle gribe ind, foretrækker at se den anden vej. Disse klanderværdige forhold ville bispren have ryddet op i, og det lykkedes ham da også at få kancelliet til at indskærpe præsternes og skolekommissionernes pligt til at overvåge at tjenestedrengene og -piger får fri fra arbejdet til at gå i skole.¹⁴

Medens altså pastor Ø med megen indignation tager husbondens parti mod tyendet, så påtager biskop Øllgaard sig, som det ses, at forsvare tyendets rettigheder mod husbondens overgreb.

Der er måske grund til at minde om at opsatserne om den jyske tyendeklasse ikke strider mod Blichers holdning til bonden og hans tyende. En direkte parallel til Ø's nedvurdering af tyendet findes i Blichers »Viborg Amt«, hvori malkepigerne betegnes som »en med faa Undtagelser demoraliseret og forvorpen Menneskeklasse« (XXII 97). Blicher er bøndernes talsmand.

I »Præsten i Vejlbbye« (XIV 155) bliver jo forøvrigt den opsætsige tjenestekarl, som rigtignok er bror til en storbonde, sin husbonds ulyk-

ke – og det endskønt herredsfogden i dette tilfælde ikke bor langt borte.

Der er således mange påtagelige overensstemmelser mellem Ø-artiklerne og Blichers skrifter. En nøjere linje for linje-undersøgelse kunne utvivlsomt afdække adskillige mindre iøjnespringende samsvar.

Et enkelt eksempel: Ø lader sit opgør med jøderne munde ud i en trussel: »[...] da kunde det hælde sig, at I fik at see en anden *Kjole*, end den I har søgt at besudle« (XXIII 24). – Björn von Törne følger denne slutreplik til de momenter som han mener taler for at Ø er identisk med biskop Øllgaard: »Damit könnte die Uniform eines königlichen Beamten, aber auch ein Bischofstalar gemeint sein«.¹⁵ – Biskoppens talar kan nu næppe have virket synderlig frygtindgydende på medlemmer af et trossamfund som – i modsætning til landets kristne – var unddraget statskirkens tugt.

Det er vel et spørgsmål om ytringen i det hele taget bør give anledning til funderinger over den dybere mening, hvis den har nogen. Men skal det endelig være, er det nok mere relevant at sætte den anden kjole i forbindelse med en krigskjole, billedlig talt. Den ville passe godt til artiklens aggressive tone.

Blicher gør i sine mange indlæg for indførelse af almindelig værnepligt meget ud af soldaternes uniformering. Den kæder han sammen med en anden sag som også optager ham i disse år: indførelse af nationaldragt. Denne dragt, som jo i sig selv er en slags uniform, skal bæres både i krig og fred: »I Fredstid vilde den være uden Decoration, eller maaskee blot fremvise et Fredstegn paa Hat eller Kjole; i Krigstid kunde disse da ombyttes med passende Symboler, f.Ex. et Sværd eller et andet Vaaben« (»Almindelig Værnepligt«; XXI 145). Den anden kjole som Ø truer med at tage på kunne være Blichers krigskjole. Når man læser hans sidste artikel kan man nu nok synes at han allerede har skiftet.

Fra Ø's kryptiske slutord om at vise en anden kjole kan der også associeres til den episode i Blichers novelle »Else Sandberg«, hvor Thorning-præsten provokeres af sin rival, den hovmodige junker Jens: »Hr. Junker! sagde Hiin [d.v.s. præsten] omsider opbragt: I stoler paa den Kjole, jeg bærer, og som I veed hindrer mig i, at lære Eder Skikkelighed«. – »I stoler selv paa Eders Kjole! svarte Junkeren: Fordi den giver Eder Lov til at være Poltron!« – »Det er der Raad for! raabte Præsten, idet han trak Kjolen af: der ligger Præsten, og her staar Man-

den«. – Hvorpå han låner en kårde som efter en elegant kamp ender i brystet på junkeren (VII 78). Det er denne præst, eller modellen for ham, Blicher hentyder til i sin afskedsprædiken i Thorning. Han er den ene ulykkelige som måtte forlade embedet i utide.

Er der da intet i Ø-artiklerne som peger bort fra Blicher – udover de momenter som efter Björn von Törnes opfattelse gør det, og som er drøftet ovenfor? Det er der. Men Törne synes ikke at have fæstet sig ved de pågældende tekststeder, eller har ikke ment at de var vægtige nok som indicier.

I artiklen »Betænkninger...« går Ø energisk imod Algreen-Ussings forslag om at tilstå landsbyskolelærere valgbarhed til Stænderforsamlingerne. Et af hans argumenter er at de ikke gennem deres uddannelse har opnået tilstrækkelig indsigt i de »statsborgerlige« forhold, såsom statsøkonomi og lovforfatning. Desuden ville lærerens tilbagevenden fra »et udvalgt Selskab af dannede Mænd« til den lidet opløftende gerning »med raae Skolepeblinge« påføre ham en alvorlig sjælelig konflikt (XXI 48).

I 1843, i den sære »Rundskrivelse til gode Danske Mænd«, lægger Blicher en diametralt modsat indstilling for dagen: »Et meget stort Misgreb var at udelukke Lærestanden¹⁶ [fra Stænderforsamlingerne] – paa et Par vilkaarligt udvalgte Æresmedlemmer nær – en Præst er dog langt sikkrere i sin beneficerede Grundbesiddelse, end Fæstebonden i sin. Man maatte dog have tænkt sig Præster, Skolelærere, som baade kunde tænke, tale, skrive langt anderledes end almindelig Bonde og næringsdrivende Borger; ja i hvis egen Interesse det tilmed var, at see disses retmæssige Fordringer gjennemdrevne« (XXXII 141f.).

Dette stykke viser frem for alt *overensstemmelse* med Ø's »Betænkninger...«. Hvad Blicher hér siger om det urimelige i at udelukke præsterne fra Stænderforsamlingerne svarer nøje til Ø's argumenter, at beneficium opvejer grundbesiddelse og overgår livsfæste og derfor burde kvalificere til valgret og valgbarhed. Blicher og Ø stemmer også overens i deres ringe mening om bøndernes evner til at tænke, skrive og tale. Hvor Blicher taler om »Fleerhedens Ubevanthed med at bruge Pen og Tunge, samt Mangel paa klart Overblik over sit Standpunct og dettes Fordringer« (XXXII 141), fremhæver Ø at »Den første Erfaring har tilfulde godtgjort, at Bondestanden endnu ikke har naaet den aandelige Culturgrad, at den kan repræsentere sig selv. Mangen Bonde kan vel tænke klart og grundigt over sit eget særegne Forhold til Staten;

men hvor Mange ere vel istand til i en saadan Forsamling at gjøre Deres Meninger gjældende, enten ved Pennen eller Munden?» (XXI 43f.). Blicher og Ø er, som det ses, også enige om at bønderne ville være bedre tjent med at lade deres interesser i Stænderforsamlingerne varetage af præsterne.

Men hvad skolelærernes egnethed som stænderdeputerede angår er altså Blicher og Ø af modsat mening, selvom Ø dog i »Betænkninger...« indrømmer at lærerne står over bønderne i henseende til skrive- og talefærdighed.

Ø er forøvrigt også uenig med sig selv når han i »Betænkninger...« fremstiller skolelærerens gerning som en åndelig trædemølle med uophørlig »Abc« og »een Gang een«, medens han i »Om Skole-Embeders Besættelse« fremhæver lærerens store betydning for oplysning og moral.

Rigtignok fremgår det af det citerede stykke fra 1843 at det først og fremmest er præsternes valgbarhed Blicher har i tankerne. Men ved siden af præsterne nævner han udtrykkelig »Skolelærere«. Hermed må han mene det samme som Ø med sine »Landsbyskolelærere«.

Selvom altså Blichers »Rundskrivelse ...« på meget væsentlige punkter stemmer nøje overens med Ø's »Betænkninger...« er der således på ett punkt en uomtvistelig uoverensstemmelse.

I artiklen »Forligscommissioner« foreslår Ø denne institution forbedret ved at lade præster indtræde som kommissionsmedlemmer (samtidig med at gebyrerne foreslås forhøjet, i visse tilfælde seksdoblet). Han begrundet sit forslag med at »Præsten er – naar han er hvad han bør være – ret egentlig en *Fredens Mand*; en Forkynder af det himmelske *Fredensbudskab*, en Bestillingsmand ved det store *Forligelsesværk* mellem Gud og Menneskene« (XXI 55f.). De ord Ø fremhæver skal begribeligvis gøre det klart, også for de mere tungnemme blandt Jyllandspostens læsere, at selve kernen i præstens gerning gør ham selvskrevet til at lede en forligskommission.

Karakteristikken af præsten som forkynder af det himmelske fredsbudskab er i god overensstemmelse med Blichers kristendom, således som den f.eks. kommer til udtryk i hans afskedsprædiken i Thorning. I absolut modsætning til Blichers tro på en miskundelig, alkærlig Gud, en Gud som *ikke* kræver tilfredshed, står derimod fremstillingen af præsten som den der er sat til at skabe forlig mellem Gud og mennesker. Derved kommer Ø i farlig nærhed af forsoningslæren – forestillin-

gen om den vrede gud som kræver blodigt offer for ikke at slippe sin hævn løs. Denne lære er uforenelig med Blichers tro.

I den teologiske terminologi er forligelsesværk og forsoningsværk rigtignok ikke synonyme, men forligelse forudsætter i alle fald at der mellem Gud og menneskene råder et fjendskab som skal fjernes gennem forliget. Eksistensen af et sådant fjendskab er også i modstrid med Blichers forestillinger om menneskets forhold til Gud.

I denne Ø-artikel ser vi altså et element som er fremmed for Blichers tro og følgelig er et indicium mod at tillægge Blicher forfatterskabet, selvom intentionen i artiklen harmonerer med hans utrættelige higen efter indflydelse, prestige og supplerende indtægter.

Men det må tilføjes at slige elementer også forekommer hist og her i signerede Blicher-tekster. Når det passer ind i en given argumentation – eller det er med til at skabe et rammende sprogligt udtryk, et paradoks eller lignende – tager Blicher det ikke så nøje med en smule vranglære.

I sin helhjertede agitation mod dødsstraffen (1827; XI 93) fremfører han som det vægtigste argument at det ikke tilkommer samfundet at kaste noget menneske »for den evige Retfærdigheds Domstool«, og søger, ved at manipulere med forskellige skriftsteder, at bevise at det ikke er tilstrækkeligt for at frelse forbryderens sjæl at give ham tid til at omvende sig inden henrettelsen. Han må også gennem gerninger sone sin brøde overfor Gud, og det hindrer man ham jo i ved at berøve ham livet.: »I straffe ham ikke alene her; men skyde ham ogsaa uforbedret, hovedkuls ind for den Dommer, som siger: *»Hvad et Menneske saaer, skal han ogsaa høste!«* I vide, at det ikke er nok at *anraabe Herrens Navn, men at gjøre hans Villie*; og dog gjøre I det Sidste umuligt for den angerfulde Synder?« (XI 98). Hensigten med denne manipuleringen er smuk og human, men den indebærer unægtelig at der tillægges Gud inhumane karaktertræk. Og de er uacceptable for Blichers vanlige gudstro.

I et brev til Jonas Collin, som havde mæglet i en bitter strid mellem Blicher og pastor Bjerregaard, koketterer han endog med forsoningslæren, idet han spøgende drager associationer fra den til de udsonede embedsbrødre: »De vil vist med hjertelig Deltagelse see denne Forsoningens Paaskelillie udfolde sig mellem tvende Forsonerens Præster« (3/5 1839; XXXII 41). Dette er måske en ganske god sammenstilling men samtidig en noget letfærdig omgang med trosbegreberne.

Vi finder da i Ø's artikel »Forligscommissioner« indslag af en ansku-

else som er fremmed for Blichers kristendom. Men tilsvarende trosfremmede elementer kan også findes i signerede Blicher-tekster.

I så at sige hver eneste af de tretten første Ø-artikler er der indicier som peger på Blicher; naturligvis ikke alle lige væsentlige, men stærke nok til at de sammenlagt udgør et forsvarligt grundlag for at tillægge ham forfatterskabet. Dette grundlag svækkes ikke af den fjortende og sidste Ø-artikel.

Som nævnt offentliggjordes denne artikel, »Ikke saa meget til B. R. og Syskind, som om dem til Publicum«, flere måneder efter at Blicher havde erklæret at han for fremtiden ville sætte sit navn under alt hvad han skrev. Der er foran peget på omstændigheder som kunne have fået ham til at fortryde denne erklæring.

I alt fald har Ø ikke kunnet svare på redaktør Rées indlæg før nu: Han har først fornylig fået det i hænde. Den jødiske religionslærer A. Syskinds indlæg stod at læse i »Jyllandsposten« allerede 4/6 1838 (efter offentliggørelsen af »Betænkninger...«). Dette »Sammen-skrivt« havde Ø ikke fundet sig foranlediget til at svare på. Men: »At nu Ingen skal troe: at de ypperste Præsters Skrig har faaet Overhaand, og bragt mig til Taushed, men endnu mere for at vække en højstnødvendig Opmærksomhed paa et Uvæsen, der kan have uberegnelige Virkninger – derfor er det, at jeg i denne Anledning vil anstille nogle Betragtninger« (XXIII 19).

Sine betragtninger indleder han med at mindes hvorledes jøderne i hans barndom gik omkring som frysende og sultende bissekræmmere, men nu bebor de smukkeste huse og i det hele taget er kommet til velstand. Det skal man ikke misunde dem. Til gengæld bør de være tilfredse, men det er de ikke. »De kaste sig over ganske andre Ting, som deels ere dem for høje, deels uvedkommende« (XXIII 20). De vil give tonen an i politik og kunst, og når »vi Landets egne Børn« taler imod dem, udråber de forbandelser over os.

Ø finder det jammerligt at det danske folk »i slavisk Taushed maa taale disse Fremmedes Trods ej allene mod det selv, men mod dets ædle og retfærdige Konge, som visselig ikke uden god Grund har udelukt dem fra den stænderiske Raadgivning!« (XXIII 22).

Det er allerede kommet så vidt, fortsætter Ø, at det er farligere at skrive mod jøderne end mod regeringen. Den har endog tilladt kritik når den fremføres med moderation og bygger på grunde og kendsger-

ninger. Og selv overtrædelse af disse vilkår straffes bare med små mulkter. – »Da derimod jeg afgav en velgrundet og uigjendrivelig Formening – ikke *mod* Jøderne, men mod deres Ansættelse i Stænder-raadet, da vorder jeg derfor skamskjændet« (XXIII 23f.).

I sit indlæg havde redaktør Réc skrevet: »Hr Ø *er ikke bange*, men heller ikke vi ere meget forknytte for at see hans grimige Ansigt«. På denne opfordring til at give sig til kende svarer Ø med den allerede delvis citerede salut: »Just for denne gadedrengeagtige Udfordring nævner jeg mig endnu ikke; men finder jeg det engang af andre Aarsager nødvendigt, da kunde det hænde sig at I fik at see en anden *Kjole*, end den I har søgt at besudle« (XXIII 24).

Hér afviser Ø altså at give sig til kende. Men i virkeligheden har han allerede gjort det.

I forbindelse med sin fortørnelse over at jøderne trænger sig ind i kultur og politik skriver han: »De gribe efter Ting, der ikke ere gjorte for deres Fingre, f.Ex. *Pressen*. Den Omhandlede i Aalborg [d.v.s. Aalborg Stiftstidende] har nu i nogle Aar været i saadanne Hænder, og den er bleven brugt til at skamskænde flere end een agtet Gejstlig. Den ene af disse, som nu her igjen maa holde for, blev for en 8, 9 Aar siden ganske liderlig tilrakkert af en anden israelitisk Ordgyder, fordi han – imod denne Herres behagelige Villie – havde begaaet den forvovne Synd: at fremstille det Gode i den danske Folkeforfatning, samt hvad til dette Øjemed var udrettet under Frederik VI's Bestyrelse. Den samme – han er nu Professor i en Videnskab, som ingen Studentere tæller – skal, inden han kastede sig over Statsvidenskab og Finantser, have ageret Smagsdommer, og kjørt i Ring med Malere og Billedhuggere, Musici og Poeter. Skal det, »som Rygtet siger« være den samme gejstlige Mand, som i Jødefejden 1815 [!] saa kraftigen tog dette Samfunds Parti, og lagde sig ud med sine egne Landsmænd og Troesforvandre, for at frelse Jøderne, da faaer han nu og derfor den gamle Tak og Belønning, som de plejede at yde deres Prophet« (XXIII 20f.).

Korrelatet for relativsætningen »som nu her igjen maa holde for« kan være både *den ene* (af disse) og *disse*. Da Ø tydeligt intenderer at fremstille redaktør Récs skarpe reaktion på de jødefjendtlige artikler som et led i hans påståede skamskænden af hele gejstligheden, vil vi se bort fra den første tilknytningsmulighed, selvom den er syntaktisk vel-funderet – og kunne have afkortet den følgende diskussion ganske

meget. Vi vil læse sætningen således at det er *disse* (de gejstlige i almindelighed) som igen må holde for, altså gennem angrebet på pastor Ø tåle Rées skamskænden.

Det ligger klart i dagen hvad og hvem der hentydes til med ordene om at *den ene* af de skamskændede gejstlige for 8-9 år siden blev tiltrukket af en anden israelitisk ordgyder. I november 1828 udsendte Blicher et kongeforherligende skrift, »Danmarks nærværende Tilstand ...« (XIII 170), som i begyndelsen af 1829 anmeldtes af statsøkonomen C. N. David. Anmeldelsen var sønderlemmende. David angreb begribeligvis ikke Blichers flommende kongeforherligelse men satte ind mod hans uvederhæftige fremstilling af de økonomiske og sociale forhold i 1820'ernes Danmark.

David's anmeldelse var usigneret, og Blicher troede først at hans ublide kritiker var J. L. Heiberg. Han stod dengang for Blicher som eksponent for alt hvad der var fordærveligt og nedbrydende, det var jo fire år før Heiberg forærede ham fribilletter til Randers Teater og talte venligt til ham, og så var han tilmed søn af den landsforviste P. A. Heiberg som i sit eksil ikke undså sig for at nedvurdere den bedste af alle regeringer, Frederik VI's enevælde. Da Blicher blev klar over at kritikeren var C. N. David rykkede »den benævnte Jødedoctor« – som han kalder ham i et brev til Jonas Collin (1829; XXXI 121) – ind på pladsen som det store dyr i Åbenbaringen. Han forhørte sig i kancelliet om han ikke som kongelig embedsmand var forpligtet til at anlægge sag mod David for at få den ærerørige kritik kendt grundløs. Men det syntes kancelliet ikke var nødvendigt.¹⁷

David, som i 1830 – efter behørig dåb – blev udnævnt til professor i statsøkonomi, skrev i sine yngre år litteraturanmeldelser, var en tid medudgiver af Maanedsskrift for Litteratur og skrev selv digte.

Ø's fremstilling af »den israelitiske ordgyder«s meriter kan ikke være møntet på nogen anden end David. Og *den ene* som blev tiltrukket fordi han havde »begaæet den forvovne Synd: at fremstille det Gode i den danske Folkeforfatning [...]« kan i sammenhængen ikke gælde andre end Blicher. Ordvalget hos Ø samstemmer for øvrigt med det sarkastiske svar på David's kritik som Blicher offentliggjorde i sit tidskrift Nordlyset (XIV 98).

Dette stykke giver således ikke plads for reel tvivl. Det handler om Blicher og hans kontrovers med C. N. David i 1829. Ellers måtte der

foreligge et sælsomt tilfælde af tvefoldigt dobbeltgængeri, hvorunder en ellers ukendt jødisk statsøkonom, indehaver af et aldrig før eller senere omtalt professorat og med aktiv interesse for kunst og litteratur, omkring 1830 har offentliggjort – ingen ved hvor – en nedsablende kritik af et ukendt skrift af samme indhold og tendens som Blichers, og ligesom hans forfattet af en gejstlig.

Denne mulighed har endnu ingen plæderet for, og Björn von Törne erkender da også at »Es ist der Herausgeber der 33-bändigen Ausgabe zuzustehen, daß sich dieses Zitat im Zitat frappierend nach Blicher anhört«. Men dette overbeviser ham ingenlunde om at det er Blicher selv der har skrevet artiklen; thi »wenn wir es in seinem rechten Zusammenhang ansehen, zeigt sich, daß sich Ø gar nicht mit Sicherheit selbst damit meinte. Der zitierte Satz beginnt nämlich mit [...]«. – Herefter følger citatet »Den ene af disse, som nu her igjen maa holde for, blev [...]«. ¹⁸

Det er rigtigt at Ø ikke udtrykkeligt skriver: »Jeg blev for 8-9 år siden liderlig tilrakkert« o.s.v. Men at han taler om sig selv fremgår af de følgende linjer når de sættes ind i den tekstlige sammenhæng.

Efter i sin let dechifrerede kode at have omtalt konflikten mellem Blicher og David fortsætter Ø: »Skal det, »som Rygtet siger« være den samme gejstlige Mand, som i Jødefejden 1815 saa kraftigen tog dette Samfunds Parti [...]«. Det spørgsmål der indeholdes i denne betingelsessætning er, som det ses, allerede besvaret: Når *den ene* af de skamskændede gejstlige er identisk med den Blicher som i 1829 blev tilrakkert af C. N. David, så er han begribeligvis også identisk med den Blicher som i 1813 (ikke 1815) skrev to afhandlinger hvori han forsvarede jøderne mod antisemitternes angreb.

Ø har med dette stadig ikke sagt at hans borgerlige navn er Steen Steensen Blicher. Men hvorfor fremdrager han af alle gejstlige netop denne præst? Hvordan kommer Ø (som jo ifølge Törne muligt er identisk med biskop Øllgaard) dog på den besynderlige tanke at jødernes ønske om valgbarhed til Stænderforsamlingerne på lige fod med de kristne, og deres kontrovers med ham i den anledning, skulle indebære utaknemmelighed specielt mod en mand som allerede i 1813 – efter grundig og kritisk overvejelse – stillede sig positivt til deres gradvise integration i samfundet? Når Blicher dengang svarede ja til spørgsmålet »Bør Jøderne taales i Staten?« og når han ikke siden offentlig

havde ændret signaler, skulle Ø så ikke tværtimod have forestillet sig at han i de forløbne 25 år kunne være nået frem til at de også burde tåles i Stænderforsamlingerne?

Helt uforklarlig bliver den indskudte sætning »som Rygtet siger«. Hvorfor skulle der versere et rygte om at Blichers to signerede skrifter fra 1813 er skrevet af Blicher. Det lyder jo ganske absurd; men det er faktisk hvad der står i teksten.

Et sådant rygte var selvsagt ikke i omløb. Det rygte Ø hentyder til med den indskudte sætning (som han selv har sat mellem citationstegn) kan ikke været noget andet end det redaktør Rée nævner i en allerede berørt passus: »Kun skulde det gjøre os ondt, om – som Rygtet siger – Masken skjuler en i andre Henseender agtværdig Geistlig, der da vistnok i denne Henseende saare slet fortjener dette Navn«. Rygtet handler helt enkelt om hvem der er forfatter til Ø-artiklerne.

Og det er, ret beset, også hvad den sidste Ø-artikel handler om; men i Ø's abrupte sprogføring er realia hugget så grundigt i stykker at sammenhængen sløres. I ordnet form, og stort set med brug af Ø's egne ord, ville teksten lyde: 'Hvis – som rygtet siger – den som nu bliver skamskændet fordi han afgav en velgrundet og uigendrivelig formening – ikke mod jøderne, men mod deres ansættelse i stænderrådet, er den samme gejstlige mand, som i jødefejden 1815 tog dette samfunds parti, og lagde sig ud med sine egne landsmænd og trosforvandre, for at frelse jøderne, da får han nu og derfor den gamle tak og belønning, som de plejede at yde deres profeter'.

Ved sin manipulering har Ø, alias Blicher, ganske vist manøvreret uden om en formel afsløring af sin identitet. Men i sin ubændige trang til – endnu engang – at udråbe hvor skændigt han i sin tid blev maltrakteret af C. N. David, styrer han alligevel ind i en reel selvafsløring. Med den sidste Ø-artikels de facto oplysning om at den som ifølge rygtet har forfattet Ø-artiklerne, er den samme som for en halv snes år siden fik sine nationaløkonomiske betragtninger sønderlemmet af C. N. David, må identiteten mellem Ø og Blicher hævdes at være sikret.

Eller næsten sikret. For selvfølgelig kan der ikke føres et endegyldigt bevis for at artiklerne ikke kan være skrevet af en galning i den hensigt at agere Blicher for til sidst at kompromittere ham. Denne person måtte have studeret Blichers vidtspredte litterære produktion ganske grundigt for at kunne liste de mange allusioner ind i artiklerne, måtte f.eks. have kendt hans afskedsprædiken i Thorning som dengang ikke forelå på tryk. At forsøge et bedrageri af den art ville være særdeles

hasarderet. For samtidig med at Jyllandspostens læsere skulle bringes til at tro at artiklerne var forfattet af Blicher, så måtte Blicher selv, som jo også læste bladet, for al del ikke genkende sin egen pen eller af andre blive gjort opmærksom på ligheden. – Det må være tilladt at se bort fra muligheden af et sådant falskneri.

Den fjortende og sidste Ø-artikel bærer præg af at være rablet ned i stor hast og under voldsom vrede. Den er usammenhængende og diffus. Blicher har heller ikke rede på hvad han tidligere har skrevet. I en fodnote undrer han sig over at rygtet har gjort ham til præst: »Ogsaa jeg skal nu med Djævels Vold og Magt være Præst, fordi jeg har mishaget de Skriftkloge« (XXIII 21). Han har åbenbart glemt at han selv i en tidligere artikel (»Om Publiciteten ...«) udtrykkelig gør opmærksom på at han er præst. jfr. s. 29. Desuden fremgår det jo klart af den artikel han sidder og skriver på.

Hans usaglige debatform illustreres træffende af at han henter den 10 år gamle konflikt med David frem som eksempel på jødernes overgreb mod kristne gejstlige. I sin kritik af »Danmarks nærværende Tilstand« bedømmer David helt igennem afhandlingen under en faglig, social og økonomisk synsvinkel. Ingen nok så indtrængende nærlæsning vil kunne afsløre den mindste antydning af at kritikken er fremført af en jøde som, i sin egenskab af jøde, angriber en kristen, i hans egenskab af kristen. Alligevel hævder Blicher at Davids kritik fremmaner erindringen om »det gamle, dybt indgroede Religionshad, der endog i det hedenske Rom formaaede at bringe christelige Slagtoffere paa Baalet« (XXIII 21).

Kan Blicher i sin eksalterede tilstand have troet at han endnu ikke var genkendt? Blandt Jyllandspostens læsere er der vel næppe mange som umiddelbart er blevet klogere af hans hentydninger til hændelser som udspillede indenfor en snæver litterær kreds for henholdsvis 10 og 25 år siden. Men de har naturligvis været tilstrækkeligt oplysende for den som ville ulejlige sig med at følge de givne fingerpeg.

Derfor er det nok sandsynligere at der bag hentydningerne ligger et tøvende ønske om at give sig til kende, måske fordi han har indset at rygtet alligevel ikke lod sig tilbagevise. Da er hans taktik for så vidt ikke helt forfejlet. For på den ene side får han erindret om hvor skammeligt jøder nedrakker danske patrioter som skriver varmt og positivt om Frederik VI's Danmark (hvorved de netop demonstrerer hvad han har villet påvise: at de er uegnede til at sidde i Stænderforsamlingerne).

Og på den anden side får han også fortalt at han i virkeligheden er en varmhjertet ven af jøderne. En mand der har kæmpet for deres mennesskeret. Han sætter ikke sit lys under en skæppe med sin påstand om at han lagde sig ud med sine landsmænd og trosfæller for at frelse jøderne. Den litterære jødefejde udkæmpedes, som det fremgår af benævnelsen, med pen og blæk, papir og tryksvæerte. Ingen vinduer blev slået ind i forpagterboligen på Randlev præstegård. Faktisk var det ganske mange som i 1813 tog jødernes parti, bl.a. som nævnt Frederik VI og hans regering. Så Blicher var i godt og indflydelsesrigt selskab – ligesom hans Ø nu 25 år senere også er i godt og indflydelsesrigt selskab (men rigtignok gør selskabet skam ved sin ubeherskede optræden), eftersom hans uvilje mod jødernes valgbarhed jo deles af flertallet i den jyske stænderforsamling, og af Frederik VI.

Foran er citeret Björn von Törnes krav om at alle tekster som ikke uden enhver tvivl kan tillægges Blicher, bør udelukkes fra hans forfatterskab. En så restriktiv holdning er ikke anbefalelsesværdig. Hvad enten det gælder litteratur, bildende kunst eller musik vil der nu og da foreligge tilfælde hvor ophavsbestemmelse er ikke bare tilladelig men også nyttig, uanset den risiko for fejlplaceringer den indebærer. Men naturligvis må den større eller mindre grad af uvished altid lægges frem i dagen, ikke mindst af hensyn til de pågældende værkers benyttelse i karakteristikken af den formodede ophavsmands samlede produktion.

De fjorten Ø-artikler – som bestemt ikke er litterære klenodier og som ikke vejer tungt i 1830-årenes samfundsdebat – kan med overordentlig stor sandsynlighed tillægges Blicher. De kan derfor, om man ellers mener at de er det værd, trygt medtages i kommende udgaver af hans værker. Og i en fyldestgørende karakteristik af Blicher og hans forfatterskab kan de ikke lades ude af betragtning.

Noter

1. I det følgende henvises til »Samlede Skrifter« ved bindnummer (romertal) og sidetal.
2. I: »Skandinavistik« VII, hefte 1 (1977).
3. Jfr. Bjørn Kornerups artikel i »Dansk biografisk Leksikon«, 2. udg., bd. 16 (1984) s. 179f.
4. »Offensichtlich war Ø Geistlicher« (»Skandinavistik« VII, 1. s. 52).
5. »Dansk biogr. Leks.«; Hans Jensen: »De danske Stænderforsamlings Historie 1830-1848« I-II (1931-34), passim.

6. Samme, I 495ff., II 592ff. I 1836 var der 22 stemmer for, 28 imod at tage værnepligtsspørgsmålet op til behandling; i 1838 var der 19 for, 30 imod.
7. I kronologisk orden: »En Røst, men ikke i Ørken«, 1835 (XIX 154) og brev til Jonas Collin 3/4 1835 (XXXI 172). Brev til Orla Lehmann sommeren 1842 (XXXII 128). Brev til nordmanden P. Chr. Asbjørnsen 24/12 1842 (XXXII 139).
8. Noten XXI 274.
9. Jeppe Aakjær: »Steen Steensen Blichers Livstragedie« (1903-04) III 32-67.
10. Erik Nørr: »Præst og administrator« (1981) s. 144.
11. »St. St. Blichers Livstragedie« III 67ff.
12. Om Øllgaard igen: Intet tyder på at det var kampen for det daglige brød der motiverede ham til at forlade menigheden ved Trinitatis kirke i København til fordel for bispestolen i Viborg.
13. »Det maa bemærkes, at Selskabet aldeles maa misbillige Forfatterens Mening om almindelig Frihed til Brændevinsbrænding«, skriver de tilsynsførende i en fodnote.
14. Nørr: »Præst og administrator« s. 169f.
15. »Skandinavistik« VII, 1. s. 53.
16. Der skulle formentlig have stået »Præstestanden og Lærestanden«.
17. »St. St. Blichers Livstragedie« I 304-24.
18. »Skandinavistik« VII, 1. s. 51.

Goldschmidts formål med miljøtegningen i *En Jøde*

– i anledning af Meïr Aron Goldschmidt: *En Jøde*,
Gyldendals Klassikere, 1986

Af Lars Kruse-Blinkenberg

I serien Gyldendals Klassikere er 1986 udsendt Goldschmidts *En Jøde*, oprindeligt fra 1845, i andenudgaven fra 1982 med efterskrift af Jørgen Gustava Brandt. Man må åbenbart have ment, at Goldschmidts første roman burde genudgives, men at det ikke skulle ske helt uden, at den fik et par ord med på vejen fra vor tid. Den aktuelle genudgivelse skal der vendes tilbage til nedenfor. *En Jøde* er måske først og fremmest – i litteraturhistorien – kendt for *miljøtegningen*. Vilh. Andersen skriver bl.a.: »I Billederne af Livet i Hjemmet (Barndommen i Købstaden) og i Selskabet (Studenteraarene), i Gengivelsen af jødisk Tankegang og Udtryksmaade, især i den ortodokse Faders – af Goldschmidts egen Fader konciperede – Brev til Sønnen, en sand Navneklud af gammeljødiske Gloser, fremhæves det jødisk fremmedartede stærkt i Bogen, hvad der har paadraget Forfatteren den kendte koschre Advarsel mod »at servere sin Bedstemoder i skarp Sovs«, og understreges tykt af Romanens Tendens.« (Illustreret Dansk Litteraturhistorie, Tredje Bind, 1924, s. 646). Hans Brix taler om, at der i datiden i prosafortællingen krævedes »romantisk krydret tilsætning«, og fortsætter straks herefter: »I »En Jøde« er denne ingrediens det jødiske ... Set med læseverdenens øjne tog bogen sig noget anderledes ud end for dens forfatter. Her tittede man ... ind i den underlige verden for sig selv, som blev åbenbaret for en i billederne af jødedommen. De sælsomme skikke og formularer, det underlige sprog og den strenge tænke måde skildredes af en skribent, der var opøvet i at bruge sin stil, og som i fremstillingen brugte en ejendommelig opsparende måde, der kendte værdien af sine midler og først satte dem ind, når de gav fuld valuta.« (Danmarks Digtere, Minerva-Bøgerne, 1965, uforandret optryk af tredje udgave, s. 340). Mogens Brøndsted hæfter sig ved publikums opfattelse af *En Jøde*, der var ulig Goldschmidts egen: »... Hvad man derimod ikke var vant til, var et sådant indblik i den mosaiske verden ... Nu blev de [ø: jøderne] første gang vist indefra, af en initieret,

og deres psykiske konflikter forklaret. Plougs store anmeldelse i »Fædrelandet« anerkendte dette, selv om han er kritisk over for hovedpersonens sjælelige umodenhed og selvmedlidenhed; bogens forunderlige tiltrækning finder han i selve skildringen af de ortodokses huslige liv og ceremonier. På det punkt imødekom den også en litterær tidsretning og et læserbehov, man satte pris på pittoresk miljøtegning og detaljeret lokalkolorit. Både provinsjødedommen og hovedstadens parveny- og småjøddekredse var nyt land for digtningen.« (Meir Goldschmidt, Gyldendals Uglebøger, 1965, s. 72).

Disse tre citater fra litteraturhistorien kunne suppleres med mange andre, mere eller mindre lignende. Hensigten med nedenstående er at fremlægge nogle synspunkter på miljøtegningen i *En Jøde* og at forsøge at fremsætte et syn på, hvad Goldschmidt egentlig *ville* med sin roman. Disse synspunkter bygger ikke så meget på litterære metoder og principper som på en nærlæsning af romanen, hvor der er taget særligt hensyn til de sproglige kundskaber og den realviden, uden hvilken man næppe forstår dybden i den. Der citeres efter andenudgaven 1852, dog, hvis denne afviger markant fra originaludgaven 1845, tages der hensyn til denne. Hvis intet andet nævnes, citeres andenudgaven 1852 – og vel at mærke udgaven fra dette år (og med dens sidetal) og ikke et af de mange senere optryk heraf. Nedenstående tager sit udgangspunkt i og bygger i vid udstrækning på *noterne* i Goldschmidts roman. Årsagen er dels, at dette for nedenstående må være det fagligt mest nærliggende, dels, at disse noter og – om man så må sige – udtydningen af dem forekommer et forsømt område i litteraturhistoriens beskæftigelse med *En Jøde*. Imidlertid er netop *noterne* og uddybningen, kommenteringen af dem måske nøglen til en anden forståelse af Goldschmidts formål med miljøtegningen i *En Jøde* og dermed til præciseringen af, hvad han *ville* med denne roman. Naturligvis må nedenstående af pladshensyn begrænses til at omfatte et udvalg af de passager i *En Jøde*, man kunne få lyst til at komme ind på i denne sammenhæng.¹

Noterne i *En Jøde* kan inddeles i følgende hovedtyper:

1) Nogle noter giver *en neutral / objektiv oversættelse eller kommentar* til et eller flere ord i teksten; eksempelvis kan nævnes: .

»... selve *Thauro* lærer, at ...«; noten har *Thora, Mose Lov* (s. 39); tekstens udtale *Thauro* har formentlig uendeligt få om nogen overhovedet af Goldschmidts ikke-jødiske læsere været fortrolig med; af hensyn til de læsere, der behersker hebraisk eller har adgang til for eks.

Meyers Fremmedordbog (jævnfør anden udgave, 1844, s. 588) eller lignende opslagsværker, meddeles i noten, at den her i landet almindelige form er *Thora*, som dernæst oversættes til dansk Mose Lov.²

I den meget lange note 4 s. 82ff. hedder det bl.a.: »... naar Thora af Forsangeren er lagt paa Bedepulten og oplæst, har en Anden det Hverv... at løfte den op og udstrække den imod Menigheden under Udraabet: »*Thauros Mauschei Emmes*« (*Mose Lov er Sandhed!*)...« (s. 83). I parentes oversættes udråbet til dansk; Goldschmidt indsætter i sin oversættelse et verbum, som er uden baggrund i udråbet, men nødvendigt for at oversætte det til *dansk*; uden verbet ville der blive tale om *hebraisk-dansk*. I originaludgaven lyder udråbet »*Thauros Mausche Emmes*« (s. 81), hvilket kommer den protestantiske udtale af klassisk eller bibelsk hebraisk nærmere end formerne i andenudgaven. Om der er tale om en trykfejl i andenudgaven eller om en bevidst ændring, der skal gøre udråbet endnu mere fremmedartet, end det virkede i originaludgaven, tør jeg ikke afgøre.

Nogle dage efter, at hovedpersonen, Jacob Bendixen, har bestået studentereksamen med udmærkelse, sender *rof'en* (noten har *præsten* (s. 170)) bud efter ham for at hilse på ham. Da Jacob trådte ind i værelset, sad *rof'en* og læste i sin *hrumisch*. Noten oplyser: »De fem Mose Bøger, trykte; Thora er skreven paa Skind.« (s. 172). Der er i denne note ikke tale om en *oversættelse*, men om en *realkommentar*.

Polakken i afsnittet Michael Wuczewicz (s. 395ff.) sætter Jacob Bendixen på en prøve; han vil være sikker på, at han står over for en jøde: »Polakken var sprungen op; han lagde Hænderne paa Jacobs Skuldre, idet han stirrede ham i Ansigtet, og raabte: »Svar mig! Welch *Sedre geiht Schabbas? Eikef!* svarede Jacob efter nogen Betænkning...«; noterne lyder »*Hvilken Afdeling af Loven oplæse Jøderne paa Løverdag? ...*« henholdsvis »*Den Sedre (Afdeling), som begynder med Ordet Eikef.*« (s. 398). Noterne er en blanding af oversættelse og realkommentar; man bemærker, at Goldschmidt går vidt for at gøre teksten så tydelig for den ikke-jødiske læser som muligt: *geiht* betyder jo ordret ikke *oplæse*, og der er i teksten ingen baggrund for *jøderne*; endvidere tales der om *sabbat* og ikke om *løverdag*; som det ses af ODS, 18, 1939, sp. 361ff. var *sabbat* dengang ikke ukendt på dansk uden for jødiske kredse; *løverdag* må dog naturligvis dengang have været bedre kendt end *sabbat*.

I noter af denne type giver Goldschmidt den store læseverden neutral / objektiv oplysning, som er nødvendig for at forstå romanen. Der

er ikke få af denne type noter. Man kan ikke ud fra en sproglig betragtning med rimelighed kritisere dem, idet man selvfølgelig må indrømme den skønlitterære forfatter en vis frihed af hensyn til forståeligheden. Nogen *tendens* i disse noter synes ikke at foreligge.

2) I andre noter kan man finde en *tendens*, der vel bedst kan betegnes som *en tilsløring af, hvad jødedommen egentlig går ud på* for et enkelt områdes vedkommende. Da det er kompliceret at redegøre for denne type noter, skal af pladshensyn kun nævnes ét eksempel på dette fænomen:

Da romanens hovedperson Jacob Bendixen er født, siger hans far til sin butikssvend Benjamin: »Hør, Benjamin, ... det er bedst, at Du strax løber hen og melder det [o: fødslen] til Rabbi Jokuf, han skal være *Maul*. Meld ogsaa til Simon Nasche og de andre Jøder i Byen, at min Kone har faaet en Søn.« Noten til det kursiverede ord lyder: »Kan maaskee oversættes ved: *Staae Fadder*.« (s. 10).

For at kunne forstå det netop citerede må man springe ca. 2 sider frem i romanen: »Otte Dage efter var den lille Familie samlet om Barselskonens Seng, og Gratulanterne indfandt sig i Anledning af Drengens Optagelse i det jødiske Samfund. Alle udtømte sig naturligviis i Beundring over Drengens raske og muntre Udseende. Den gamle Rabbi Jokuf lagde paa Vuggen en Horro – en Guldmynt, hvori var indskaaret en hebraisk Velsignelse, der sikrede Barnet mod Onde Øine – idet han høitidelig sagde: Han vorde stærk som Juda og velsignet med Rigdom som Asser.« (s. 12).

Hvad der i sidstanførte citat benævnes »Drengens Optagelse i det jødiske Samfund« må utvivlsomt være *en omskrivelse eller eufemisme for omskærelsen*. I hvert fald verbet *omskære* var på den tid, *En Jøde* udkom, almindelig kendt på dansk.³ *Maul* findes først i syvende udgave af Meyers Fremmedordbog: »Maul, jød. (hebr. mohel, med polsk Udtale: movheil), den Jøde, der – uden Vederlag – foretager Omskærelsen.« (1898-1902, s. 587).

Når det om dette centrale jødiske udtryk i Goldschmidts note hedder »Kan maaskee oversættes ved: *Staae Fadder*.«, og når Goldschmidt ikke direkte omtaler, hvad der konkret sker ved »Drengens Optagelse i det jødiske Samfund«, skyldes det vel næppe datidens tilbøjelighed til ikke at omtale forhold vedrørende kønsorganerne direkte (»seksualangst«), men den omstændighed, at Goldschmidt vil tilsløre, at drengebørn optages i det jødiske samfund – eller tydeligere: trossamfund –, at de bliver jøder, ved en håndgribelig ydre handling, udført med en kniv

på det mandlige lem. Man må formode, at det ligefrem har været Goldschmidt en forargelse – og andet end en alment seksuelt betonet forargelse –, at en sådan skik indtog (og indtager) en dominerende rolle i jødedommen. Derfor *tilslører eller afbleger* han *det specifikt jødiske*.

Der er i den danske litteratur efter Goldschmidt flere eksempler på, at omskærelsen opfattes som noget i retning af en brændemærkning af jøden. Man træffer det ikke blot hos kristne / i kristendommen fødte og opvoksede / protestantiske forfattere – det kan jo ikke undre – som f.eks. Henrik Pontoppidan,⁴ men – hvad der naturligvis er langt væsentligere – også hos så centrale forfattere med jødisk baggrund som for eks. Henri Nathansen⁵ og Sam Besekow.⁶ De to sidstnævnte er i hvert fald ikke verbalt præget af »seksualangst«, og hos dem er det tydeligt, at omskærelsen virkelig er et problem i forhold til omverdenen. Derfor tør man karakterisere Goldschmidts note som gjort ovenfor.

Den helt elementære forudsætning for denne karakteristik er imidlertid, at man kan gennemskue, at *maul* svarer til det bibelsk-hebraiske verbum *mwl*, som jøderne almindeligvis bruger i den ny-hebraiske form *mhl*, der i participium forsynes med vokalerne *o* og *e*: *mohel*. *Mohel* har man imidlertid først kunnet slå op i Meyers Fremmedordbog i femte udgave fra 1878 (s. 531) og *maul* som nævnt ovenfor først i syvende udgave 1898-1902.⁷ Man må derfor stille sig meget tvivlende over for spørgsmålet om, hvor mange af Goldschmidts ikke-jødiske læsere, der har kunnet forstå udtrykket, da romanen udkom.

Ovenstående er et – ikke isoleret – eksempel på, at det langt fra er ligetil at gennemskue Goldschmidts miljøtegn i En Jøde end sige at bestemme formålet med den. Hvis man kun hæfter sig ved den skarpe sovs og det pittoreske i romanen, går man – skal det hermed være hævdet til senere uddybelse – glip af Goldschmidts egentlige formål med den.

3) I noter af den type, som der i 2) er givet et eksempel på, er der kun tale om en *tilsløring* af, hvad jødedommen egentlig går ud på. *I andre noter må Goldschmidt hævdes direkte at lægge afstand mellem sig og jødedommen.*

Jacob Bendixens onkel fortæller bl.a.: »– Seer Du, Jøderne i Gne-sen havde i lang Tid ikke Ro i deres Huse. Hver Nat kom Noget gaaende ind ad Døren, snart hos den Ene, snart hos den Anden, og

næste Dag var altid En syg i det Huus, hvor det var skeet. Da befalede Præsten dem Alle at sætte nye *Mezussaus*, fordi de gamle vare blevne *posul*, og det hjalp.« Noterne har »*En Art Talisman, som slaaes paa Dørstolpen*« henholdsvis »*Fordærvet, ureen*« (s. 35). Brugen af ordet *talisman* i noten til forklaring af det citerede tekstafsnit må give læseren det indtryk, at Goldschmidt lægger direkte afstand mellem sig og den i teksten nævnte jødiske skik, som praktiseres endnu i vor tid. Af ODS, 23, 1946, sp. 712 fremgår, at man på Goldschmidts tid har kunnet opfatte *talisman* i betydningen »tryllegenstand af sten ell. metal med magisk indskrift ell. billede, i reglen baaret (især af jøder, muhammedanere) som en amulet, der har kraft til at holde det onde borte og bringe lykke, sundhed til bæreren og paa anden maade kan vise magisk kraft.«

En fyldestgørende, *neutral* forklaring på, hvad *mezussaus* er, finder man først i syvende udgave af Meyers Fremmedordbog under *Mesuah*: »hebr. (eg. Dørstolpe), en Pergamentseddel, beskrevet med 5. Mos. 6,4-9, 11,13-20, og indlagt i en Kapsel, hvilken Jøderne i Henhold til den i disse Stykker indeholdte Forskrift fæster paa Dørstolpen i deres Boliger.« (s. 599).⁸

Til tekstens »*Bensch* hver Morgen Dine *Zizis*, paa det at Du maa være Gud velbehagelig« svarer noten »*En Art Talisman*...; *bensche*, ַ: velsigne, holde Bøn over.« (s. 42). *Zizis* eller *Zizith* kan også slås op i femte udgave af Meyers Fremmedordbog, 1878,: »... jød., flettede Traade i hvert Hjørne af Arbakampfaus (et fiirkantet Stykke Tøi med et Hul i Midten, til at trække ned over Skuldrene; Tegnet paa Jødernes rene Pagt med Gud).« (s. 963).⁹ Disse *zizis* spiller endnu en rolle i jødedommen.

I noten s. 83 hedder det bl.a.: »Thora staaer i det hellige Skab, Guds Aand *antages* at throne hos den.«

I originaludgaven findes en note, der ikke ses i andenudgaven, men som kan være af interesse i denne sammenhæng: »Jødernes Fester ere altid dobbelte. Deres Kalender er indrettet efter Verdens Skabelse, og de *paastaae*, at man ikke med større Tilnærmelse end 1 à 2 Dage bestemt kan sige, paa hvilken Dag Verden blev skabt. For nu ikke at forsømme den rigtige Dag, holde de to Dage hellige.« (s. 31).

De udtryk i de nævnte noter, som her er fremhævede, kan kun med rimelighed opfattes som udslag af et ønske om at lægge afstand mellem forfatteren og de emner, han beskæftiger sig med. Således skriver ikke

den, der helt og fuldt går ind for det, han bringer videre til læseren. Det er væsentligt, at Goldschmidt i alle tilfælde lægger afstand mellem sig og skikke eller meninger, vor tids danske jødedom *ikke* har forladt.

4) I de under 3) nævnte noter lægger Goldschmidt *afstand* mellem sig og jødedommen. I andre synes han *direkte at tage afstand fra* den religion, han i kraft af sin fødsel tilhører. Eksempelvis kan nævnes:

I det tidligere nævnte afsnit Michael Wuciewicz (s. 395ff.) siger Jacob Bendixen til polakken: »Jeg er en Jøde som I. Staa op, Søn af det jødiske Folk, og hjælp Din Broder!« Polakken reagerer således: »Vig bort, Forræder! Jeg er ingen Jøde! Jeg hedder Michael Wuciewicz! Den hellige Erkeengel Michael er min Skytspatron.« Jacob Bendixen svarer: »Vil I tage dette Ord paa Tungen, medens I sidder *Schivvo*, maaskee over et elsket Barn; medens Dødslampen brænder...«; noten lyder: »Jødernes *frygtelige* Ceremoni, der varer i syv Dage: Sorgen over en Afdød. Klæderne sønderrives, den Sørgende tør intet Arbeide forrette, ikke sidde imellem Andre, ikke sige Goddag eller Farvel, o.s.v.« (s. 398). Det mest nærliggende ville vel være at mene, at Goldschmidt direkte tager afstand fra denne ceremoni eller væmmes ved den: det er jødernes *frygtelige* ceremoni eller i originaludgaven: »Jødernes frygteligste Ceremoni...« (s. 414); de har åbenbart flere frygtelige ceremonier, hvoraf denne er den værste. Nu er det i sig selv nok, at ceremonien betegnes *frygtelig*; det kan være vanskeligt at afgøre, om der i originaludgaven er tale om en trykfejl, som Goldschmidt retter i andenudgaven, eller om Goldschmidt i andenudgaven ønsker at neddæmpe den udtryksmåde, han oprindelig valgte.

5) I nogle tilfælde forekommer *formålet* med en note at være *at vise, at den jødedom, Goldschmidt skildrer, er sunket ned til et primitivt niveau*, hvor man ikke længere er sig den egentlige mening med det, man siger, bevidst.

Jacob Bendixens liv er fra første færd fuld af dramatik. Han fødes under en skudveksling i anledning af, at de spanske lejetropper deserterer. Kort før fødslen lyder bl.a. følgende: »*Schema Jisroel!* Hun [den gravide] faaer Ondt! skreg Søsteren og løb til Døren for at kalde paa Pigen.« Noten har: »Hør Israel! – Et Forfærdelsesudraab.« (s. 8). Først oversætter Goldschmidt de to hebraiske ord så korrekt, at ingen, heller ikke i vor tid, kan indvende noget herimod: *Hør Israel!*, dernæst tilføjer han, at der er tale om *et forfærdelsesudråb*.

Umiddelbart kunne man mene, at der vel er tale om et udtryk, der skal medvirke til at få den af Goldschmidt tilsigtede miljøtegning frem;

det skal udtrykket bl.a. også, men egentlig er der tale om begyndelsesordene fra 5. Mos. 6,4 ff., den jødiske trosbekendelse eller med syvende udgave af Meyers Fremmedordbog: »... i Jødernes Morgen- og Aftenbøn er dette og de følgende Vers et Hovedstykke, som indeholder Bekendelsen af Guds Enhed.« (s. 917).¹⁰ Enhver, der har overværet en gudstjeneste i synagogen i Krystalgade i København eller blot overfladisk gennemset den dansk-jødiske bønnebog,¹¹ vil vide, hvor overordentlig central denne tekst er for jødedommen. Den er i *En Jøde* sunket ned til at være et forfærdelsesudråb; man er ikke klar over ordenes egentlige indhold.

Udtrykket forekommer ikke kun denne gang i *En Jøde*, jævnfør følgende: »Naa, Du vilde hente Æg! Aa, er der ingen, der har en Stump Reb? Jeg vil bekjende! skreg Polakken; jeg vil angive, hvor mange Russere der er i Stoczek, jeg veed, hvor General Geismar er... lad mig blot leve! Øi, *schema jisroel!* – Oh, oh, oh!« Noten lyder: »*Egentlig: Hør Israel! Her vil det sige: Ak, Gud, nu kniber det!*« (s. 380). Det er åbenbart ikke Goldschmidts mening, at polakken – stillet over for risikoen for at blive hængt – fromt begynder at fremsige sin trosbekendelse.

Går man *fra noterne til teksten*, kan man i miljøtegningen finde mange tilfælde, hvor man træffer de samme fem typer holdninger, som findes i noterne. Der er ikke grund til at opregne eksempler herpå; i stedet kunne man spørge, hvilken af de fem holdninger der er den mest markante. Det er formentlig den femte, hvor Goldschmidt viser, at den jødedom, han skildrer, er en jødedom, der er sunket ned til et primitivt niveau. Det er en misforståelse at mene, at miljøtegningen i *En Jøde* blot skal give den ikke-jødiske læser et »interessant« og pittoresk indblik i et fremmedartet miljø, som han tidligere kun har haft meget få informationer om. Bag miljøtegningen gemmer sig en barsk kritik af den danske jødedom, Goldschmidt har oplevet. Og her er vi ved et af de centrale punkter i romanen, ved noget af det væsentligste Goldschmidt ville med den, men som en hurtig gennemlæsning af den ikke afdækker, dog bl.a. fordi det kræver ret megen sproglig indsigt og realviden at kunne forstå miljøtegningen mere end overfladisk, hvilket uddybelsen af noterne ovenfor forhåbentlig har vist.

Før forsøget på påvisning af det centrale i ovenstående fortsætter, kan det være rimeligt at henlede opmærksomheden på et andet skrift om de

danske jøders forhold, der udkom samme år som *En Jøde*, i 1845, og som på sin vis supplerer Goldschmidts roman, i hvert fald med hensyn til arten af den jødedom han beskriver. Der er tale om Mendel Levin Nathanson. En biografisk Skizze af Gottlieb Siesby. Siesby (1803-84) var født af jødiske forældre, jødisk gift og blev jødisk begravet.¹² Han var en stor beundrer af Nathanson (1780-1868), der gjorde en betydelig indsats for de danske jøder i årene efter 1800. Fra dette lejlighedsskrift kan citeres følgende, der skønnes at have betydning i denne sammenhæng; det bemærkes, at kursiveringerne – som ellers i denne afhandling – er mine:

Siesby henvender sig til »enhver sand og oprigtig *Fædrelandsven*, der med et uhildet Blik er istand til at betragte *Jødernes Udviklingshistorie i Danmark*« (s. 3). Marstrands billede af Nathanson indeslutter »det meest talende Vidnesbyrd om hans utrættelige Omhu for *Oplysningsens Fremme blandt hans Troesforvandre*.« (s. 4). Af sine egne »Troesforvandre« samlede Nathanson »især alle dem omkring sig, der udmærkede dem ved *Dannelse og Videnskabelighed*.« (s. 19). »Det er i Sandhed et høist nedslaaende Skue, der møder os, naar vi vende Øiet mod Begyndelsen af indeværende Aarhundrede, med Hensyn til det Udviklingsstandpunkt, det jødiske Samfund indtog i Forhold til det Statssamfund, det udgjorde en Deel af... *det ægyptiske Mørke, der rugede over Undervisningsvæsenet og det religieuse Liv hos de mosaiske Troesbekjendere*.« (s. 22). »De faa Skoler, som dengang bestode, bestyredes af *raae og vankundige polske Jøder*...« (s. 22). »... hele den religieuse Beskjæftigelse bestod i den strenge Iagttagelse af de jødiske Ceremoniallove og *Opramsning* af de gængse hebraiske Bønner. Modersmaalets Dyrkelse var naturligviis forsømt i høieste Grad – ja, Størstedelen af den Tids Jøder antog endogsaa det *Kaudervelsk*, som gik under Navn af »*Jødisk*«, for deres egentlige Modersmaal.« (s. 23). »... *Læsningen* af det hebraiske Sprog (thi en rigtig *Forstaaelse* deraf var der, som alt tidligere bemærket, ikke Tale om)...« (s. 27). »... den dengang herskende *Fordom*, ifølge hvilken Religionen og det jødiske Sprog vare uadskillelige ...« (s. 28). »... Udryddelsen af *det saa forhadte Schakkervæsen*, som endnu var en Levning af nedarvede *Fordomme*.« (s. 34). Det eneste sted i skriftet, hvor Siesby bruger fede typer, er ved omtalen af Nathansons virke for »at **det danske Sprog ogsaa blev Familiesproget hos Jøderne**.« (s. 39). Der blev »anvendt alle mulige Midler for at faae *den vanzirende Jargon* udryddet, som dengang og i lang Tid efter taltes hjemme i Familierne.« (s. 39). Om datidens jødiske

begravelser hedder det bl.a.: »En videre gaaende Ligeegyldighed for Alt, hvad der hører til den simpleste Velanstændighed, en større Mangel paa den høitidelige Alvor, hiin sørgelige Forretning maae vække hos enhver, der er i Besiddelse af den mindste menneskelige Følelse, en frygteligere, næsten til Vildhed grænsende Uorden og Trodsen af Civilisationens og Culturens simpleste Forskrifter, end der forudm viste sig ved denne Lejlighed, er vel ikke tænkelig.« (s. 67). Det er unægtelig hårde ord; på de følgende sider, som pladsen ikke tillader at citere, bliver de ikke blidere, langt snarere tværtimod, om dette ellers kan siges at være muligt! Siesby giver langt fra den majoritet – det officielle, kristne Danmark –, hvori de danske jøder levede som en minoritet, skylden herfor, men retter bebrejdelserne så at sige indad: »Det religiøse Liv hos Jøderne i Danmark, stod desværre paa den Tid, da Nathanson begyndte sin Virksomhed, paa et saare lavt Udviklingsstrin. Vi have alt seet, hvorledes det saae ud med Underviisningsvæsenet, og at der altsaa fra den Side Intet kunde udrettes. *Det Forhold, hvori Menigheden og dens geistlige Overhoved i hiint Tidspunkt stode til hinanden, var endnu mindre skikket til at udbrede religiøs Oplysning.*« (s. 70). Religionen ses hos Siesby ikke som et isoleret fænomen: »Erkjendelsen af den sande Religionsitets Indtrængen i vort hele Væsen og Aabenbarelse i det ydre Liv, af dens moralske Vægt og Betydning for Menneskets sædelige og borgerlige Forædling var tildeels endnu en lukket Bog, og enkelte Bestræbelser i denne Retning havde været saa godt som aldeles frugtesløse.« (s. 71). Nathanson støttede Mannheimer, som bl.a. holdt prædikener »... i det danske Sprog...« (s. 75), men Siesby må konstatere: »Disse opbyggelige Sammenkomster, [hvor bl.a. Mannheimer prædikede], der saa ganske egnede sig til at danne *Overgangsledet til Indførelsen af fornuftigere og renere Former for den egentlige Gudsdyrkelse*, varede kun i 4-5 Aar.« (s. 75). Den form for jødedom, Nathanson og hans biograf Siesby repræsenterer, er ikke indelukket eller lignende; Siesby taler om »... Erkjendelsen om det Nødvendige i, at den religiøse Opdragelse og hele det religiøse Liv maatte staae i Harmonie med den øvrige Dannelse.« (s. 77). Ud fra det hidtil refererede kan det ikke undre, at Nathanson har skrevet fortalen til Lueders skrift om »*Jødernes Forædling*...« (s. 101f.).

Det er klart, at Siesbys skrift er udtryk for optimisme, og trods alle dets påvisninger af det negative i jødedommen i Danmark i årtierne efter ca. 1800 er der tale om et *positivt* skrift; Siesby ser ikke de store problemer og de mørke perspektiver forude; eksempelvis kan blot

nævnes, at hans skildring af *fortidens* særdeles kritisable forhold omkring jøders begravelser slutter med bl.a. følgende »[nu fik man] en anstændig og sømmelig Begravelse at see hos Jøderne ... Denne Jordefærd var en af de høitideligste private Begravelser, man her havde seet, ikke blot i den jødiske Menighed, men i det Hele taget. Medens man forhen aldrig saae nogen Christen ved Jødernes Liigbegængelse, deeltog i denne en Samling af Stadens første Embedsmænd, baade militaire, civile og geistlige.« (s. 70).

Det turde af ovenstående citater være klart, at Siesbys skrift repræsenterer den jødiske oplysning, rationalisme, Moses Mendelssohns tidsalder og hvad den senere førte med sig. På den ene side må det bestemt hævdes, at Goldschmidts *En Jøde* ikke er præget af rationalismen i nær samme udstrækning som Siesbys Nathanson-biografi. På den anden side kan man vanskeligt komme uden om, at de citater fra Siesbys skrift, der er bragt, kombineret med ovenstående uddybning af nogle af noterne i *En Jøde* bidrager til forståelsen af Goldschmidts formål med miljøtegningen i *En Jøde* og dermed til spørgsmålet om, hvad han egentlig *ville* med sin roman.

Den vending til det bedre, Siesby med glæde konstaterer, indtraf for den jødiske begravelsesskik i 1833, hvor dels den nuværende synagoge i Krystalgade indviedes, dels trossamfundets unge overrabbiner Abraham Alexander Wolff udfærdigede en Agende, hvorved bl.a. »denne Gjenstand [er] bleven ordnet paa en tidssvarende Maade; det er kun at beklage, at de her foreskrevne Bestemmelser just ikke altid overholdes med den Strenghed, der er nødvendig for endnu at udrydde den sidste Levning af Uordener ved de stedfindende Begravelser.« (noten s. 66f.).

Hovedpersonen i *En Jøde* er født i 1808 og størstedelen af romanen foregår før 1830. Af det sidst anførte citat fra Siesbys skrift – udgivet samme år som *En Jøde* – fremgår, at i hvert fald visse forhold i den jødiske menighed i København endnu ikke er bragt helt i orden. Disse årstal gør det rimeligt at sammenholde opfattelsen af jødedommen i Goldschmidts *kendte* roman med opfattelsen af den i Siesbys *lidet kendte* skrift. Hovedindtrykket af en sådan sammenholdelse må blive, at Goldschmidts miljøtegning må hævdes at være rimeligt realistisk. Den er ikke *blot* en »romantisk krydret tilsætning«, der skal skildre »De sælsomme skikke og formularer, det underlige sprog og den strenge

tænkemåde« med videre, og den skal langt fra *blot* virke som underholdende ramme omkring hovedpersonen fra fødsel til begravelse. Goldschmidt har et *formål* med miljøtegningen, og man skal måske se miljøtegningen som basis for *hovedformålet* med romanen, som her kort skal bestemmes som værende at fremsætte *en radikal religionskritik*. Dette skal søges begrundet eller i hvert fald antydnet nedenfor i den udstrækning, pladsen tillader det.

Goldschmidt og Siesby er enige om, at jødedommen i Danmark i de første årtier af det 19. århundrede var sunket ned til eller befandt sig på et primitivt niveau. Siesby fordømmer dette *forfald* og glæder sig over Nathansons bestræbelser for ved *oplysning* at vende udviklingen til det bedre med bevarelse af jødedommen som religion, men en *tidsvarende* religion. Hermed synes Goldschmidt ikke at ville lade sig nøje. Hans anliggende er anderledes *radikalt*, skønt det ved en første analyse af miljøtegningen ikke ser således ud.

I Jacob Bendixens barndom i provinsen »bevægede Tiden sig fremad ... ensformig ... saare sjelden indtraf en epokegjørende Komet paa Familielivets Horizont. Det var en af de reisende Polakker, en af disse forunderlige Gjæster, der pludselig stode i Byen, uden at man vidste, hvorfra de kom, og efter et kort Ophold forsvandt, uden at man vidste, hvorhen de gik ... Der var mange Grunde til Glæde over en saadan Gjæsts Ankomst ...« (s. 54f.). Goldschmidt skildrer på de følgende sider en sådan polaks besøg, og skildringen rummer ikke få »interessante« detaljer og giver forfatteren anledning til at bringe flere »fremmedartede« fortællinger, der bidrager væsentligt til miljøtegningen i romanen. Herover må man dog ikke glemme følgende afsnit, der er placeret *før* fortællingerne: »... Nu, da Oplysningen er stegen, og man gjerne vil tage sig godt ud for de Christne uden dog ganske at bryde med Gud, rives man ikke om Polakken i Kirken, hvor han først tyer hen, fører ham ikke i Triumph gennem Gaderne til sit Hjem, giver ham ikke sine bedste Tøfler paa, efter at have forsynet ham med Strømper, men affinder sig hellere med ham ved at betale for ham paa en jødisk Restauration – Restauration! Du Boas-Uppas Træ, i hvis Nærhed Gjæstfriheden forgiftes og dør!« (s. 55f.).

Oplysningen i citatet må være den af Siesby skildrede oplysning; den har for Goldschmidt bragt ydre anseelse, men tillige indre død med sig.

Man kunne fristes til at hævde, at den form for jødedom, Goldschmidt skildrer, ikke har kunnet tåle oplysningen.¹³ Goldschmidt kan i hvert fald ikke som Siesby glæde sig over den.

En Jøde slutter som bekendt med, at hovedpersonen vender tilbage til hvad man kunne kalde *den uoplyste jødedom*, og skildringen af hans begravelse tåler næsten sammenligning med Siesbys bemærkninger om jødiske begravelser i begyndelsen af det 19. århundrede. Vil det nu sige, at Goldschmidt beklager oplysningen og ønsker sig tilbage til jødedommen, som den var før denne? Utvivlsomt ikke. Men Goldschmidt mener – modsat Siesby –, at når oplysningen først er sat ind er der ingen vej tilbage, og – vel at mærke –, at oplysningen ikke er tilstrækkelig. En *tidssvarende* jødedom findes ikke og kan ikke skabes.

Tidligt i romanen siger Jacob Bendixens far: »Naar han bliver gammel nok, vil jeg selv lære ham, hvad en Jøde bør vide ...« (s. 16). Skildringen af farens oplæring af sin søn rummer atter mange »interessante« og »fremmedartede« detaljer, men for *det første* er de i både selve teksten og vel især i noterne – som søgt vist ovenfor – ofte meddelt ledsaget af mere eller mindre skjult kritik og afstandtagen fra Goldschmidts side. For *det andet* må man over miljøtegningen ikke glemme at spørge: hvad kom der ud af denne oplæring, der begyndte hos faren i provinsen og fortsattes i København? Kort svaret: *indføring i en religion, hovedpersonen skammede sig over.*

Måske er det klart udtrykt i skildringen af, hvorledes Jacob Bendixen opfatter sin rektors morgenbøn sammenlignet med sin egen: »En Feriedag kom han ifølge Aftale om Morgenens tidlig til Rectoren. Denne var ifærd med at klæde sig paa, og Jacob ventede paa ham i hans Studercværelse. Rectoren traadte ind i Skjorteærmer, iførte sig en let Morgenfrakke, gik til det aabnede Vindue og kastede et glad Blik mod Himlen, idet han tog et dybt Drag af den friske Foraarsluft; derpaa satte han sig med et fornøiet Ansigt hen til Kaffebordet. For Jacob var enhver af hans Bevægelser en Gjenstand for Iagttagelse. Denne Maade at holde Morgenbøn paa: med et glad Blik at hilse paa sin Gud, var saa let og ugeneert i Forhold til hans egen Morgenbøn: anlægge Tephilim og halv tankeløs fremsige lange, tildeels uforstaaelige hebraiske Bønner, og Rectorens tilfredse Aasyn viste tydelig nok, at det kunne skee med en god Samvittighed ... Næste Morgen undlod han for første Gang i sit Liv at anlægge Tephilim og sneg sig som en Forbryder forbi den Silkepose, hvori de hang, ud af Huset ... og han besluttede at prøve det

endnu engang og bede ligesom Rectoren. Han prøvede det oftere og oftere, han vænnede sig dertil.« (s. 136f.).

Goldschmidts omtale af de »tildeels uforstaaelige hebraiske Bønner«, som fremsiges »halv tankeløs« kan sammenlignes med ovenstående citat fra Siesby: »... *Læsningen* af det hebraiske Sprog (thi en rigtig *Forstaaelse* deraf var der... ikke Tale om)...«, men hvor *vankundigheden* hos Siesby *afhjælpes af oplysning*, er der hos Goldschmidt tale om *frafald*.

Nogen ville måske mene, at det er overflødigt at spørge: *frafald* fra hvad?, for naturligvis er der tale om *frafald fra jødedommen*, men det er nu ikke så selvfølgelig endda. Det er et spørgsmål, om ikke Goldschmidt mener *frafald fra institutionaliseret religion som sådan, religion som en bestemt konfession*.

Læses *En Jøde* under synsvinklen *radikal religionskritik*, kan der vanskeligt være tvivl om, at følgende *ikke* er rettet mod *jødedommen som sådan*, men mod *institutionaliseret religion, religion i almindelighed*: »Troen, hvad enten den er sammensat af Ceremonier og Overtro eller er reent aandig, er ikke at sammenligne med en Bygning, hvoraf man kan tage en enkelt Steen ud og sætte en anden i Stedet. Saasnart *Tvivlen* giver sig ifærd med den, vakler den hele Bygning, den styrter sammen, og man kan ikke engang bruge Materialierne til at opføre en ny. *Tvivlen* sætter sig ikke paa *Troen* som en Rustplet, der gnaver langsomt; den er som hiin *Gift*, der kun behøver at berøre Menneskets Tunge for med eet Slag at udbrede sig gennem *hele Systemet*.« (s. 137).

Vurderet under den nævnte synsvinkel er det netop citerede måske centrum i *En Jøde*. Formålet med den »interessante« og »fremmedartede« miljøskildring bliver da ikke at være »interessant« og »fremmedartet« *i sig selv*, men at danne *grundlaget for et radikalt opgør med institutionaliseret religion i almindelighed*; årsagen til, at grundlaget for dette opgør har forekommet læserne at være et »indblik i den mosaiske verden«, som man ikke har haft mulighed for at få før, er den enkle, at forfatterens baggrund er denne mosaiske verden. Havde han tilhørt det protestantiske miljø, havde baggrunden været den velkendte protestantiske verden, og miljøtegningen havde da ikke vakt nær den samme opsig.

Dette er ikke ment som en forklejning af *En Jøde* – tværtimod. Romanen udkom jo i 1845, og vi skal omkring 25 år frem i tiden, til *det moderne gennembrud*, for at finde lignende romaner, der giver udtryk for radikal religionskritik. Den bedste parallel til *En Jøde* er måske

Karl Gjellerups Germanernes Lærling fra 1882. Gjellerup serverer i lighed med Goldschmidt sin bedstemoder med skarp sovs – som Georg Brandes siger¹⁴ –, men bedstemoderen er protestantismen og ikke jødedommen som hos Goldschmidt; derfor vakte miljøskildringen ikke nær samme opmærksomhed, og Germanernes Lærling udkommer næppe i nogen af vor tids klassikerserier. Bortset herfra er Gjellerups opgør med centrale punkter – og endnu i vor tid centrale punkter – i protestantismen, for eks. nadverlæren, lige så radikale som Goldschmidts opgør med væsentlige sider af jødedommen, der endnu i dag er væsentlige. Opgøret er blot langt vanskeligere gennemskueligt hos Goldschmidt end hos Gjellerup, fordi *dybden og alvoren* i miljøtegningen hos Goldschmidt for at blive forstået ret kræver langt mere af læseren, end tilfældet er hos Gjellerup, nemlig en ikke ringe sproglig indsigt og realviden. Det opdager læseren blot ikke, hvis han springer let hen over især noterne og kun tager miljøskildringen som pittoresk. Og det er nærliggende at gøre dette, fordi Goldschmidt tilhører en helt anden litterær periode end Gjellerup; det bevirker, at man lettere fristes til *ikke* at se alvoren og dybden i En Jøde og snarere sætter romanen i forbindelse med fortiden, *romantikken*, end eftertiden, *det moderne gennembrud*.

At Goldschmidt i En Jøde først og fremmest vil give udtryk for en radikal religionskritik, ses endvidere deraf, at kritikken ikke blot rettes mod jødedommen, jævnfør Jacob Bendixen til vennen Levy: »Vel er Jødedommen i Opløsning under sin Berørelse med Civilisationen, og Opløsningen griber de Gemytter, som gaae forud; en Orm gnaver paa vor Tilværelse, og vi sønderrives, fordi vi staae midt i Overgangen. Men den nuværende Christendom vakler ogsaa, Troen er borte af Gemytterne, og de søge ængstelig, næsten fortvivlede, en ny Christendom. Ormen gnaver den hele Slægt, Fortvivlelsen ruger over den. Naar de synge deres gladeste Sange, synes jeg at høre en hemmelig fortærendes Smerte igjennem Tonerne. De vide ikke af det, Jublen stiger, og Fortvivlelsen hæver i samme Grad sin dæmonisk-spottende Stemme. Naar jeg ved en saadan Leilighed sidder imellem dem, forekommer det mig med stille Gru, at Samson rører ved Bygningens Grundpiller og vi Alle skulle begraves.« (s. 192f.).

Den institutionaliserede religion i Danmark, konfessionerne står for fald, men det fører ikke til fornægtelse af al religion, ikke til ateisme. Jacob Bendixen skriver til Thora: »Troer Du ikke nok, at der er en

fælles Kjærlighed til Guddommen, hvori vi kunne leve, hvis blot Verden ikke træder forstyrrende imellem os?» (s. 332). Dette brev findes ikke i originaludgaven; at det er kommet til i andenudgaven kan tages som et argument for den forståelse af *En Jøde*, der her er fremlagt.¹⁵ Brevet synes at skærpe angrebet på den institutionaliserede religion, og dette angreb ville måske have været farligere før grundloven af 1849 end efter, farligere i originaludgaven 1845 end i anden udgaven 1852. Sidstnævnte giver også meddelelse om, hvorledes det blev modtaget af Thoras far, den gamle grosserer: »» ... Troer Du ikke nok, at der er en fælles Guddom, i hvilken vi kunne leve?» skriver han. Jeg har hidtil troet det, fordi jeg ikke er nogen Ven af Præstevæsen ...« (s. 412). Her mødes to mænd af hver sin konfession i modstanden mod den institutionaliserede religion.

Religionskritikken fører til »romanens synkretistiske idé, som Jacob ... sluttelig skal svigte«, som Mogens Brøndsted har sagt (Goldschmidts Fortællekunst, 1967, s. 23). Denne side af *En Jøde* bør fremhæves stærkere end hos bl.a. Brøndsted, for hvem romanen »handler om en ung begavet jøde, der går til grunde ved sammenstødet med den omgivende kristne verden.« (sst., s. 13). Det er et spørgsmål, om ikke hovedpersonen går til grunde af *en langt mere almen årsag*, end fordi han som tilhørende en minoritet ikke kan klare sammenstødet med majoriteten: det er *religionen som konfession*, der får ham til at gå til grunde, fordi han ikke magter at holde fast ved *den synkretisme, som kritikken af den konfessionelle religion har ført med sig*. Der er således tale om et almentmenneskeligt forhold. Konkret er der tale om jødens konfrontation med den kristne verden, fordi Goldschmidt var jøde, men den almene baggrund er kritikken af den religion, man nu engang er vokset op i – en kritik, der kommer klart frem på mange punkter i miljøtegningen, hvis den analyseres tilstrækkelig grundigt og ikke blot læses som underholdning.

Goldschmidt er i *En Jøde* parat til på mange punkter at tage direkte afstand fra den religion, han er født ind i, til at servere sin bedstemoder i skarp sovs, og parat til kamp mod kristendommen, men han har et alment formål med det: *at anerkendes som menneske*. Som Jacob Bendixen siger til Levy: »Nei, jeg vil kæmpe mod de Christne, for at de i mig netop skulle anerkjende *Mennesket* trods Jøden ...« (s. 192). I datidens radikale religionskritik var *mennesket* i centrum over for Gud / guderne / konfessionerne.¹⁶ Set ud fra en skønlitterær synsvinkel var Goldschmidt her forud for sin tid. Man skal til perioden efter 1870 for

at møde romaner, hvis hovedtendens kan sammenlignes med *En Jøde*, men i faglitteraturen træffes den radikale religionskritik allerede i 1840'erne, for eks. hos Goldschmidts jævnaldrende Hans Brøchner, der først og fremmest gjorde op med kristendommen, som var den religion, han var født ind i.¹⁷

Hvad der er fremdraget ovenfor er efter mit skøn Goldschmidts *hovedformål* med *En Jøde*.¹⁸ Hermed er spørgsmålet om, hvad han egentlig ville med sin roman, langt fra udtømt. Den handler jo bl.a. også om danske jøders selvforståelse, og herfra går den skønlitterære linie videre til forfatterskaber som især Henri Nathansens og Sam Besckows, som alle forskelle i stil, sprog m.v. til trods i vid udstrækning fortsætter behandlingen af den problematik omkring det at være jøde i Danmark, som Goldschmidt fremlægger i *En Jøde*. Men vel at mærke: sammenhængen og udviklingslinierne kommer først til deres fulde ret ved en detailanalyse af miljøskildringen også i disse forfatterskaber, og den er ikke let at foretage, selv om det må indrømmes, at miljøtegningen i *En Jøde* kræver langt større baggrundsviden for at kunne forstås andet end overfladisk.

Når det forholder sig således, er det meget at beklage, at *En Jøde* er udsendt i serien Gyldendals Klassikere som et optryk af andenudgaven fra 1852 uden en eneste note til Goldschmidts mange for de fleste læsere langt fra klart gennemskuelige noter og uden f.eks. en indledning om jødernes status i Danmark gennem tiderne og især i perioden efter ca. 1800. Siesbys ovennævnte skrift er langt fra det eneste, der er relevant for indblikket heri og dermed for baggrunden for *En Jøde*. Hertil kommer, at adskillige steder i selve teksten også ville kræve en forklarende note. Goldschmidts mange noter er nemlig ikke mange nok i vor tid! Jørgen Gustava Brandts efterskrift er almentlitterær og trækker enkelte linier op til nutiden, der for læserne kan være ret pædagogisk-perspektiverende (for eks. »Jeg er en Jøde ...« omskrevet til »Jeg er en flygtning – en fremmed – en afviger... o.s.v.« (s.311)), men som ikke giver nogen egentlig vejledning til forståelsen af den roman, der udkom i 1845 / 1852. Men en sådan vejledning er naturligvis også kun nødvendig under forudsætning af, at man overhovedet mener, at *En Jøde* må forstås *historisk*, ud fra tiden omkring grundloven 1849, og ikke ud fra, hvad vor tid kan få ud af den.

Noter

1. Nedenfor behandles *En Jøde* isoleret fra Goldschmidts øvrige forfatter-skab, ikke fordi jeg ikke har sat mig ind i dette, men fordi jeg er af den opfattelse, at en *historisk* forståelse af *En Jøde* bedst fremkommer, hvis man koncentrerer sig om denne roman og ikke blander dens indhold sammen med, hvad Goldschmidt senere mente om de spørgsmål, han tager op i sin første roman. Det er fristende af jævnføre og uddybe adskilligt af nedenstående med i hvert fald Livs Erindringer og Resultater fra 1877, men derved distraheres man let ved nærlæsningen af *En Jøde* og kommer nemt til at blande to helt forskellige tidsaldre sammen.
2. Nedenfor nævnes Meyers Fremmedordbog flere gange, fordi den mig bekendt er det danske opslagsværk, hvori man finder flest oplysninger om tekniske udtryk m.v., der er særegne for den jødiske religion. *Thauro* kan man først slå op i femte udgave 1878 (s. 890), som henviser til *Thora*. *Thora* findes i andenudgaven fra 1844: »... den paa Pergament haandskrevne jødiske Lov, af hvilken Forsangeren i Synagogen paa Sabbathen afsynger ect el. flere Stykker.« (s. 588). *Lov* er den protestantiske oversættelse af *Thora*; allerede i tredje udgave 1853 møder vi tillige den oversættelse, de danske jøder foretrækker: *lære* (s. 818). Det er bemærkelsesværdigt, at syvende udgave 1898-1902 (s. 1031f.) og ottende udgave 1924 (s. 1088) *kun* har *lære*. Dette er et blandt flere vidnesbyrd om en ændret holdning til jødiske udtryk og dermed til jødedommen, som viser sig i Meyers Fremmedordbog, efterhånden som nye udgaver udsendes.
3. Ikke-jødiske læsere må have kendt ordet og skikken fra bibelsproget, som det træffes i den officielle Resen-tekst (opkaldt efter Resen, der 1607 udsendte den første oversættelse af Bibelen til dansk foretaget efter de hebraiske, aramæiske og græske grundtekster; denne tekst revideredes flere gange i århundredernes løb og var officielt gældende indtil for Det gamle Testaments vedkommende 1931, for Apokryfernes vedkommende 1953 og for Det nye Testaments vedkommende 1948); der kan henvises til for eks. de kendte sammenhænge 1. Mos. 17 og Luk. 2 i Biblia ..., Nittende Oplag, 1842, en revision nogenlunde samtidig med *En Jøde*.
4. I Pontoppidans Noveller og Skitser, Et Udvalg, Tredie Bind, 1930, s. 319ff. findes *Rabbinerens Datter*, hvorfra der til belysning af ovenstående kan citeres: »I en af vore østjyske Købstæder var der en lille jødisk Menighed af indvandrede Familjer, der i sin Tid var kommen hertil fra Polen over Tyskland. De var alle strengt rettroende Folk, om hvis religiøse Skikke og hele fremmedartede Levevis der gik mange sære Rygtter blandt Byens Borgere ... For Byens Dreng stod der Gru af »Jødepræsten« paa Grund af Omskærelsens mystiske Ceremoni og den blodige Schæktning, som han ogsaa mentes at forestaa. De kunde høre de Voksne tale med Uvilje om, at den Slags hedenske Skikke endnu var tilladt i et kristent Land.« (s. 321f.). *Rabbinerens Datter* er en stærkt omarbejdet version af *Præstens Datter*. Et *Minderids*, Tidsskrift for Jødisk Historie og Literatur..., Første Bind, Hefter IV, 1918, s. 197ff., hvor den kursiverede passage ikke findes. Ud fra

- Pontoppidan-citatet kunne man fristes til at spørge: vil Goldschmidt i En Jøde undgå den gru, der skyldes bl.a. omskærelsens mystiske ceremoni?
5. Jævnfør Af Hugo Davids Liv, II. Byen, 1917, s. 203, hvor hovedpersonen i en samtale med professor Rosen bl.a. siger: »... Jeg kan huske, naar vi som Drengene gik i Vandet ... De ved, vi bliver *omskaarne* som smaa ... jeg gik altid bort fra de andre ... maaske af Blufærdighed ... maaske af en vis Skamfølelse over at være *mærket* ... eller maaske begge Dele ...«
 6. Jævnfør for eks. Skrædderens Søn. Uvederhæftige virkelighedsbetragtninger, 1964, s. 12: »Mohel'en *garvede* min forhud bort og var sikkert *mere slagter end kirurg*, mente min mor bagefter.« Syvtallet, 1966, s. 89: »Hver anden fredag kom jeg fra skole og fulgtes med far ind på Aschinger hvor jeg fik en skoldende kop kaffe og det højeste stykke smørkage der er skåret i København. Bagefter skulle vi: *Det forfærdelig. På badeanstalten i Studiestræde. Timers tortur. Jeg var angst for det nøgne. Jeg vidste jo at det kunne ses på mig at jeg var anderledes.* Skolekammeraterne havde på en brutalt uskyldig måde belært mig om, at *de* ihvertfald ikke var omskårne. Jeg var sygeligt bange for min krop. Det jødisk-kristne legeme er tabu. Der tales aldrig om det. Noget nedværdigende ligger udtalt i luften. Det er billedligt kun en kloak for sjælen. Et nødvendigt onde.«, og Drømmespind – myter, 1982, s. 141: »Hendes bryster stod tydeligt tegnet gennem blusen og jeg mærkede hendes lår bag klæderne og fik åndenød for pludselig blev jeg bange for at hun skulle se hvordan mit lem reagerede i det skjulte. Hun var sød og blid og vi talte som om vi bare stod i porten i gennemtrækken. Så rejste hun sig og gik over til chaiselongen og satte sig – og så på mig. Der blev så stille i mig og rundt om mig, fuglesangen tav og blomsterne glemte deres duft. Ingenting skete. Jeg sad med koppen i hånden og turde knap nok sætte den tilbage på underkoppen – så sagde hun – ordene – de samme ord: »Hvad er du bange for? Mig?« Det var nok det eneste hun ikke skulle have sagt. Jeg frøs til is. En skorpe lagde sig under min hud. – Jeg må hjem, sagde jeg ... Dengang turde jeg heller ikke vise mig nøgen for nogen, ikke drenge og slet ikke piger, heller ikke voksne for den sags skyld – *jeg var jo omskåret og så ikke ud som de andre drenge. Det var slemt. Den slags skamfølelser bliver hængende.*«
 7. Femte udgave har imidlertid blot: »... hebr. (af mul, omskjære) en Omskærer« (s. 531). Det er karakteristisk for Meyers Fremmedordbog, at mange jødiske udtryk først forklares fyldestgørende i syvende udgave. Citatet ovenfor er et tydeligt eksempel herpå. I ottende udgave 1924 er foretaget en enkelt ændring: »... *sædv.* uden Vederlag ...« (s. 632). Arbejdet med at revidere forklaringerne på de jødiske udtryk er altså ikke standset med syvende udgave.
 8. Andenudgaven af Meyers Fremmedordbog, der udkom året før En Jøde, giver en særdeles utilfredsstillende forklaring: »Mesusa, hebr., en, et Tan-kesprog over Jødernes Huusdøre.« (s. 357). Tredje udgave 1853 er mere fyldig, men må samtidig karakteriseres som *tendentiøs*: »... hebr. (eg. Dørstolpe) ... en Seddel, beskrevet med 5 Mos. 6,4-9. 11,13-20, og indlagt i en Capsel, hvilken Jøderne fæste paa Dørstolpen i deres Boliger *som en*

Amulet.« (s. 488). De kursiverede ord gentages i udgaverne fra 1863 (s. 430), 1878 (s. 516) og 1884 (s. 558). De fjernes først i syvende udgave 1898-1902 og genindføres ikke i ottende udgave 1924 (s. 644). Holdningen til denne jødiske skik er således den samme i Meyers Fremmedordbog fra 1844 til 1884 som i Goldschmidts *En Jøde*, idet der i denne sammenhæng ikke kan lægges synderlig vægt på, om mesuahen benævnes *en art talisman* eller *en amulet* (jævnfør ODS, 1, 1919, sp. 529).

9. Forklaringen gentages uændret i udgaverne fra 1884 (s. 1042) og 1898-1902 (s. 1115). Først i ottende udgave 1924 bliver forklaringen mere fyldesgørende og fagligt tilfredsstillende: »... jød., Hjørne af Tallis ... og Arbakampfaus ... (et firkantet Stykke Tøj med et Hul i Midten, til at trække ned over Skuldrene); til Paamindelse om, at Israeliten ikke skal lade sig lede paa Afveje af Øje og Hjærte, men følge Guds Bud [4. Mb. 15,37-41], Skuesnore.« (s. 1176).
10. *Schema Jisroel* findes i Meyers Fremmedordbog først i udgaven fra 1878, som kun har »... jød., Hør, Israel!« (s. 796). Den fyldestgørende forklaring findes således atter først i syvende udgave 1898-1902; ottende udgave 1924 føjer intet nyt til (s. 966). Hvis man ville spørge, hvad der er grunden til, at det nu flere gange er konstateret, at en neutral og fagligt fyldestgørende forklaring først er at finde i syvende og ottende udgave af Meyers Fremmedordbog, må svaret være det enkle, at udgiverne (jævnfør forordet til de to udgaver, for sidstnævntes vedkommende dog kun i originaltrykket fra 1924, idet det på foranledning af Det danske Sprog- og Litteraturselskab i 1970 foranstaltede fotografiske optryk har udeladt originaltrykkets forord) har modtaget materiale fra overrabbiner D. Simonsen (1853-1932), den første danskfødte overrabbiner i København. Det er betegnende for holdningen til jødedommen i Danmark, at man i Meyers Fremmedordbog skal helt frem til tiden omkring 1900, før sådanne forklaringer blev tilgængelige. Denne omstændighed viser for øvrigt også, hvor vanskeligt det må have været for ikke-jødiske læsere i 1845 og årtierne derefter at forstå, hvad Goldschmidt egentlig *ville* med *En Jøde*.
11. En sådan fandtes, da Goldschmidt skrev *En Jøde: Israelitisk Bönnebog paa Hebraisk og Dansk*. Oversat og udgivet af E. Levison ..., 1833.
12. Der er mange meninger om, hvorledes man skal definere ordet *jøde*. Her er lagt vægt på, at oplysningerne om Siesby i Dansk Biografisk Leksikon, 3. udgave, 13, 1983, s. 370 viser, at han er født, gift og begravet inden for Det mosaiske Troessamfund.
13. Statistikeren og historikeren Marcus Rubin, der var født af jødiske forældre, jødisk gift og blev jødisk begravet (jævnfør Dansk Biografisk Leksikon, 3. udgave, 12, 1982, s. 448) er i sine erindringer inde på samme problematik, dog uden at nævne Goldschmidt: »Rationalismen og Oplysningsfilosofien i den anden Halvdel af det attende Aarhundrede havde for Jødedommens Vedkommende haft sin Hovedrepræsentant i Filosofen Moses Mendelssohn (som bekendt Nathan i Lessings »Nathan der Weise«). Han blev selv ved at være Jøde og virkede meget for sine jødiske Landsmænds Nationalisering som tyske, men hans Trosideal var en Art Deisme, der jo i

det hele i væsentlig Grad var Tidens Tros-Løsen for Overklassen. Det nittende Aarhundredes romantiske Aandsretning og Fordybelse i positiv Kristendom reagerede mod Deismen, for Jødedommen blev Forholdet et andet. Afskrællede man Jødedommen for dens Ceremonialsystem og Rabbinisme, rationaliserede man endvidere det gamle Testamente – uden at anvende den endnu ikke kendte »Bibelkritik« derpaa –, da blev der kun en dogmefri Gud-Tro tilbage, thi noget tilsvarende til det gennem Tiderne opbyggede kristne Dogmesystem kender Jødedommen ikke. Denne Nøgternhed i Tro gjorde det for mangfoldige jødiske Slægter i den første Tredjedel af det nittende Aarhundrede lettere, end det ellers vilde have været, at gaa over til Kristendommen, hvorved de ophørte at være Medlemmer af et Minoritetssamfund, som der lovmæssigt og socialt var lagt alle Slags Hindringer i Vejen. Men for endnu mange flere af Tysklands og Vestens Jøder, hvem national Pietet overfor Jødedommen og Fjernhed fra de kristelige Dogmer gjorde det umuligt at lade sig døbe, blev der en i det væsentlige ceremoniløs Gud-Tro tilbage, der for dem altsaa blev den jødiske Religion.« (Nogle Erindringer, 1914, s. 21f.).

14. Samlede Skrifter, Andet Bind, 1899, s. 453.
15. Jævnfør i øvrigt, at Goldschmidt i den redegørelse for forholdet mellem originaludgaven og andenudgaven, hvormed sidstnævnte slutter, om brevet og modtagelsen af det bl.a. skriver: »Men uden at forandre eller udvide Fortællingen fremdrage disse Tilføininger *det religiøse Hovedspørgsmaal* og bidrage til at besvare det, skjøndt ikke udtømmende, og den ulykkelige Slutning, som hele Handlingen faaer, bliver derved noget bedre motiveret.« (s. 471).
16. Jævnfør, at Mogens Brøndsted, Goldschmidts Fortællekunst, s. 50 taler om »at lade Jehovas gamle verden opgå i en ny menneskehedens religion.«
17. Jævnfør for eks. Harald Høffding, Danske Filosofer, 1909, s. 196ff.
18. Det er mig derfor ubegribeligt, at Goldschmidts søn kan skrive, at tendensen i En Jøde er umiskendelig: »at gjøre Jøderne sympathetiske for de Kristne og bekæmpe de Fordomme, som da, i 1845, endnu vare ret stærke.« (Fortalen til M. Goldschmidts Poetiske Skrifter udgivne af hans Søn, Første Bind, 1896, s. II).

Den diskrete charmetrold

Kritiske betragtninger over et Paludan-citat

Af Peter Brask

1

Vær venlig at notere:

... jeg er ikke tilvens med Nutiden. Den vil ikke Ro, Dybde, Blomster, Sværmeri og D-Dur Koncert. Den vil Fold i Benklæderne, Boxekampe, fyldte Chokolader og Grammofoner. For mig gerne. Men jeg vil ikke lege med; jeg trækker mig tilbage. (143.103).

Citat slut! Og det skulle så være Paludans tidskritik i kort begreb. Ordene citeres gerne som hans egne, og så er Nutiden tyvernes Danmark. I en skolebog fra 1981 hedder det således om Jacob Paludan, at

Fra debutbogen [...] til de erindringsbøger, der afslutter Paludans produktion, sker der ingen egentlig udvikling, mere en nuancering af synspunktet. [...] I sine opstillinger af modsætningen mellem samfund og individ svinger han fra melankolsk resignation over humoristisk skepsis til stejl afvisning. Resignationen ses især i romanerne, den mavesure kulturpessimisme fx. i det polemiske skrift »Feodor Jansens Jeremiader« (1927): »Jeg er ikke tilfreds [!] med Nutiden [osv]«

Men de kendte ord er fra *De vestlige Veje*, debutromannen 1922, hvor emnet er USA 1918 og taleren fiktiv. Den optryktes 1943 med de to følgende romaner, og fællestitlen angiver emneskiftet *Fra Amerika til Danmark*. Nok blev USA skræmmebilledet, da Paludan hjemvendt fandt fædrelandet truet af amerikanisering, men hans romanverden strækker sig over tyve år og arbejder netop med ændringer i tiden. *Citatet* bruges dog jævnthen som en Paludans Formel; det bringes fx på omslaget af den norske (dansksprogede!) udgave af jeremiaderne, Oslo 1960. – Skolebogen fortsætter en ældre dansklærertradition, hvis baggrund jeg vil belyse.

Ved genudgivelsen skrev Paludan at *De vestlige Veje*

fortæller om Emigrantskæbner i Sydamerika og i Arbejdsløsheds, Forbudets og det tekniske Gennembruds U.S.A. kort efter den store Krigs Afslutning 1918.

Citatet er en replik af den arbejdsløse, bravt drikkende danske violinist Bjørn Egede, som efter få år i Staterne er grundigt Amerika-træt. Han taler til romanens hovedperson, arbejderen Harry Rasmussen, som i otte år uden gevinst har slået sig vej frem i USA. Samtalen er mest Egedes monologer, for Rasmussen er ordknap. Omkring replikken har Rasmussen dog et par korte forbehold overfor Egedes ætsende sarkasmer. Ordene falder, da Egede just er dukket op i romanen, men dog efter at han allerede i en halv time har udgydt sin harme over USA. Han er arg på kapitalismen og dens umenneskeliggørelse af alle samfundets livsformer. Men sandhedens time er nær, »Det banker allerede på Døren« – »Hvad banker?«, spørger Harry. »Verdensrevolutionen«, svarer Bjørn. (140.101).

For Bjørn Egede er *kapitalismen* roden til Amerikas onder. Det synspunkt hævder også Hugo Fahlen, den sympatiske mand i *Søgelys*, Paludans næste roman, 1923. – Litteraturhistorien husker citatet, men glemmer oftest synspunktet.

Lærernes vigtigste ledetråd ved Paludanstudiet var længe Ernst Frandsens *Aargangen, der maatte snuble i Starten*, 1943. Dér tales om et grundmotiv i romanerne: »Mennesker med Brud i Malmen«. Det er vist mennesker, som ikke kan udvikle sig ved positive forhold til omverdenen, fordi de selv mangler indre sammenhæng. Manglen skyldes dette »Brud« og, siger Frandsen, »Det er Tiden, som faar Skyld for, at den enten har slaaet Bruddet eller har umuliggjort, at det kan heles«. I den forbindelse udnytter han citatet:

Rent elementært er Problemet stillet i Debutbogen *De vestlige Veje*. Scenen er Amerika, én Gang Frihedens, nu alle mulige Forbuds land. Millionærerne er Herrer, og Folket holdes blot i nogenlunde Foderstand – som Heste, der skal kunne trække – og muntres i en barneglad Form for Kultur, hvis Højde er Fodklaveret med indbygget Grammofon, Synkoper, shows, Bokseampe

og fyldte Chokolader. Som fornemste Aarsag til Tilstandene angives uden indgaaende Forklaringer Amerikas højtbegavede Kvinde, den »pene lille Urt«, der har Strygebrættets enkle Form, og hvis Tale er en Tordenbyge, hvis Latter et Jordskred. (*Frandsen 1943:30*).

Her sammenflikkes stumper af Egedes taler. (1922: 136f, 142f 145, 151f). Når de adspredte steder stilles kløds på hinanden, giver det glid og smut i betydningen. Her skal kun ét bemærkes. Romanen angiver *ikke* kvinden som »fornemste Aarsag til Tilstandene«. Frandsens ironi er malplaceret. For Egede er kvindens adfærd et symptom, som også forholdene på arbejdsmarkedet, i kunstforståelsen, i forlystelselivet. Hele syndromet viser den amerikanske syge: kapitalismen. Kvindens pervertering har økonomisk oprindelse:

Folket må ikke forvænnens; vi skal have gode Soldater til næste Gaskrig [...] Kvinderne skal gå ind i Mændenes Pladser, efterhånden som disse ad kemisk Vej udryddes. (152.109).

Jeg har spurgt Mændene her, om de ikke skammer sig, om hvor de har gjort af deres fordums Heltekraft; de forstår mig slet ikke, de ser hen for sig med vandede Øjne og siger: Min Kone kan tjene 30, jeg kun 20. (157.112).

Musikerens kritik udgør romanens sidste femtedel. Læseren er da vant til at opleve gennem Harry, og hans anker over Bjørns svada (fx 143.103) er netop sådanne almene, artige og spage, som forfatteren vel kunne forvente af sine dannede læsere – og snarere af dem end af en »Harry«. De angår ikke kritikken indhold, men dens grundlag: eners selv-syn: »Man må ikke på så enkelte Grundlag dømme så omfattende« (143.103). Skulle *det* være forfatterens mening? Næppe heller. Eller kun, hvis han overlod den sidste femtedel af sin roman til en fustentast blot for at vise ham frem.

Tidskritikken i Paludans romaner kommer sjældent fra hovedpersonen. Fahlen i *Søgelys* er en hovedperson i anden række. For *Jørgen Stein* er kritikeren især Leif, arbejderen, der ender som operasanger, men vist med sin sociale holdning bevaret. Fra ham får Jørgen sin sociale grundfølelse ... med tiden neddysset til en skyldfølelse.

Arrangementet af kritikken hindrer den i at være forfatterens raskvæk. Udsigerne har fortællerens sympati, men hvad de siger, er med

dem indsat i en fiktion, der begrundet meningerne som *deres*. Sympatien giver dem ret til at have dem, men ikke dermed ret i dem – og slet ikke læseren ret til at gøre dem til forfatterens. Fiktionens dialektik suspenderer »forfatterens mening« i et spil med extremer. Læseren kan vel selv tænke? Eller holde avis: Bjørn var forfatterens røst i »København«, men Harry i »Roskilde Avis«...

3

Egedes pointe var økonomisk – og mangler i *citaten*. Dets yndest kan dog have flere grunde end denne behagelige forglemmelse. Lige forud bruges ordene »denne Kritik af Nutiden«; så kommer listen over Tidens manglende dyder og åbenbare synder. Stikord & resumé. Pædagogens guf. Men måske er der subtilere årsager, også.

Frandsen talte om grundmotiv: et åbenbart emne teksten igennem. Når jeg nu taler om tema, betyder det noget andet: et system af modsætninger. Teksters motivbehandling styres af deres temaer. Motiver er per definition åbenbare. Temaer kan være skjulte og kommer da først frem ved analyse. Romanpersoner kan gruble over motiver eller samtale om dem. Men de kan ikke snakke med om romanens temaer. Thi kunne de, måtte de vide, at de selv er fiktioner – men det må man ikke i realisme.

Skribenten kender sin teksts motiver, ikke nødvendigvis dens temaer. Men det sker, at skriveteknikken viser skribentens viden om et tema. Et eksempel, fra *Markerne modnes* II,10 (1927:60 & 64). Godsejer Reuter er håbløst i gæld til sin sagfører, men vil ikke vide af det. Han opholdt sig »meget i Kontoret, klirrede med Nøgler og gennemlæste vantro store Aktstykker«. Sagføreren vil have godset – eller have sin uafsættelige datter gift med Reuters søn, Ralf. *Han* flirter med Ellinor, en pige af Selskabet som ferierer på godset. »De havde faaet den Vane at udveksle forseglede Morgenhilsner«. Ralf får endnu én og løber »hendes lille Akstykke igennem«, mens tjeneren venter på svaret. Ralf tøver med fyldepen i hånd: »et snedigt, men ikke et ufarligt Redskab, en saadan Pen; man skrev og skrev, og tilsidst forskrev man sig«. Han sender blot en rose – og undgår forlovelsesløfternes gældsbeviser. Temaet forbinder modsætninger mellem økonomi og erotik, afmagt og magt, faderens forblindelse og sønnens klarsyn. »Aktstykke« om Ellinors *billet* viser den bevidste kobling – og »forskrive sig« gør

man ellers til Fanden, hvis fødselsdage er terminerne. Såvidt eksemplet.

Jeg vil vise, at *citatet* styres af et tema i Paludans romaner, men skjult. Garvede læsere kan måske fornemme det alligevel. Citatet skal analyseres i næste afsnit, hvor det ses at temaet er sexuel. Men først vil jeg se lidt mere på Ernst Frandsens brug af citatet.

I *De vestlige Veje* er der et pænt stykke fra citatet til talen om kvinden. 1922: Bjørn tager fat s. 131, citatet står 143, kvinderne nævnes 152 og beskrives 155. (1943: 94, 103, 109, 111). Også i fiktionen er der afstand, citatet og kvindebeskrivelsen hører til hver sit døgn.

Frandsen angiver kvinden som årsag just efter stumper af citatet og indfletter så lidt fra kvindebeskrivelsen, hvor Egede siger:

Vi talte om Kvinderne, Amerikas sværtbebrillede, højtbegavede Kvinder. Jeg kender selv et Par Exemplarer, der har Strygebrædtets enkle Form, deres Tale er som Tordenbyger, deres Latter som Jordskred. Pænc, lille Urt –! (155.111).

Det er godt nok et grundmotiv i romanerne, men ikke Frandsens brudte malm. Forfatterskabet viser idiosynkrasi mod studerende fruentimmer; læseren kender et par fra de følgende bøger. Deres briller er ranet fra lærde mænd, hvis kapacitet dog ikke fulgte med. Den sværtbebrillede Ellen i *Jørgen Stein* opgiver glad den jura, hun kaldte sit »Livs Interesse«, så længe det kunne gøre hende interessant. For Sigrid Nord smuldrer filologien: »Hun interesserede sig levende for sin Videnskab – havde i alt Fald gjort det, indtil den begyndte at blive besværlig«. (*Søgelys* 26.143). Hun opgiver den – og bliver straks mindre interessant for d'hr med brillerne. På et dampskib i *Markerne modnes* V, 7 (186) iagttages to omhyggeligt maledte »Damer af ubestemmelig Alder, begge Fruer; den ene blev beruset og rev Brillerne af en Herre«.

Efter »sværtbebrillede« er da »højtbegavede« grov sarkasme. Strygebrættet: modens barmudjævning, et goldhedstegn, forstærkes til tordenbyger og jordskred, som ligefrem udsletter markens grøde. Sarkastisk brugt er også slutvignettens mod-billede:

I Skyggen vi vanke,
Blandt lysgrønne Straae,
Sanct Hans Urt vi sanke.
Hvor Blomsterne staae.

Pæne lille Urt
 Staaer saa frisk og grøn,
 Uformærkt i Løn.

som synges af »Pigerne inde i Skoven« i *Sanct Hansaften-Spil*, Øhlenslægers *Digte*, 1803. Med urten peger Egede hjem mod et romantisk ideal, hvor kvinden var så tænksomt taus og fuldbarmet, som hun i USAs metropolis er skvaldrende flad.

Paludan genbrugte allusionen i *Søgelys*, hvor Sigrud Nord interviewer en debuterende digterinde, som

maatte snyde sig til at skrive om Natten, fordi hendes Forældre ikke syntes om hendes kunstneriske Bestræbelser. De syntes hun skulle være som en pæn lille Urt, og tænk de syntes at deres Datters Følelser ikke kom Offentligheden ved. (137.248).

Kvinden bør forblive uformærkt i løn og iøvrigt slå rod i tallerkenrækken – mente forældrene. Hos Egede skal urten sætte amerikanerinden i relief. Hendes type huserer i de senere romaner, ikke som den eneste, men mændenes undergang er forbundet med skæbnesvangre forhold til disse »amerikaniserede« kvinder. I debutbogens intrige var kvindeforholdet endnu ikke afgørende. Den efterlod Harry til en uvis skæbne, som ender brat i en sidebemærkning i *Søgelys*: Hans kvinde prostituerede sig, han skød sig. Forfatteren synes først at have reserveret sig retten til at fortsætte Harrys historie, men likviderede den her. Derved projicerer han kvindens fatale rolle bagud på sin første roman.

Frandsen fulgte denne historie-revision og bidrog til at sløre den økonomiske argumentation med revolutionstruslen i debutbogen. Men kortslutningen i hans collage, fra *citater* til Kvinden-som-Årsag, kan også skyldes at han fornam det sexuelle i citatet.

Før vi går videre med dén formodning, skal det bemærkes, at Frandsen ikke siger alt, hvad han ser. Han vidste besked med Øhlenslægerallusionen, men signalerede det kun for indviende, ved et filologisk kneb. Paludan skrev: »Jordskred. Pæne, lille Urt –!« og Frandsen: »højtbevagede Kvinde, den »pene lille Urt«, der har«. Han markerer at der er et citat hos Paludan, men siger ikke mere. Kendere kunne fange blincket og goutere at Frandsen ikke blot huskede visen, men kilden. *Digte* 1803 har »Pæne lille Urt« i første strofe, men i den sidste pludselig

»Penc lille Urt«. Det lille »e« er kritikerens hilsen til den dannede medvider. Videnskab for Hvermand.

Måske skal man altså være forsigtig med at påstå, hvad en Frandsen kan have vidst eller ikke vidst – eller »vidst« uden at (ville) vide af det. Men hvis det sexuelle i citatet ikke forelå for Frandsen, så er pointen, at han *reagerede på det* ved kortslutningen. Og så vandrede citatet ellers i skole med sin kontrebande; skjult måske selv for skribenten: her er ingen Aktstykke-ord. Men skrevet det har han.

4

Nu endelig citat-analysen. En remse i en ramme: »Jeg er ikke tilvens med Nutiden. Den vil ikke [A]. Den vil [B]. For mig gerne. Men jeg vil ikke lege med; jeg trækker mig tilbage«. Nutiden som sagt USA 1918, Øst-staterne. Verdensrevolutionen må snart følge af kapitalens tyranni – men taleren er ikke revolutionær. Samfundet er barnagtigt, Bjørn søger et andet, ikke i kamp, men ved flugt. Tilbagetrækningen er bogstavelig:

den eneste Redning er at finde sig et fjernt Sted og leve som Huleboer, til det dages. Denne Verden er blevet sådan, at man ikke med sin bedste Vilje kan finde den røde Tråd mere. At leve i Byerne er at være aktiv Deltager i Myrderiet. Et fjernt Sted, omgivet af Blomster og Himmel, af Hav og Skove.
(102.142: Myrderiet < Skændselen).

Kort efter tager Bjørn til Danmark: han har arvet.

(I det løsgående citat bliver Nutiden (tyver-)Danmark og tilbagetrækningen kan da kun blive et indre exil. Den konkrete mening forflygtiges og personens valg reduceres til en holdningsændring. Undertiden henvises til Steins hønseri).

Tiden skildres i remserne. De to sæt egenskaber tilknyttes værdier. Fordelingen fremgår allerede af rammen og skal forudsættes i remsen: A positiv, B negativ.

Remsen som genre, for voksne. Historien begynder senest med Aristofanes. Store navne er Rabelais, Swift, Joyce. Hos Whitman, futurister & expressionister udnyttes den for special effects. Den er altid et spil med værdier. Står de i to fronter, kan remsen være en blot forstær-

kelse; inddrages da mindre værdiklare størrelser, kan remsen værdimærke dem, undertiden i et chok. Nævnes værdimodsatte størrelser på skift, kan det flimre, give en svimlen eller svæven, med flere mulige følger. Helheden kan fx udtrykke et nyt bevidsthedstrin, hinsides det givne godt-ondt; visse tyske barokdigte foretager en *Aufhebung*. En anden mulighed er at polerne sletter hinanden parvis, så det hele ender godt, skidt eller ud i det blå. – Hos Whitman skal remsen i reglen demonstrere rablende begejstring. Otto Gelsteds *Reklameskibet* (1923) tager ironisk afsæt fra denne type af remselyrik – eller dens forfald i rekommandørbulder. Mere raffinerede remser kan umiddelbart virke rablende, men meningsfulde for en nærmere granskning. Hvis vi opfatter hurtigere end vi forstår, kan vel sådanne remser smutte uden om vort kritiske beredskab og efterlade skjulte forestillinger hos os. Sådan er citatets remse:

A: Ro, Dybde, Blomster, Sværmeri og D-Dur Koncert

B: Fold i Benklæderne, Boxekampe, fyldte Chokolader og Grammofoner

A hænger straks sammen på grund af teksten forud: Ro og dybde er der i hulen, blomsterne er fra naturidyllen, fjernt fra den dræbende by. Her dyrkes kærlighed i uskyld (»Sværmeri«) og en levende musik, som selv har ro og dybde: Beethovens violinkoncert. For dén må det være, når mester Bjørn siger »D-Dur«. Hans kollega Ivar i *Markerne modnes* finder dyb godhed og inderlig hjertevarme i denne musiks jævne melodi. (III, 7; prof. Ross' koncert i Palæet februar 1918. Talen er om 1. satsens sidetema). A-verdenen er skøn åndelig orden. Sindet hviler i naturen (blomster, ikke jordskred!), hvor mennesker sværmer i en aura af sød musik; indre og ydre harmoni i sublim løftelse.

Men B er bylivets skrammel; mode, sport, slik og larm. »Grammofoner« betyder død og dårlig musik ...

Kender De Synkoper? Dum da-øh-dum! De er Amerikas Indsats i Døgnmusikken. (142.102).

Ungdommens øren er døvet af jazz og synkoper:

De kan ikke høre Sødmen i en simpel Sang; de kan ikke høre, at Violinen er et Instrument, som Vorherre må have glemt hernede,

da han skabte Verden. De længes hjem til Fod-Pianoet med indbygget Grammofon. (145.104).

Hulkort-klaver drevet med fodkraft. Og den indbyggede var hæslig. Endnu 1931 virkede »al mekanisk Musik (inkl. Radio), som var den indsvøbt i en metallisk skraldende Atmosfære; den menneskelige Stemme *kan* stundum klinge nogenlunde, Klaver lyder altid forskrækkeligt« – skrev Dansk Tonekunstnerforening i en pamflet om *Levende Musik – Mekanisk Musik*.

Tidens andre lyder er forfængeligt moderæs, rå forlystelser og barnagtig slikkenhed. Icecreambarer fortrængte de rigtige, de er »Ligkappeller af Spejle og Marmor« (151.108). Her var kvinden virkelig årsag:

Hun lagde sin Dødvægt af Stemmer i Vægtskålen for at få noget forbudt, som hun ikke havde Forstand på. Man spurgte hende jo; man spurgte Kvinden. (152.109).

Bjørn regner rusen (rhinskvin!) til de civiliserede forlystelser. Fælles i B er kulturtabet, også folkeligt. Det afstumpede, det ubarnligt barnagtige og plat mekaniske; puritanismen *run mad*. Men her er ingen orden og stigning som ved goderne i A; emnerne skumpler mod hinanden. Hvad har pressefolder med boksekamp at gøre, eller grammofoner med chokolader? Er de måske også »fyldte«, med stads?

Dog, remserne får yderligere mening læst i ét, som man opmuntres til ved rytmer og klange. Jeg finder deres mønstre og vender så tilbage til meningsanalysen.

Rytime. A er en todelt strofe, tre trokæer & tre anapæster: (ro dybde blomster) & (sværmeri og d-dur koncert); svagtrykspause efter førsteordene. B er stakåndet, det hele kommer væltende. Takterne ser overfyldte ud, men øjet kan bedrage. »Benklæ(de)rne« bliver en daktyl – og »fyldt(e) Choko« vel næsten? Så er B også en strofe, med et varieret vers. Se hellere *figur 1* med metriske takter og stavelsernes varighed anslået i noder. (Metrisk notation forholder sig til musikalsk ligesom fonematisk til fonetisk).

Men hvorfor rabler det i B? A er enkel: først 2-slag, så 3-slag og inddelt med pauser. B har ingen og de blandede rækker skrider ud i prosa. Førsteverset Ba er en kneben model for Bb. Trokæen »fold i« bliver en overfyldt daktyl »fyldte choko«. Helt første trykgruppe i Ba: »fold i benklærne« 31-211 skal modsvares af »fyldte chokolader og«.

men dén har to grupper 311-311 eller sågar 3121-311; musikalsk udvides 1 takt til 1½. Det er hér det rabler, især. Men heller ikke de trokæiske sidsteafsnit kommer rigtig overens. »Boksekampe« 3121 bliver til »grammofoner« 2131. En synkope?

The figure shows two musical examples, A and B, with their respective lyrics and syllable counts.

Example A:
 Tempo: $\text{♩} = 96$
 Time signature: $\frac{2}{4}$
 Lyrics: dyb de blomster, sværmer, og i durken det den vel
 Syllable counts: 1 2 3 4 5 6 7
 Labels: Aa, Ab, A1, A2

Example B:
 Tempo: $\text{♩} = 69$
 Time signature: $\frac{2}{4}$
 Lyrics: fold, ben klærne bok se kampe fyld te cho ko la der og grammo fo ner
 Syllable counts: 8 9 10 11 12
 Labels: Ba, Bb, B1, B2

Fig. 1. Rytme

Tallene i øverste linje er trykstyrker svarende til de metriske tegn derunder. Noderne præciserer varigheden af stavelser og pauser. Med de angivne metronomtal vil A og B begge vare ca. 9 sekunder, men B vil virke »hastigere« p.gr. af ottendedelene. (A1, A2, B1, B2 er lydmønsterenes inddeling, se figur 2).

Noget beror på proportioner. Antallet af stavelser pr semantisk helhed stiger jævnt i A og topper i B, men dér veksler det. A har 5 semantiske helheder med 1, 2, 2, 3, 4 stavelser; 12 ialt og i gennemsnit 2,4. B har kun 4 helheder med 5, 4, 5, 4 stavelser; 18 ialt og 4,5 i snit. (Med afsnupningerne. Ellers 6, 6, 4; 20 og 5). Her siges mindre, skvaldres mere.

A mod B illuderer som vers mod prosa – men illusionen fremmes ved ændringer indenfor ét rytmisk system.

Lyd. Også remsernes lydmønstre – bogstavrim og assonanser – markerer helheden A+B, og deler den tillige i to trin:

A1 (ro dybde blomster) (sværmeri og)

B1 (fold i benklærne) (boksekampe fyldte cho)

A2 (d-dur koncert)

B2 (okolader og grammofooner)

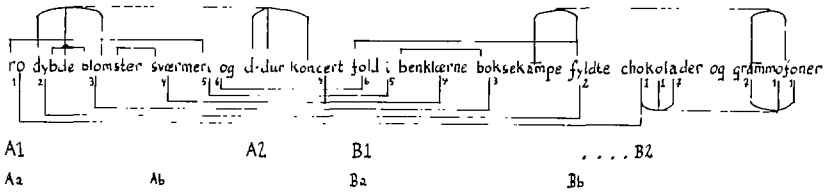

Fig. 2. Lydmønstre

Linjerne forbinder stavelser med bogstavrim eller assonans. Tallene 1-7 angiver vokaler. A1, B1, A2, B2 er mønstrenes deling af teksten.

Aa, Ba, Ab og Bb er den rytmiske inddeling fra figur 1.

Jeg har brugt min erindring om Paludan-generationens pænere københavnsk 20-30 år efter tekstens tid. Bedre viden om talen i embedsmandsmilieu med gammel københavnsk tradition, suppleret med den ældre JPs radiooptagelser, havde været solidere. Dog kan forestillingerne om mønstrene jo fremme dem i oplæsning og aflytning; det historiske giver minimalbetingelser, men ingen autentisk empiri. Det afgørende er ikke de præcise fonetiske nuancer, men ligheder mellem lyd, hvis tekstgrundlag jeg vil udpege. Det er da ikke nok at vise mønstrene – de skal også dominere, dvs der må ikke være ret mange andre. Derfor gennemgår jeg de 10 mulige forbindelser, der er for 4 afsnit.

Interne. Grænserne af A1 forbindes ved *ro,ri* og her er lydpar med b og med s. Grænserne af B1 forbindes ved *fold, fyld* og her er et lydpar med b. A2 har kun én trykgruppe, men rummer dog *d-dur*. B2 holdes sammen af en krebsgang af vokaler *ooa:ao* måske med a-varianter. Beliggenheden af lyd og mønstre overskues i figur 2.

Eksterne. A1-B1: vokalerne i *ro, dyb, blom* kommer modsat ordnet i *boks, fyld, cho*, så vokal nr 123 bliver 321. Vokalerne *sværmeri og* (456) krebses i *fold i klær* (654). De tolv lyd tilsammen danner i forløbet vokalkrebsgangen

Midt heri findes koncert som kan forbindes med *sværm*, *klær*, altså med vokal 4, og være aksens i symmetrien. – For A2-B2: ingen forbindelser! A1-A2 forbindes ved gentaget *d-d*, ved krebsens nr. 4 og svage-re ved *blomst koncert*. Sluttelig er B1-B2 fælles om *am-f*, A1-B2 om vokal 1, A2-B1 om vokal 4.

Resultatet ses i *figur 2*. Det dominerende er krebsgangen A1-B1, som udstikker disse afsnit – og giver os A2, B2 til rest. Dernæst sikres disse fire afsnit ved interne sammenhæng og desuden heftes A2 på A1 og B2 på B1. Der ses ikke så mange andre forbindelser at det anfægter systemet.

Rytmer & lyde. Begge mønstre tvedeler A og B, men snittene er ikke de samme. Indenfor A hører »sværmeri og« rytmask til andendelen (Ab), men lydligt til førstedelen (A1); pauserne om »sværmeri« tillader ordet at virke som hængsel-led uden at bryde mønstrenes samvirke. Derimod synes mønstrene at modvirke hinanden ved det tilsvarende sted i B-remsen; her hører »fyldte« rytmask til andendelen (Bb) og lydligt til førstedelen (B1), især fordi den lydlige andendel (B2) hænger godt sammen ved sin lille vokalkrebsgang (ooa). Grammatisk hører »fyldte« jo til slutningen, og forbindelsen til denne markeres også ved *fyld:fon*. Man kunne overveje at lade lydmønstrrets sidstedel være den samme som rytmerne! Her er en ambivalens – det trækker begge veje i »fyldte«, lydligt. Men ikke rytmask, så ordet er ikke et »hængsel«. Stedet mudrer mønstrene – og det var hér også rytmerne vaklede. Værd at notere sig.

Meningen igen. Modstillingen af koncert og grammofoner under kategorien musik eller *kunst* har vi begrundet. Indenfor A forbindes blomster og sværmeri ved *erotik*, da blomster er en frier-attribut, mandens gave. Men man kan også komme med chokolader. Vi kobler dem altså med blomsterne – men husker værdimodsætningen mellem A og B. Hvad er der galt med mandens chokolader? Vi får se. Nu har vi værdimodsætningerne:

kunst: (d-dur koncert) m (grammofoner)
erotik: (blomster) m (fyldte chokolader)
 (positivt) m (negativt).

Blomsterne var knyttet til sværmeri. Der ses intet tilsvarende for chokoladen. Til rest i A er »Ro, Dybde« og i B »Fold i Benklæderne, Boxekampe«. De sidste er umiddelbart modsat Ro, ikke blot som urolig-

ge men måske som udtryk for aggressioner... også publikums? A er åndens verden og Ro er da et vidnesbyrd om åndelig *styrke*, som bokse-kampen om den legemlige. Til rest er da »Dybde« og »Fold i Benklæderne«. Kan de semantisk forbindes, får vi en »kiasatisk« sammenhæng, som allerede antydnet af lydene. I åndelig betydning er dybde indre konsekvens og sammenhæng, orden i ånden, modsat det lavbundede eller overfladiske. »Fold i Benklæderne« er også orden, men materiel, bogstavelig overfladisk og mere bestemt af samfundets modeluner end af subjektets gehalt; igen med positivt først:

styrke: (ro) m (boksekampe)
orden: (dybde) m (fold i benklæderne).

Værdimodsætningen er koblet med åndeligt modsat legemligt, materielt. Det stemmer med *kunst*-modsatningen mellem levende og mekanisk musik. Aner man fejlen ved chokoladen? Blomster kan være kostbare, men også plukkes ganske vederlagsfrit. De er nok materielle som chokoladerne, men ikke kunstige – og rigtige damer *spiser* dem ikke.

Pressefolder & boksekamp er mandens affærer. Hvis deres modsætning også er mandskarakteristik, så har vi to mandstyper. Dermed stemmer at blomsterne som frier-attribut er mandens, og denne mands erotik er »Sværmeri«. A-manden med den indre orden og styrke er en sværmerisk elsker; klassisk musik sætter stemningen og antyder måske at denne elskovs højder især er åndelige. B-mandens orden og styrke er ydre og legemlig, han er en modesheik med råstyrke, hans pige skal have chokolade, værsgo, ikke blomster. Om de vulgære grammofoner vil jeg nødig udtale mig her. Men så mangler der i B-mandens tekst en modsætning til »Sværmeri«. Hvad er X som glimrer ved sin tomme plads mellem Chokolader og Grammofoner? X er B-mandens elskov, legemlig og materiel, alt andet end sværmerisk, og på forhånd minusmærket af forf., undskyld Bjørn.

Blomster kan være andet end tilbederens gave. De kan være billede for den tilbedte. Men når kvinden er blomster, er manden som den sværmende bi, der kan »uddrage den nydeligste Sirop af enhver velugtende Urt uden at beskadige dens Væsen, eller formindske dens Lugt«, som allerede bemærket i *Bie-Kuben* af den 10. april 1759 i mere opbyggelig hensigt. – (»Pæne, lille Urt«, hm). Men til As blomster svarer Bs fyldte chokolader. Tydes de også som kvindens erotiske karakteristik, så får det konsekvenser for B-manden og hans X. Blom-

sternes nektar bliver nu chokoladernes fyld, også æterisk bevares, men ikke opnåeligt ved *Bie*-metoden. Chokolade-elskeren må være en aggressiv, destruktiv konsument, alt eller intet! X er da fuldbyrdet fysisk elskov, samlejet negativt anskuet som noget nær voldtægt ... eller bokseampe? Kvinden som chokoladeovertrukket kunsthonning passer jo så også til manden med de forfængelige bukser.

Som helhed handler teksten da om mandens erotik. Men denne helhed bliver først til på et senere »artikulationstrin« (for nu at misbruge fonetikken) eller rettere sagt: denne helheds udtryk er ordenes første indhold, deres betydning umiddelbart i konteksten (Hjelmslevs »konnotationssprog«, umisbrugt). Frembringelsen af dette senere trin støttes af de abstrakte (i sig selv meningsforladte) rytmiske og lydlige mønstre – de er katalysatorer i denne meningsproduktion. Men teksten siger ikke sin højere mening rent ud. Den camouflerer den – og lader camouflagen om at påkalde opmærksomheden: analysen. Ikke for intet var der særligt knas i systemet ved de »fyldte Chokolader«. Men også bag camouflagen er der flere lag. Først siges blot, synes det, at den moderne amerikanske erotik er overfladisk, mekanisk, materialistisk unatur som resten af denne kultur. Men den nøjere betragtning viser, at i denne tekst er erotik jo mere negativ og unaturlig, jo mere krop den har. Teksten både forvrænger og fortrænger erotikkens legemlighed. Men netop fortrængningen, camouflagen tillader at teksten overhovedet *kan* kolportere det forbudte emne. Og det er måske den egentligste forklaring på *citatets* vandring. Dets vid udspringer af denne Lustgewinn, men næppe med kvinden som fornemste årsag.

Citerede udgaver.

Musikpamfletten *Levende Musik – Mekanisk Musik* er citeret efter Hjelmberg & Saltoft (red.) *Om Musik* (1948), II: 261.

Alle andre tekster citeres efter førsteudgaver. Ved citater fra *De vestlige Veje* og *Søgelys* tilføjes sidetallet fra optrykket i *Fra Amerika til Danmark* (1943). Den i indledningen nævnte skolebogsartikel om Jacob Paludan skrev Erik Skyum-Nielsen til *Litteraturhåndbogen* (1981), s. 422, red. I. Fischer Hansen m.fl.

Oplysningen om anmeldernes opfattelse af 'forfatterstemmen' i *De vestlige Veje* har jeg fra Henrik Oldenburgs *Jacob Paludan* (1984), s. 191ø. Overfor s. 192 ses iøvrigt en tegning i et brev fra JP 1921 af hans (og Bjørns?) violin i vinduet hos pantelåneren (Pawn Shop) i N.Y., men gaden hedder »Grosskaptal«.

Om moduskategoriens struktur i dansk.

Af Ljudmila Moiseevna Lokšanova

Udformningen af den grammatiske moduskategoriens struktur må ske i sammenhæng med behandlingen af et helt kompleks af teoretiske problemer. Den i nærværende artikel fremlagte beskrivelse af den danske moduskategoriens formsystem adskiller sig i betydelig grad fra den betragtningsmåde, der har fæstnet sig i den danske sprogvidenskabelige tradition, hvorefter der i dansk – ud over indikativ – kun opstilles to modusformer: imperativ (giv) og konjunktiv eller optativ (give). Vi opstiller derudover fire oblikke modi: irrealis (gav, havde givet), konditionalis (ville give, ville have givet), dubitativ (skulle give, skulle have givet) og prospektiv (skal give, skulle give). Opstillingen af disse mange oblikke modi foretager vi på grundlag af et studium af verbalformernes funktion ud fra et synspunkt, hvorefter der tages hensyn til en række vigtige teoretiske standpunkter, formuleret af førende sovjetiske germanister, – V. M. Žirmunskij, A. I. Smirnickij, M. I. Steblin-Kamenskij, V. N. Jarceva, M. M. Guchman og andre.

Inden for den danske lingvistiske tradition opstilles verbets morfologiske former strengt formelt: her opereres der kun med ganske få syntaktiske former. Denne konception går i sin klareste form tilbage til H. Wiwel (30, s. 134-205). Den er blevet accepteret af de fleste danske lingvister – P. Diderichsen (31, s. 59-70, 32, 33), Aa. Hansen (34), E. Rehling (35), E. Oxenvad (36), A. M. Nordentoft (37), E. O. Jensen (38) o.a. Stor indflydelse på udformningen af den danske grammatiske tradition har V. Brøndal, O. Jespersen og L. Hjelmslev haft.

I deres bestræbelser for at gøre sig uafhængige af den latinske grammatiks skabelon er de danske lingvister tilbøjelige til at se det særegne ved det danske verbs morfologi i den omstændighed, at det kun har få finitte former, idet hertil kun regnes præsens, præteritum, imperativ, optativ og passivformerne på -s (i præsens og præteritum). Alle verbets omskrevne former holdes uden for paradigmatikken ud fra den betragtning, at et hjælpeverbum ikke kan stilles på lige fod med et morfem, ligesom heller ikke en analytisk verbalkonstruktion kan sidestilles med en syntetisk verbalform (sml. 31, s. 127-130). Her tænkes i særdeleshed på perfektum, pluskvamperfektum, passiv med blive og endelig

på alle analytiske konstruktioner med hjælpeverbum plus infinitiv. Udelukkelsen af de analytiske former fra morfologien har haft en væsentlig indflydelse på behandlingen af de verbale kategorier modus, tempus, aspekt og diatese.

Vigtige konsekvenser for udformningen af verbalkategoriernes struktur har også et andet teoretisk princip, som de danske lingvister følger, idet de afviser den grammatiske homonymi. Dette gælder i særdeleshed realis og irrealis i præteritumsformen (gav), optativ og infinitiv (give), hvor man i begge tilfælde betragter de to betydninger som varianter inden for samme form. Under deres bestræbelser for at finde en fælles invariant betydning for præteritumsformens to varianter betragter både H. Wiwel og P. Diderichsen denne form som en afstandsform (sml. 30, s. 141, 31, s. 123). I overensstemmelse hermed forbindes den generelle klassifikation af de finitte former med begrebet »realitetsgrad«. På grundlag af dette centrale begreb opstilles præsens, præteritum, imperativ og optativ tilsvarende som »realitetsform«, »afstandsform«, »påbudsform« og »ønskeform« (se 30, s. 140-146, 31, s. 125-127, 32). Den logiske konsekvens af dette klassifikationsprincip ville være et fuldstændigt afkald på en særskilt behandling af kategorierne modus og tempus. Dette konsekvente skridt tager imidlertid hverken H. Wiwel eller P. Diderichsen: inden for tempuskategorien modstiller de alligevel præsens og præteritum, og inden for moduskategorien modstilles indikativ, imperativ og optativ.

En synsmåde, der ikke ligger langt fra de danske lingvisters, når det gælder principperne for opstillingen af moduskategoriens former, er blevet anlagt af L. S. Jermolajeva (se 24, 25). I et fundamentalt arbejde, helliget undersøgelsen af moduskategoriens udvikling i de germaniske sprog, udskilles der for moderne dansks vedkommende en opposition »indikativ – imperativ«. I forbindelse med den danske irrealis' skæbne drages den slutning, at oppositionen »realitet – ikke-realitet« er smeltet sammen med oppositionen »ikke-præteritum – præteritum« på grundlag af invarianten »aktualitet – ikke-aktualitet« i talesituationen. Der postuleres en uadskillelighed af moduskategorien fra tempuskategorien (25, s. 41-42). Til forskel fra de danske lingvister udelukker L. S. Jermolajeva optativen af paradigmet, idet hun behandler den som arkaisk (24, s. 288).

M. I. Steblin-Kamenskij påviste under anvendelse af materiale fra de skandinaviske sprog på overbevisende måde, at fleksionens forfald på den ene side og grammatiseringen af de syntaktiske ordforbindelser på

den anden var de afgørende faktorer i udviklingen af disse sprogs morfologiske struktur (39). De paradigmatiseringsprocesser, der er karakteristiske for den historiske omstrukturering af verbalsystemet i de germanske sprog gjorde sig også gældende i forhold til de danske verbale ordforbindelser og medførte væsentlige ændringer i de paradigmatiske rækkers struktur.

I moderne dansk fungerer – ved siden af analytiske former, som har nået en maksimal grad af paradigmatisering – grammatiserede og halvgrammatiserede forbindelser, der mere eller mindre nærmer sig paradigmet og således betinger dets forholdsvis åbne karakter. I denne forbindelse er det ud fra vores synspunkt hensigtsmæssigt i dansk at skelne mellem selve paradigmet i snæver forstand, indbefattende de syntetiske og analytiske ordformer, og det udvidede paradigme, indbefattende de grammatiserede konstruktioner, som ikke i fuldt omfang er udskilt fra de fri syntaktiske forbindelser. Til de analytiske former, som indgår i selve paradigmet, regner vi perfektum, pluskvamperfektum, futurum og futurum in præterito med *vill/ville* som hjælpeverbum (40) samt konditionalis med *ville* (41). Passivformen med *blive* hører også til de analytiske (42). Til det udvidede paradigme henregnes de grammatiserede forbindelser med verbet *skulle*, som indgår i forskellige underklasser: den modale fremtidsform, som knytter sig til futurum, og de oblikke modi – prospektiv og dubitativ (se nedenfor). I det udvidede paradigme indgår ligeledes stativformerne. Den resultatative forbindelse med *få* + præteritumparticipiet og den homonyme passive konstruktion står uden for paradigmet (43).

Af alle skandinaviske sprog har dansk nået den højeste grad af 'analytisme'. Inden for den verbale morfologi udviser dansk større lighed med engelsk end med tysk. Ligesom i engelsk spiller konteksten en afgørende rolle for forståelsen af de homonyme, polyfunktionelle og mangetydige formers betydning. Idet vi følger A. I. Smirnickij (3, s. 341-357), M. I. Steblin-Kamenskij (21) og V. N. Jarceva (44), antager vi, at de indikativiske præteritumsformer og de indirekte modusformer er kategorielle homonymer. Som afgørende kriterier for homonymien fremstår adskillelsen af invariante betydninger, forskelle i de paradigmatiske rækkers struktur, i forholdene mellem paradigmerne og i sidste instans – forholdet til de forskellige planer i strukturhierarkiet: modusformernes kategorielle klasse udgør »det store paradigme«, i forhold til hvilket tempus-aspektformerne danner »det lille paradigme« (13, s. 69-89; 9, s. 40; 17, s. 86-87). Den grammatiske kategori

forstår vi som den abstrakte grammatiske betydning, der følgerigtigt kommer til udtryk gennem de grammatiske formers system, hvis struktur bestemmes af oppositionsforholdene eller af forskelsforholdene mellem dens elementers paradigmatiske betydninger (sml. 14, 45).

Som elementer i kategoriklassen *modus* (»det store paradigme«) optræder indikativ og de forskellige oblikke modi med hver sin særlige paradigmatiske betydning, som kommer til udtryk enten i en enkelt grammatisk form (optativ og imperativ) eller i det system af former, som udgør »de små paradigmer« (de kategorielle underklasser). Moduskategorien definerer vi som et på de finitte verbalformer baseret udtryk for prædikationens modalitet, d.v.s. for det synspunkt den talende anlægger på den reelle forbindelse mellem det denotative subjekt og prædikatet, hvorimellem han etablerer et syntaktisk prædikativt forhold (sml. 46).

I dansk afhænger hver verbalforms plads i de finitte formers generelle system af dens forhold til kategorierne *modus*, *tempus*, *aspekt* og *diatese* (i det foreliggende arbejde abstraherer vi fra modsætningen mellem handleform og lideform og anfører kun de paradigmatiske aktivformer). Indikativens struktur bestemmes af samvirkningsforholdet mellem kategorierne *tempus* og *aspekt* (som aspektkategori i dansk betragtes oppositionen mellem ikke-perfektumsformerne og perfektumsformerne). Den aspektmæssige modsætning mellem ikke-perfektumsformerne og perfektumsformerne omfatter også de tre oblikke modi: *irrealis*, *konditionalis* og *dubitativ*. Svarende til aspektoppositionen skelner vi mellem *irrealis*formerne I og II (*gav, havde givet*), *konditionalis*formerne I og II (*ville give, ville have givet*) og *dubitativ*formerne I og II (*skulle give, skulle have givet*). Prospektivens paradigme består af to former – *prospektiv* og *præteritumsprospektiv* (*skal give, skulle give*), som anvendes i overensstemmelse med »reglerne for overensstemmelse mellem tiderne«: *prospektiv* er en syntaktisk afhængig *modus*, som anvendes i genstands- og hensigtsbisetninger. Den terminologiske skelnen mellem formerne for *aspekt* – *tempus* og formerne for oblikke modi skal afspejle det specifikke i hver af de homonyme formers paradigmatiske modale betydning (sml. V. M. Žirmunskijs bemærkning om nødvendigheden af at ændre benævnelserne af de tyske konjunktivformer (47)).

Hvis man som ledende princip for konstruktionen af sproglige systemer vil anerkende deres elementers funktionelle strukturfællesskab (sml. 15, s. 154; 48, s. 8-9), så må udnyttelsen af de samme elementer

inden for forskellige hierarkiske systemer (vi tænker her på de kategoriale klasser *modus* og *tempus*) betragtes som en formdannelsesmåde (analogt med konversionen i orddannelserne). Til grund herfor ligger ideen om de paradigmatiske betydningskomplekseres inkompatibilitet.

Lad os betragte nogle eksempler på anvendelsen af de opstillede modusformer under typiske syntaktiske betingelser.

IMPERATIV: (1) *Læs*; (2) *Du vil være digter, indrøm du bare*. (Tage Skou Hansen, *De nøgne træer*). Imperativformen i dansk er »stærkt markeret« (den falder sammen med verbalstammen). Tilstedeværelsen af et eksplicit subjekt, karakteristisk for den følelsesmæssigt ekspressive tale, ligesom forstærker den umiddelbare kontakt mellem den talende og den, der skal udføre handlingen. Imperativformens paradigmatiske betydning er identisk med hypotetiskhedens objektivmodale betydning, som er betinget af den umiddelbare tilskyndelse til handling over for sætningssubjektet fra den talendes side. Den umiddelbare tilskyndelses betydning kommer også til udtryk i den omvendte ordstilling, i den såkaldte subjekt-nulform og i intonationen (27, s. 149). Hypotesebetydningen i forbindelsen mellem S og P markeres netop af modusformen.

OPTATIV: (3) *Danmark leve!*; (4) *Gud give at...*; (5) *Pokker tage dig!*; (6) *Man henvende sig mellem 3 og 4!*; (7) *Man forestille sig min forbavelse, da...*; (8) *Det være nu, som det være vil*; (9) *Forstå det, hvem der kan.*; (10) *Det er nødvendigt, at alle de kræfter, der føler disse problemer..., det være sig...*;

Optativens paradigmatiske betydning er den hypotetiske forbindelse mellem P og S, som er betinget af den talendes viljesytring, der ikke forudsætter nogen tilskyndelse af nogen til handling, men udtrykker et ønske om etablering af en forbindelse mellem egenskaben og dens bærer. Optativens syntagmatiske bibetydninger i dansk er: ønske (eksemplerne 3-5), henstilling (eks. 6 og 7), tilladelse (eks. 8-10). Optativens anvendelsessfære er begrænset til konkrete sætningsmodeller med særlig syntaktisk struktur, bestemt af særlige sprogudøvelsesbetingelser og stilistiske rammer.

I denne forbindelse er der givet udtryk for den opfattelse, at optativen i dansk er en arkaisme (24, s. 288-289). En sådan slutning er ikke berettiget, eftersom optativens vægtfylde skal bestemmes inden for en række af udtryksmidler for den givne betydning, som i sig selv er stilistisk og genre-mæssigt betinget (sml. 6). Også den påstand, at optativen kun anvendes i nogle frascologismer, er unøjagtig. Visse af optativens

syntaktiske betydninger har rigtignok et vist klichepræg. Det gælder særlig ønskebetydningen, som er knyttet til en særlig gruppe verber, som anvendes i hilseudtryk, i udtryk for ønsker, i henvendelser ofte til Gud og til skæbnen eller, omvendt, i forbandelser, hvori der figurerer substantiver som *pokker*, *fanden*, *djævelen* og de tilsvarende eufemismer (Søren, katten o.l.). Gruppen af den slags former er ikke stor. Deres faste kerne er verbet, og på subjektets, objektets og de andre sætningsleds pladser kan der stå forskellige ord af den samme karakter: Sml.: *Årets første student, han leve!* (K. Rifbjerg, Den kroniske uskyld); *Pokker (fanden, djævelen, Søren, katten) tage dig (mig, ham)!*; *Pokker stå i den mand!* Netop specifikationen af optativens modale betydning betinger dens høje grad af bestandighed. Et stort eksemplemateriale til belysning af optativens anvendelse i moderne dansk er fremlagt i tredje bind af Aage Hansens omfattende monografi (34).

PROSPEKTIV: (11) *Han ville have, at hun skulle dele hans glæde* (M. Tejn, Katastrofe); (12) *Jeg er bange for, at hun skal opdage, hvordan jeg virkelig er.* (T. Ditlevsen, Barndommens gade); (13) *Han vendte sig om, for at der ikke skulle blive smilet til ham mere.* (K. Sønderby, Den usynlige hær); (14) *Og for at man skal forstå, hvordan hun så ud, vil jeg sige, at hendes øjne ... var en rig mands datters øjne* (K. Sønderby, Midt i en jazztid).

Eftersom prospektiv er en syntaktisk afhængig moduskonstruktion, som anvendes i hensigts- og genstandsbisætninger, så er valget af formerne *skal* + inf. eller *skulle* + inf. bestemt af reglerne for den afhængige anvendelse af tiderne. Prospektivens paradigmatiske betydning er den hypotetiske forbindelse mellem subjektet S og prædikatet P, betinget af modstillingen af de handlingsudøvende personer i hoved- og bisætning. Et særtilfælde af denne modstilling findes i den ydre viljesyttrings betydning i forbindelse med ønskeverber og deres modsætning, som de findes i hovedsætninger med efterfølgende genstands- eller hensigtssætninger.

IRREALIS: (15) *Hvis huset styrtede sammen nu, ville jeg være lykkelig* (K. Rifbjerg, Den kroniske uskyld); (16) *Havde du fulgt mit råd, havde alting set anderledes ud for dig* (K. Sønderby, Den usynlige hær); (17) *Havde jeg blot adlydt ham!* (H. L. Jepsen, Paradishuset); (18) *Bare det var overstået!* (H. Kirk, Djævelens penge); (19) *Jeg har det, som om jeg skulle til eksamen* (ibid.); (20) *Han havde bestemt, at der skulle arbejdes om søndagen, og der ville blive arbejdet om søndagen, hvad folk end sagde til det.* (ibid.) (21) *Karen Blixen er meget sparsom med*

oplysninger om sig selv. *Helst, siger hun, var hun forblevet anonym* (J. Rosendahl, Karen Blixen); (22) *Såfremt I ejer evne dertil, så burde I skamme jer!* (Land og Folk, 2.4.76.).

Irrealis I (eksemplerne 15, 18, 19, 20) og irrealis II (eksemplerne 16, 17, 21) står i modsætning til hinanden med hensyn til, om der er udtrykt en resultativ eller retrospektivisk betydning eller ikke. Irrealis' paradigmatiske betydning, som er irrealitet, forstås som forbindelsen mellem subjektet og prædikatet modstillet (eller potentielt modstillet) den virkelige denotative forbindelse (den såkaldte »indre negation«). Sagens kerne er den, at irrealisformerne tillader i indpakket form at gøre en antagelse imod virkeligheden. Meningen med en bisætning, der indeholder en irreel betingelse, kan f.eks. udtrykkes ved hjælp af flg. konstruktion: *Hvis han boede i Moskva. $\sqsubseteq$ Det vides, at han ikke bor i Moskva, men lad os antage, at han bor i Moskva; hvis vi gør en sådan antagelse...* Foruden i betingelsesbisætninger (eks. 15 og 16) bruges irrealis i dansk også i sammenligningsbisætninger (eks. 19), i indrømmelsesbisætninger (eks. 20) og også i ønskebisætninger (eks. 17 og 18). Under disse syntaktiske betingelser er brugen af irrealis absolut norm. I hovedsætningen til en irreel betingelsesbisætning bruges som regel konditionalis. Irrealis er mulig i de tilfælde, hvor der er tale om en irreel følge (eks. 16). Brugen af irrealis i en selvstændig sætning er altid motiveret af de meningselementer, der implicerer sammenførligheden af den irreelle antagelse og den irreelle følge – i eksempel (21) udgøres dette element af den superlativiske adverbiumsform *helst*. Modalverberne anvendes – i modsætning til de normale verber – sædvanligvis i sæsætninger og hovedsætninger i irrealisformen og ikke i konditionalisformen. Sæsætninger får i dette tilfælde et konnotativt præg af større høflighed og mindre kategoriskhed (eks. 22). Fraværet af kategoriskhed i udtalelsen er ikke nogen objektiv modalitet. Konnotationen høflighed og ukategoriskhed fremkommer på bekostning af den ligesom umotiverede brug af formerne, som indeholder semerne »irrealitet« og »irreelt betinget antagelse«, til trods for at de tilsvarende taleklicheer er opstået på grundlag af udtalelser, der havde disse betydninger.

KONDITIONALIS: (23) *Hvis jeg var Dem, ville jeg nu ikke være særlig opskræmt* (A. Bodelsen, Frysepunktet); (24) *Nu bomber de! – sagde Alice, men Jørgen lyttede og rystede på hovedet. – Så ville vi have hørt maskinerne, sagde han* (K. Sønderby, Den usynlige hær); (25) *Det ville være rart at have skreget* (K. Rifbjerg, Den kroniske uskyld); (26) *På et gammeldags teater ville det have sluttet med, at hun ville være ilet*

ud til højre (K. Sønderby, Midt i en jazztid); (27) *Jeg ville ønske du kunne blive her, brast det ud af ham* (I. Malinovski, Ingenmandsland); (28) *En nægtelse ville føre til katastrofale tilstande* (H. Kirk, Djævelens penge); (29) *For et år siden ville han have sagt »ja, gerne«* (K. Sønderby, Midt i en jazztid); (30) *Hvis det ikke havde været for hende, var han sikker på, at han ville have været meget lykkelig* (L. Panduro, Den bedste af alle verdener).

Konditionalisparadigmet indeholder to former: konditionalis I (ville + infinitiv I) og konditionalis II (ville + infinitiv II). Den systematiske karakter i aspektoppositionen i paradigmerækken irrealis, konditionalis og dubitativ, kommer frem i deres typemæssigt ensartede struktur. Konditionalis II har i overensstemmelse med denne fælles struktur betydning af resultat (i eks. 24 – præsensisk, i eks. 26, 29, 30 – retrospektivisk). Konditionaliskonstruktionens invariante modalbetydning er en irreelt betinget antagelse. Som typiske kontekstvarianter kommer ikke alene periodens hovedsætning i betragtning, men også særsætninger, i hvilke antecedentfunktionen kan udfyldes af en hvilken som helst sætningsdel (således i eks. 24 – *så*, 25 – *at have skreget*, 26 – *for et år siden*). Særsætninger med konditionalisprædikat er i virkeligheden strukturer, hvori de dybdestrukturelle eksistenssætninger i den irreelle betingelsesperiode er udeladt. Som et særtilfælde står den sætning, hvor konditionalis får en konnotation af høflighed og manglende kategoriskhed (eks. 27), en konnotation, der fremkommer ved den ligesom umotiverede anvendelse af formen (ville ønske).

For dansk er det karakteristisk, at der skelnes mellem de modale betydninger og mulighederne for den syntaktiske anvendelse af irrealis og konditionalis, til trods for at begge formrækker efter deres grammatiske semantik synes at stå hinanden meget nær. Deres lighed er betinget af det nære forhold mellem betydningerne i rækken »irreel antagelse → irreelt betinget formodet følge« (f.eks. 'hvis jeg var dig, så ville jeg være lykkelig'). Den betingede antagelse er til stede i form af et betydningselement, ikke blot i selve betingelsesbisetningerne, men findes også som en betydningskomponent i de øvrige bisætningstyper, som kan indeholde en irrealisform: indrømmende irrealis (*selv om* ↔ *selv hvis*) sammenlignende irrealis (*som om* ↔ *som hvis*) og sætninger med udtryk for irreelt ønske. I følgeslutningen »betinget irreel antagelse → formodet irreelt betinget følge« er betydningerne »betinget antagelse« og »følge« udtrykt ved hjælp af sætningens syntaktiske struktur og konjunktioner, og betydningerne »irrealitet« og »irreelt

betinget formodning« ved hjælp af de verbale modusformer. I den formodede følge kan i denne forbindelse to sider være accentuerede: formodningsmomentet (se eks. 23) eller irrealiselementet i formodningen (se eks. 16). Deraf følger muligheden af et valg mellem de to modusformer i hovedsætningen, mellem konditionalis og irrealis.

DUBITATIV: (31) Jeg har aldrig hørt, at han skulle være utilfreds eller ked af noget derinde i ministeriet. (H. Scherfig, Den forsvundne fuldmægtig); (32) Jeg prøvede gang på gang at registrere alt omkring mig for at se, om det ikke skulle kunne berolige mig. (K. Rifbjerg, Den kroniske uskyld); (33) Mon ikke vi skulle kunne finde et roligere sted at tale sammen? sagde Thorkild... (E. Jensen, Dommen); (34) Det er hans brev. Og hans skrift. Hvem skulle ellers have skrevet det? (H. Scherfig, Den forsvundne fuldmægtig); (35) Skulle de ældre arveberettigede være døde, træder vedkommendes arvinger i disses sted. (K. Kretzschmer, Samfundslære).

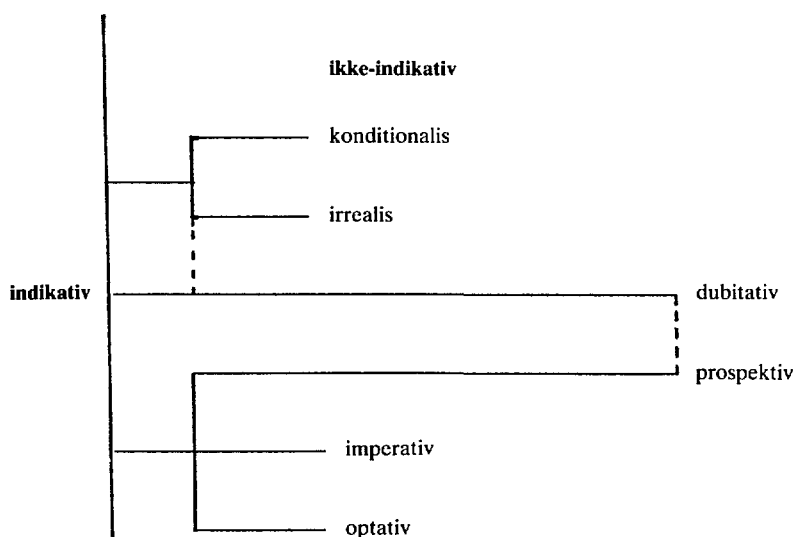
Dubitativens paradigmatiske betydning adskiller sig typemæssigt fra betydningerne i de andre oblikke modi og må henregnes til den subjektive modalitets betydninger. Dubitativens generelle betydning er tvivl om sandheden i en eller anden påstand, holdning, udtalelse eller tanke. Konteksten forudsætter altid dubitativformernes karakter af imødekommenhed eller besvarelse: i *at*-bisætninger, hvor hovedsætningen indeholder nægtelse i forbindelser, hvor der er tale om tænkt virksomhed, indre tilstand, opfattelse og modtagelse af information (eks. 31); i bisætninger med konjunktionen *om*, hvor der er et indirekte spørgsmål (eks. 32); i spørgesætninger (retorisk dubitativ), som afspejler en høj grad af undren i forbindelse med et spørgsmål om en situation, der er yderst klar for den talende; i bisætninger, der indeholder en reel betingelse, og som udtrykker en ringe grad af sandsynlighed for, at den forbindelse, der skal etableres mellem genstanden og prædikatet, er mulig (eks. 35). At forbindelsen mellem genstand og prædikat er en realitet fremstilles i alle disse tilfælde som klarlagt i den forudgående kontekst, og med henblik på vurderingen af dens troværdighed som tvivlsom anvendes dubitativformen. Dubitativens paradigmatiske række har samme struktur som irrealis' og konditionalis', sml. dubitativ II i sætningen (34) og dubitativ I i de andre eksempler.

Det undersøgte materiale viser, at moduskategorien i dansk bestemmes som følger:

- 1) ved modstillingen af de enkelte oblikke modi og indikativ;
- 2) ved muligheden for gruppering af de oblikke modi i 'bundter' ud fra ensartede kendetegn;

- 3) ved muligheden for at kunne henhøre irrealisformerne, konditionalisformerne, imperativformerne og optativformerne til det snævrere paradigme, og dubitativ og prospektiv til det udvidede paradigme;
- 4) ved tilstedeværelsen af overgangszonerne »dubitativ – irrealis« og »dubitativ – prospektiv«;
- 5) ved dubitativens og delvis prospektivens manglende stabilitet, som hænger sammen med en vis brogethed i de syntaktiske og semantiske sætningsmodeller og med muligheden for at erstatte disse med indikativ i en række kontekster, ligesom også med muligheden for sammenstød mellem de delvis homonyme former af disse oblikke modi;
- 6) ved tilstedeværelsen af en for hver modus særegen struktur, der svarer til dens kategoriale betydning og til det generelt specifikke i det danske verbs paradigmatisk rækker.

Skematisk kan moduskategoriens generelle struktur i dansk fremstilles som følger:

Enhver af de oblikke modusformer er modstillet indikativ. Indikativ har nu en ganske bestemt paradigmatiske modusbetydning: »virke-

lig forbindelse + simpel troværdighed«. Derfor kan vi ikke være enig med I. V. Khlebnikova, som hævder, »at indikativen udtrykker et nulforhold til modaliteten – er amodal ...« og udgør oppositionens ikke-markerede led uden modalt indhold (23, s. 12). Til forskel fra indikativ-formerne stilles de oblikke modusformer ikke i modsætning til hinanden i tempusmæssig henseende. En hvilken som helst oblik modus er en »utid« og eo ipso en ikke-indikativ. I denne forstand optræder indikativen som basiselement i moduskategoriens samlede struktur, i dikotomien »indikativ – ikke-indikativ«. Samtidig hermed har hver modus sin karakteristiske paradigmatiske modale betydning, som kan formuleres i positive termer, d.v.s. at forholdene mellem strukturens elementer er kontrære og ikke kontradiktoriske (sml. 48, s. 22; 14).

Foreningen af de oblikke modi i grupper sker ud fra ensartethed med hensyn til en række kendetegn:

- a) ligheden mellem de paradigmatiske modusbetydninger;
- b) ligheden med hensyn til de indre paradigmatiske rækker struktur;
- c) ligheden i forholdet til de andre elementer i den kategoriale form-klasse.

Irrealis og konditionalis er karakteriseret af yderligere lighedstræk: irrealis kan optræde i samme syntaktiske position som konditionalis (i hoved- og særsætninger); modalverberne bruges altid i irrealisformen (på nær *kunne*); irrealis II af modalverberne dannes efter konditionalis II's model (præteritum af modalverbet + infinitiv II). Ensartetheden mellem imperativ, optativ og prospektiv er forbundet med disse formers udtryk for modal hypotesebetydning, som er betinget af den ydre viljesytring med den deraf flydende temporale betydning af ikke-differentieret nutid – fremtid og med fravær af aspektmæssig modstilling på perfektumsplanet. En særlig plads i moduskategoriens fælles struktur indtager dubitativen, hvis paradigmatiske betydning kan bestemmes som subjektiv modalitet (tvivl). Efter sin paradigmatiske struktur hører dubitativen imidlertid til gruppen »irrealis – konditionalis«. Dubitativ må betegnes som den mindst stabile modus, selv om tilstedeværelsen af en tidsmæssig »forskydning«, en bestemt grad af grammatisering og enheden i den paradigmatiske betydning giver grundlag for dens opstilling som selvstændig modus. Modsætningsforholdet mellem dubitativen og de andre modi – irrealis, prospektiv og også indikativ – træder i nogle tilfælde ikke helt klart frem. Der er ikke nogen skarp kontrast mellem f.eks. irrealis af modalverbet *skulle* og dubitativ i nogle kontekster – således ikke i spørgesætninger. Vanskeligheden ved afgrænsning

gen af dubitativen i forhold til præteritum kommer mest frem i genstandsbisætninger. Øjensynlig er det forbindelsen mellem hjælpeverbet i dubitativen og den leksikalske semantiske variant – »skæbnebestemt« – af verbet *skulle*, der bevares bedst. Imidlertid har den tidsmæssige »forskydning« en afgørende betydning for grammatiseringsprocessen. Ved første øjekast synes også en tilnærmelse mellem prospektiv og dubitativ mulig – i bisætninger styret af verber (eller støtteord) med betydningerne »forvente« og »frygte«. F.eks.: *Da jeg var bange for, at vreden til sidst skulle samle sig om mig, benyttede jeg et øjeblik ... til simpelt hen at stikke af.* (F. Søborg, Afregning); *Jeg stod længe og ventede på, at han skulle komme ud igen, men ... han kom aldrig* (H. C. Branner, Angst).

Den for prospektiven særegne betydning af oppositionalitet mellem to subjekter (hovedsætningens og bisætningens) kan i nogen grad sammenholdes med sætningens protesterende karakter, som udtrykkes ved hjælp af dubitativformerne (den eksplicite eller implicite bekræftelse af forbindelsen realitet og tvivlen m.h.t. dens sandsynlighed). Imidlertid vidner anvendelsen af præsensformen *skal* (og ikke præteritumsformen som i dubitativen) efter præsensformen af hovedsætningsverbet og tidsfølgebetydningen entydigt om, at konstruktioner af denne type må henføres til prospektiven. Sml.: *Jeg er frygtelig bange for, at denne Thorvald skal le ad mine vers.* (T. Ditlevsen, Det tidlige forår).

Forskellen i prospektivens og dubitativens paradigmatiske rækkers struktur udgør et af de vigtige kriterier for deres adskillelse.

Dubitativens og prospektivens perifere stilling i moduskategoriernes paradigme svarer til den mindre grad af grammatisering, som alle forbindelserne med hjælpeverbet *skulle* udviser i sammenligning med forbindelserne med *ville*: de sidstnævnte danner således formerne for futurum og futurum in præterito, som indgår i indikativparadigmet, mens derimod den modale futurum med *skulle* kun kan indlemmes i indikativens udvidede paradigme. Om en vis instabilitet hos dubitativen og i nogen grad hos prospektiven vidner: en vis uensartethed i de syntaktiske sætningsmodeller med dubitativformer (genstandsbisætninger, betingelsesbisætninger og spørgesætninger af forskellig type); forskellighederne mellem de semantiske typer af verber, der kræver prospektiv i genstandsbisætninger ('ønske' – 'kræve' – 'vente' – 'frygte' -verber); homonymiens indflydelse; disse formers ususnormers relative karakter; forekomsten af overgangszoner.

Irrealis-, konditionalis- og dubitativformernes indre strukturen-

dømmelighed med den binære opposition mellem ikke-perfektums- og perfektumsformer er forbundet med deres modale betydninger. Det må understreges, at de temporale betydninger, som disse modalformer har, er betinget af kontekstfaktorer. Irrealis II, konditionalis II og dubitativ II kan udtrykke retrospektivitet eller resultat i forhold til nutids – fremtidsplanet. Sml.: *Er du kommet, Christian! Gud hvor er det dejligt. Jeg ville have været så skuffet, hvis du ikke var kommet.* (E. Jensen, Dommen); *Meget ville være anderledes, hvis hun havde været køn* (T. Ditlevsen, Barndommens gade).

I dette eksempel forholder både konditionalis I i hovedsætningen og irrealis II i bisætningen sig til nutidsplanet. En analog sammenknytning af former finder vi i følgende sætning som udtryk for et irreelt ønske: *Bare der var en eller anden, der havde haft et fotografiapparat.* (K. Riffbjerg, Den kroniske uskyld). Også i følgende eksempel skal irrealis II henføres til nutidsplanet: *Jeg ville gerne have haft en søster* (K. Bjarnhof, Bag hækken).

På den anden side kan de ikke-markerede former irrealis I, konditionalis I og dubitativ I have forskellige tempusbetydninger. De processer, disse former står for, er ikke begrænsede af nogen retrospektivtets- eller afbrydelsesgrænse: *Jeg kunne nok forsørge en kone, selv om jeg ingen har* (V. Sørensen, Romeo og Signe); *Og de talte et ejendommeligt frimurersprog, som ikke ville kunne forstås af uindviede* (H. Scherfig, Det forsømt forår).

Som det ses, er fortællerplanet her fortidigt. Det samme er tilfældet i: *Martin ... gik også ind på, at han skulle rykke ud af huset med mindre end en times varsel, hvis doktoren pludselig skulle finde på selv at flytte derud* (F. Gerdes, Dr. Rauber til frokost).

Den binære opposition mellem formerne inden for rammerne af irrealis, konditionalis og dubitativ har aspektmæssig og ikke tempusmæssig karakter.

Princippet for opstillingen af de oblikke modi, som støtter sig på formernes forskellige paradigmatiske betydninger, og det indre strukturfællesskab i de paradigmatiske rækker gør det muligt at afdække det komplicerede sammenspil mellem kategorierne modus, tempus og aspekt i dansk, at forklare fraværet af isomorfisme i de forskellige modusformers struktur og at belyse moduskategoriens synkrone strukturs dynamiske karakter.

På grundlag af materiale fra andre germanske sprog er lignende lovmæssigheder i moduskategoriernes opbygning påvist af A. I. Smir-

nickij for engelsk's vedkommende (3, s. 341), af T. V. Stroeva i tysk (22, s. 37) og af O. I. Moskalskaja, som opstiller tre rækker af konjunktivformen, som hun dog ikke betegner som forskellige modi (28, s. 119-130). Det synes imidlertid klart, at der i tysk, engelsk og dansk er en tendens til konsekvent at skelne mellem de paradigmatiske betydninger af irrealis (såkaldt præteritum og pluskvamperfektum konjunktiv) og konditionalis som forskellige modi: irrealis som udtryk for den »indre negation« og konditionalis som udtryk for den irreelt betingede antagelse.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Жирмунский В. М.* Об аналитических конструкциях. — В кн.: *Жирмунский В. М.* Общее и германское языкознание. Л., 1976.
2. *Жирмунский В. М.* О границах слова. — В кн.: *Жирмунский В. М.* Общее и германское языкознание. Л., 1976.
3. *Смирницкий А. И.* Морфология английского языка. М., 1959.
4. *Смирницкий А. И.* Аналитические формы. — ВЯ, 1956, № 2.
5. *Ярцева В. Н.* Предложение и словосочетание — В кн.: Вопросы грамматического строя. М., 1955.
6. *Ярцева В. Н.* К вопросу об инновациях в области синтаксиса. — В кн.: Вопросы германского языкознания: Материалы второй научной сессии по вопросам германского языкознания. М.—Л., 1961.
7. *Ярцева В. Н.* Об аналитических формах слова. — В кн.: Морфологическая структура слова в языках различных типов. М.—Л., 1963.
8. *Гузман М. М.* Критерии выделения глагольных аналитических конструкций из других типов словосочетаний. — В кн.: Морфологическая структура слова в языках различных типов. М.—Л., 1963.
9. *Гузман М. М.* Процессы парадигматизации и историческая типология словозначительных систем германских языков. — В кн.: Историко-типологические исследования морфологического строя германских языков. М., 1972.
10. *Смирницкий А. И.* Лексическое и грамматическое в слове. — В кн.: Вопросы грамматического строя. М., 1955.
11. *Гузман М. М.* Грамматическая категория и структура парадигм. — В кн.: Исследования по общей теории грамматики. М., 1968.
12. *Серебренников Б. А.* К проблеме типов лексической и грамматической абстракции (О роли принципа избирательности в процессе создания отдельных слов, грамматических форм и выбора способов грамматического выражения). — В кн.: Вопросы грамматического строя. М., 1955.
13. *Солнцев В. М.* Язык как системно-структурное образование. М., 1974.
14. *Вондарко А. В.* О структуре грамматических категорий. — ВЯ, 1981, № 6.
15. *Соссюр Ф. де.* Труды по языкознанию. М., 1974.
16. *Ярцева В. Н.* Проблема парадигмы в языках аналитического строя. — В кн.: Вопросы германского языкознания: Материалы II научной сессии по вопросам германского языкознания. М.—Л., 1961.
17. *Гузман М. М.* Типология преобразования словозначительной парадигматики. — В кн.: Историко-типологическая морфология германских языков. Фономорфология. Парадигматика. Категория имени. М., 1977.
18. *Будыгина Т. В.* Грамматические оппозиции. — В кн.: Исследования по общей теории грамматики. М., 1968.
19. *Адмони В. Г.* О подлинной точности при анализе грамматических явлений. — В кн.: Проблемы языкознания: Доклады и сообщения советских ученых на Международном конгрессе лингвистов. М., 1967.
20. *Солнцева Н. В., Солнцев В. М.* Анализ и аналитизм. — В кн.: Аналитические конструкции в языках различных типов. М.—Л., 1965.
21. *Стеблин-Каменский М. И.* Грамматика норвежского языка. М.—Л., 1957.
22. *Строева Т. В.* Модальность косвенной речи в немецком языке: Автореф. дис. на соискание уч. ст. докт. филол. наук. Л., 1951.

23. Хлебникова И. Б. Сослагательное наклонение в английском языке как общелингвистическая проблема. Калинин. 1971.
24. Ермолаева Л. С. Типология развития системы наклонений. — В кн.: Историко-типологическая морфология германских языков. Категория глагола. М., 1977.
25. Ермолаева Л. С. Типология развития системы наклонений в германских языках: Автореф. дис. на соискание уч. ст. докт. филол. наук. М., 1978.
26. Flämig W. Zum Konjunktiv in der deutschen Sprache der Gegenwart. Berlin, 1959.
27. Шендельс Е. И. Многозначность и синонимия в грамматике. М., 1970.
28. Moskalskaja O. I. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. М., 1975. S. 122—132.
29. Воронцова Г. Н. Очерки по грамматике английского языка. М., 1960, с. 240—299.
30. Wiwel H. G. Synspunkter for dansk sproglaere. København, 1961.
31. Diderichsen P. Elementær dansk grammatik. København, 1976.
32. Diderichsen P. Realitet som grammatisk kategori. — In: Diderichsen P. Helhed og struktur. Udvalgte sprogvidenskabelige afhandlinger. København, 1966.
33. Diderichsen P. Morpheme categories in modern Danish. — In: Diderichsen P. Helhed og struktur. Udvalgte sprogvidenskabelige afhandlinger. København, 1966.
34. Hansen A. Moderne dansk. Bd. 3. København, 1967.
35. Rehling E. Det danske sprog. København, 1951, s. 79—81.
36. Ozenvad B. Bedre dansk. København, 1962, s. 58—66.
37. Nordentoft A. M. Hovedtræk af dansk grammatik. Ordklasser. København, 1973, s. 47—69.
38. Jensen E. O. Dansk grammatik for gymnasiet. København, 1962, s. 57—67.
39. Стеблин-Каменский М. И. История скандинавских языков. М.—Л., 1953, с. 117—240.
40. Бабушкина Е. В. Грамматические средства выражения действия в будущем и их статус в системе датского глагола: Автореф. дис. на соискание уч. ст. канд. филол. наук. М., 1982.
41. Локиштанова Л. М. Система форм категории наклонения в датском языке. Вестник МГУ, 1982, сер. 9, № 1.
42. Локиштанова Л. М. Страдательный залог и страдательная конструкция предложения в современном датском языке: Автореф. дис. на соискание уч. ст. канд. филол. наук. М., 1960.
43. Локиштанова Л. М. Функции и значения глагола *fa* в датском языке. — В кн.: VII Всесоюзная конференция по изучению истории, экономики, литературы и языка скандинавских стран и Финляндии: Тезисы докл. Ч. II. Л.—М., 1976.
44. Ярцева В. И. Контрастивная грамматика. М., 1981, с. 47—57.
45. Ярцева В. И. Иерархия грамматических категорий и типологическая характеристика языков. — В кн.: Типология грамматических категорий. Межцеховские чтения. М., 1975, с. 5.
46. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. М., 1936, с. 105.
47. Жирмунский В. М. История немецкого языка. М., 1956, с. 260—261.
48. Платкин В. Я. Грамматические системы в английском языке. Кишинев, 1975.

Forskningsoversigt

Dansk middelalderlitteratur ca. 1977-1987

Af Thorkil Damsgaard Olsen

Sammen med tre fagfæller – Anne E. Jensen, Niels Lund og Iørn Piø – havde jeg i 1975-76 den fornøjelse at samarbejde med professor Oluf Friis om en bibliografisk ajourføring af hans *Den danske Litteraturs Historie. I: Fra Oldtiden til Renæssancen (c. 1615)* (1937-45), som G. E. C. Gads forlag havde ladet genudsende i fotografisk optryk i 1975 – og som den dengang mere end 80-årige forfatter stadig ikke havde opgivet håbet om at kunne videreføre. Som resultat af samarbejdet udkom i 1977 et *Bibliografisk supplement*, der efter samme plan og med samme bibliografiske dybde som litteraturhistoriens oprindelige noteapparat ('Litteraturhenvisninger og Noter', s. 553-598) skulle opfange resultaterne af de 30-40 års forskning i ældre dansk litteratur, der var præsteret, siden Friis i årene før og under 2. verdenskrig skrev første bind af sin litteraturhistorie.

Nærværende oversigt, der ganske vist kun omfatter middelalderen (svarende til Friis' litteraturhistorie s. 35-200), tager fat, hvor det bibliografiske supplement fra 1977 slipper, og søger at registrere, hvad der i den sidste halve snes år er sket inden for udforskningen af den danske litteratur fra middelalderen. Registreringen er – som i de to nævnte bibliografiske apparater fra 1945 og 1977 – disponeret efter Friis' litteraturhistorie med sidehenvisninger til dennes fremstilling.

Der henvises generelt til de to større samlede fremstillinger af middelalderens danske litteraturhistorie: i Politikens *Dansk Litteratur Historie* 1 (2. udg. ved F. J. Billeskov Jansen (1976)) og i Gyldendals *Dansk litteraturhistorie* 1 (ved Søren Kaspersen, Sigurd Kværndrup, Lars Lönnroth og Thorkil Damsgaard Olsen (1984)).

Der henvises ligeledes generelt til *Samlerens antologi af nordisk litteratur* 1-2 (ved Sigurd Kværndrup m.fl.), der, med meget udførlige social- og bevidsthedshistoriske indledninger, meddeler eksempler (i moderne dansk oversættelse/ortografisk bearbejdelse) på stort set alle de skønlitterære tekstgrupper fra middelalderens Danmark.

I tiårperioden er udkommet flere samlede fremstillinger af middelalderens Danmarkshistorie: Aksel E. Christensens, Helge Paludans og Kai Hørby's i Gyldendals *Danmarks historie* 1-2 (1977-80, med fremragende bibliografisk apparat), Kai Hørby's redegørelse for middelalderens socialhistorie (1981) og

Niels-Knud Liebgotts bredt kulturhistorisk orienterede trebindsværk om *Middelalderen* (1984).

Til *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* (red. Georg Rona), der var næsten afsluttet ved udgivelsen af *Bibliografisk supplement* og var rigt repræsenteret blandt dets henvisninger, er udkommet et registerbind (1978), der på afgørende vis letter indgangen til værkets 21 tekstbind – som stadig i mange tilfælde er det sted, hvor man finder den nyeste forskningsbaserede oversigt over et emneområde fra den danske middelalderlitteraturhistorie.

Den ældre middelalder

Næsten hele den latinsprogede litteratur fra Danmark ca. 1200 indgår som materiale i Nanna Damsholts disputats om *Kvindebilledet i dansk højmiddelalder* (1985, med forarbejder 1978, 1980, 1981). Formentlig er hele denne litteratur produceret af mænd (jfr. også Marianne Alenius (1986)), og den kan således ikke forventes umiddelbart at udtrykke specifikt kvindelige erfaringer; fra både en litterær og en kvindehistorisk synsvinkel har det imidlertid også interesse at studere de mandsproducerede teksters kvindeframstilling, kvindebilledet og kvindesyn. Nanna Damsholts næranalyser af udvalgte tekster fra de enkelte genrer afslører et ganske differentieret kvindesyn hos den lille åndselite af mænd, der omkring år 1200 producerede litterære tekster i Danmark; de kirkelige institutioners alt andet end entydige holdning til kvinden, den litterære genres krav og traditioner, den enkelte teksts formål og tendens, den samfundsmæssige udvikling er faktorer, der med forskellig vægt og med forskelligt resultat har præget teksterne.

38. *Laurentiusklostret i Lund*. Facsimilegengivelse af sider fra de bevarede bøger, der har tilhørt Laurentiusklostret i Lund, er udgivet med en kort beskrivelse af bøgerne ved Per Ekström (1985). Klostrets statutter (fra ca. 1130) med den af Friis citerede biblioteksinstruktion er udgivet af Erik Buus (1978), der søger at datere dem til begyndelsen af 1120'erne.

Et alm. middelalderligt bibliotek. Niels Haastrup har i to artikler (1985) analyseret indholdet af en række blandingshåndskrifter, der har befundet sig i Danmark på Anders Sunesøns tid.

44. *Omslag om regnskaber o. lign.* En arbejdsgruppe for fragmentforskning har igennem hele perioden arbejdet med at registrere de håndskriftfragmenter, der findes i danske biblioteker og arkiver. Offentliggjort er foreløbig 4 registranter, ved hhv. Esben Albrechtsen (1976), Merete Geert Andersen og Jørgen Raasted (1983), Chr. G. Tortzen (1983, 1984). Jfr. Chr. G. Tortzen (1987).

49. *Pariserskolarerne*. Forholdene ved Pariseruniversitetet på Anders Sunesøns tid er beskrevet af Birger Munk Olsen (1985).

Kloster og kirke

51. *Døde- og gavebøger*. Ved en fornyet undersøgelse af døde- og gavebøgerne fra Lund har Carsten Breengaard (1982, s. 27-51) definitivt afvist, at der skulle være dokumentarisk grundlag for Lauritz Weibulls teori om, at indførslerne i de to bøger markerer en politisk konfrontation mellem ærkebiskop Eskil og kongemagten.

Helgenlegender. Niels-Knud Liebgotts bog om *Hellige mænd og kvinder* (1981) erstatter ikke Tue Gads forlængst udsolgte og næsten uopdrivelige bøger om legenden i middelalderens Danmark og Norden; dens kortfattede oversigt over legendelitteraturen (s. 23-32) suppleres til gengæld af en instruktiv skildring af andre sider af den middelalderlige helgendyrkelse i Danmark.

Legenderne om Knud den Hellige og Knud Lavard er udførligt behandlet i en række historiske disputater: Erich Hoffmann (1975, jfr. 1981) understreger bl.a. kongemartyrlegendernes afhængighed af angelsaksisk hagiografi; Thomas Riis (1977, s. 195-214) behandler anvendelsen af kongehelgener i den tidlige middelalders teorier om kongemagten; Carsten Breengaard (1982, især s. 122-149, 304-319) placerer legenderne som et led i gejstlighedens forsøg på at forskanse sig bag kongemagten som et værn mod sociale trusler.

Ælnoths krønike er nyoversat af Erling Albrectsen (1984) og litteraturhistorisk analyseret af Preben Meulengracht Sørensen (1984, 1986).

53. *Folkelige helgener*. Om det kuldsejlede forsøg på at etablere en helgenkult omkring biskop *Liufdag af Ribe* (10. årh.), se Ingrid Nielsen (1985).

Margrethe. Det håndskrift (fra 17. årh.), der er tekstgrundlag for Roskildelegenden om Margrethe, er identificeret og udgivet af Helge Sogaard (1983-85).

54. *Biskop Gunners Levned* er analyseret og litteraturhistorisk indplaceret af Brian Patrick McGuire (1983), der – ligesom Tage E. Christiansen (1981) – henfører tekstens tilblivelse til Vitskøl kloster. Minibiografiens klart ikke-hagiografiske billede af bispens privatliv og offentlige fremtræden sætter McGuire i forbindelse med den cisterciensiske exemplum-litteratur fra det 13. århundrede.

En *bispekrønike* fra Ribe (udg. af Ellen Jørgensen i Kirkehistoriske Samlinger 6. rk., 1. bd. (1933-36)) er oversat og kildekritisk undersøgt af Bue Kaae (1976-77).

55. *Anders Sunesøn*, centralt placeret i højmiddelalderens Danmarkshistorie, jfr. Aksel E. Christensen (1983), har i nyere tid ført en noget tilbagetrukket tilværelse i den danske litteraturhistorie. Det sidste tiår har imidlertid set en voldsom opblomstring i interessen for hans Hexaameron, sammenhængende med den voksende internationale interesse for skolastikken.

Jørgen Pedersen har (1980) foretaget en indtrængende analyse af ideindholdet i værkets fortale og har leveret en udførlig litteratur- og idehistorisk efterskrift til H. D. Schepelerns metriske oversættelse af hele værket (1985, anmeldt i dette bind af Danske Studier, s. 147 – 153).

I tilknytning til udgivelsen af Schepelerns oversættelse er der fra Københavns Universitets Institut for Græsk og Latinsk Middelalderfilologi udsendt en hel serie vægtige bidrag til Hexaameron-forskningen: Lars Boje Mortensen har (1985) undersøgt Anders Sunesøns brug af kilder og har sammen med Sten Ebbesen (1985) udgivet både en af kilderne til Hexaameron (Stephen Langton's Summa & Quaestiones) og værket selv; i tilknytning til tekstudgaven er i øvrigt fremstillet en nyttig KWIC-Konkordans til Anders Sunesens Hexaameron (1984). En antologi af afhandlinger, redigeret af Sten Ebbesen (1985), behandler Anders Sunesøns biografi (Kai Hørby, Brian Patrick McGuire), det idehistoriske miljø, han tilhørte (Søren Kaspersen, Birger Munk Olsen, Niels Haastrup), og hans forfatterskab, både parafrasen af Skånske lov (Inge Skovgaard-Petersen, Bertil A. Frosell) og Hexaameron (Fritz Saaby Pedersen, Sten Ebbesen, Jørgen Raasted, Bengt Hägglund, Jørgen Pedersen, Lars Boje Mortensen, Karsten Friis-Jensen); det eneste bevarede middelalderlige håndskrift af Hexaameron beskrives af Birger Munk Olsen.

Tekstudgave, oversættelse, kildestudier og antologiens analyser af enkeltpassager i Hexaameron udgør en samlet tekstfilologisk kraftpræstation, der på afgørende vis har forbedret vore muligheder for at forstå Anders Sunesøns værk, og som navnlig har understreget, at en gennemført, præcis forståelse af værkets tekst – en forudsætning for en tolkning af hele værket – kun er mulig på baggrund af kendskab til værkets kilder og den skolastiske tradition, det skriver sig ind i.

Lov og ret

En samlet fremstilling af det gammeldanske retsvæsen er givet af Ole Fenger (1983), der – set i forhold til ældre fremstillinger – fremhæver kirkens og nedtoner kongemagtens indflydelse på lovgivningen.

58. Udgaven af *Abbed Vilhelms breve* (ved C. A. Christensen og Herluf Nielsen 1977) har givet anledning til en alvorlig – og ikke overbevisende tilbagevist – kritik fra filologisk side (Ivan Boserup 1982-83, 1984, 1984, 1986; C. A. Christensen 1983).

Nanna Damsholt har (1978) påvist, at abbed Vilhelms breve udgør en sluttet, litterær helhed, der stilistisk, kompositorisk og indholdsmæssigt knytter an til en etableret latinsproget genre (til hvilken f.eks. også Peter af Blois' og Bernhard af Clairvaux' brevsamlinger hører). Brevsamlingens kvindebillede har hun analyseret i en afhandling om begrebet voldtægt i dansk middelalder (1981, s. 81-84) og i disputatsen om kvindebilledet i dansk højmiddelalder (1985, s. 231-248, jfr. for så vidt angår dronning Ingeborgs breve Marianne Alenius (1986)).

Anders Sunesøn. Inge Skovgaard-Petersen har (1985) søgt at vurdere holdbarheden af den tidligere fremsatte hypotese, at Anders Sunesøn skulle have været impliceret i tilblivelsen af Guterlov og Gutersaga.

Om *romerretten* i Norden, se Ole Fenger (1977, 1981). Elsa Sjöholm hævder (1976), at både Skånske Lov og Anders Sunesøns parafrase er påvirket af latinsproget germansk (langobardisk) folkeret; dette afvises af Ole Fenger (1979).

Vederlovens tekstforhold er studeret på ny af Thomas Riis (1977, s. 31-48), der konkluderer, at Svend Aggesøns tekst er den primære i den kendte overlevering, at Saxos tekst bygger på Svend Aggesøns, og at den danske tekst bygger på både Svend Aggesøns og Saxos Vederlovsredaktioner.

59. *Anders Sunesøn og Skånske Lov.* Inge Skovgaard-Petersen (1985) og Bertil A. Frosell (1985) har ud fra hhv. en historisk og en retshistorisk synsvinkel meddelt en karakteristik af Anders Sunesøns holdning til det skånske retsvæsen ca. 1200.

Love for byerne. De skånske stadsretters oprindelse er undersøgt af Kirsten Berth Paulsen (1978), der retshistorisk daterer deres indhold til landskabslovenes tid.

61. *Lovene som sprogmindesmærker.* Landskabslovenes syntaktiske og tekstlingvistiske struktur er beskrevet af Nils Jörgensen (1987). I Harald Ehrhards undersøgelse over allitterationen i det ældre nordiske lovsprog (1977) indgår de danske lovttekster kun sparsomt som materiale.

Fædreland og historie

62. De middelalderlige danske *annaler* er genudgivet i en – desværre ikke fuldt tilfredsstillende – udgave ved Erik Kroman (1980), jfr. Karsten Christensen (1981).

Roskildekrøniken er nyoversat af Michael H. Gelting (1979). Carsten Breen-gaard (1982, s. 51-72) tolker krøniken som en kirkehistorie og ser den som et sammenhængende og konsekvent udtryk for synspunkter og vurderinger hos den socialt klemte sjællandske gejstlighed i 1130'erne.

64. *Svend Aggesøn.* Overleveringen af Svend Aggesøns skrifter er studeret af Karsten Christensen (1978); tekstformen i den ene af de to kendte redaktioner af værket (Stephanus' i 1642-udgaven) må herefter mistænkes for snarere at skyldes Stephanus selv end en middelalderlig bearbejder.

65. *Saxo Grammaticus.* Både kvantitativt og kvalitativt er det Saxo-forskningen, der dominerer billedet af de sidste 10 års forskning i dansk middelal-

derlitteratur. Bidragene kommer fra mange sider: litteraturhistorie, sagnhistorie, idéhistorie, dansk, norrøn og latinsk middelalderfilologi, kvindehistorie, politisk historie, kildekritik, numerologi osv., jfr. Inge Skovgaard-Petersens oversigter (1982; 1987, s. 11-23).

Grundlaget for den moderne Saxoforskning blev tilvejebragt gennem brødrene Lauritz og Curt Weibulls kildekritiske afhandlinger fra 1910-1917, der definitivt gjorde det af med forestillingen om Saxo som en pålidelig mundtlig traditions vederhæftige talerør: »Saxo är icke längre den folkloristiske fonograf man hårdnackat gjort honom till. Han är i dessa delar av sitt verk den kammarlärde historieskrivaren, vilken i sitt arbete följt samma metoder, som långt in i nyaste tid varit historieskrivningens: compilationens och den fria kombinationens. Med en litterär historieskrivares suveräna frihet har han därvid handskats med sina källor« (Curt Weibull).

Det umiddelbare resultat af brødrene Weibulls oprydningsarbejde blev ganske vist nok, at den danske historieforskning især kastede sig over den ene af de nye opgaver, der var blevet udstukket – at rekonstruere Danmarkshistorien på grundlag af andre og mere primære kilder end Saxos Danmarkskrønike – og i nogen grad negligerede den anden: »at analysere Sakse som levning, som et udtryk for Valdemarstidens mentalitet. I denne henseende er der næsten intet gjort« (Aksel E. Christensen, 1945).

Historieforskningens beredskab til at påtage sig også denne opgave – der bringer den historiske Saxo-forskning i tæt kontakt med den litteraturhistoriske – indvarsledes først klart med Inge Skovgaard-Petersens afhandling om 'Saxo, historian of the Patria' (i *Medieval Scandinavia* 2 (1969)), der med sin fokusering på tekstens ideologi og komposition skulle blive en klassiker i 1970ernes og 1980ernes Saxo-forskning. Inge Skovgaard-Petersen har selv, i en artikel fra 1978, sat den voksende interesse blandt historikere for middelalderens berettede kilder som vidnesbyrd om deres samtid ind i en international historiografisk kontekst.

Ved en række Saxo-kollokvier ved Københavns Universitet 1969-70 (arrangeret af filologerne Jørgen Raasted og Anker Teilgaard Laugesen, udg. af Ivan Boserup (1975)) dokumenteredes en bred interesse for Saxos værk, ikke blot blandt historikere, men også blandt middelalderfilologer og litteraturhistorikere. Ny inspiration til Saxo-studierne er igennem 1970'erne kommet fra den voksende interesse for middelalderlig europæisk lærdomshistorie, kvindeforskningen og studiet af oral literature – jfr. f.eks. indholdet af det Saxo-symposium, der blev afholdt i anledning af Københavns Universitets 500-års jubilæum 1979 (udg. af Karsten Friis-Jensen (1981)).

Der foreligger nu en ny komplet, kommenteret *oversættelse* af Saxo til engelsk (1.-9. bog ved Hilda Ellis Davidson og Peter Fisher (1979-80), jfr. Peter Fisher (1981); 10.-16. bog ved Eric Christiansen (1980-81)); en ny oversættelse til dansk er et ønskemål, der ikke er opfyldt ved udsendelsen af en paperback-udgave af Fr. Winkel Horns gamle oversættelse fra 1898 (i sproglig opfriskning ved Mogens Boisen (1985)).

Eric Christiansens oversættelse meddeler en – teknisk mindre tilfredsstillende – facsimilegengivelse af Christiern Pedersens Saxoudgaves (1514) sidste

halvdel. En ny tekstkritisk *udgave* af værket står stadig højt på Saxoforskningens ønskeseddel. – I denne sammenhæng fortjener det omtale, at den norrøne Danmarkshistoriske litteratur – Knýtlinga saga, Jómsvíkinga saga og fragmenterne af Skiðlunga saga – der er centralt placeret i diskussionen om Saxos kilder, inden for tiårperioden både er blevet nyudgivet (af Bjarni Guðnason med en meget grundig teksthistorisk indledning (1982)) og nyoversat til dansk (af hhv. Jens Peter Ægidius (1977), Helle Degenbol og Helle Jensen (1978), Karsten Friis-Jensen og Claus Lund (1984)).

Tekstoverleveringen af Saxo er studeret af bl.a. Ivan Boserup (1981), der har belyst tekstformen i Angers-fragmentet; Thomas Riis, der (1977, s. 14-31) har studeret håndskriftfragmenternes og 1514-trykkets boginddeling; Michael Linton (1983), der indplacerer 1514-trykket i det parisiske humanistmiljø, hvor det er blevet til.

Det *kildekritiske* studium af Saxo, der inaugureredes med Curt Weibulls bog om Saxo 1915, har endnu mange uløste opgaver at tage fat på. Weibull selv har genoptaget nogle tråde fra sin klassiske afhandling (1976, 1981-82, 1983) og har i perioden haft følgeskab af bl.a. Axel Bolvig (1975), der peger på muligheden for, at et litterært, symbolladet motiv (hest og rytter) på anakronistisk vis har farvet Saxos skildring af Fodevigslaget; Bjarni Guðnason (1976, 1976, 1978 og sammenfattende 1981, 1982), der formoder, at Saxo har benyttet et større antal skriftlige islandske kilder og omvendt er blevet benyttet i det 13. århundredes islandske historieskrivning; Rikke Malmros (1979), der tilslutter sig Curt Weibulls teori om en tabt dansk fælleskilde for Saxo og Knýtlinga saga; Michael H. Gelting (1980), der belyser Saxos brug af diplomatarisk materiale i fremstillingen af ærkebisper- og pavestriden 1159-62; Inge Skovgaard-Petersen (1981, 1981, 1985, 1987), der især har beskæftiget sig med sagnhistorien og har demonstreret, at Saxo i denne del af krøniken behandler kilderne med samme kavalmæssige frihed som i samtidshistorien.

Saxo-forskningens klassiske, »homeriske« spørgsmål – om *forfatterens identitet* og *værkets tilblivelseshistorie* – optager stadigvæk sindene, men kan næppe – trods bidrag fra Curt Weibull (1978, 1981), Birgit Strand (1979; 1980, s. 268-275), Kurt Johannesson (1978, s. 308-339) – siges at være nået nærmere en overbevisende løsning i løbet af den sidste halve snes år.

Afgørende landvindinger er derimod nået inden for udforskningen af krønikens *indhold* og *form*; nærlæsning af teksten, nye spørgsmål til den, inddragelsen af den i utraditionelle sammenhænge har bragt helt nye perspektiver ind i forståelsen af værkets tekst og dets litteraturhistoriske egenart.

Med en helt speciel indfaldsvinkel har Jens Juhl Jensen (1976) søgt at påvise, at Saxos Bjarkemålstekst er komponeret efter talharmoniske regler og tilhører en klassisk/middelalderlig latinsk tradition for numerologisk komposition af vers.

Et større afsnit (s. 86-150) i Thomas Riis' disputats fra 1977 er – i fortsættelse

af Inge Skovgaard-Petersens afhandling fra 1969 – viet en sammenhængende analyse af Saxos statsretslige teorier: kongeideologi, terminologi og begrebsapparat, forestillingerne om kongernes adkomstret til tronen, lykkebegrebet og brugen af typologiske paralleller.

Kurt Johannessons bog om Saxo (1978, anmeldt i *Danske Studier* 1980) er et ambitiøst forsøg på at afdække nye lag i krønikens indholdsstruktur. Med støtte i den europæiske latinsprogede lærdomstradition og dens institutioner søger Johannesson bag værkets kronologisk arrangerede stofmasser at finde en sammenhængende systematisk komposition, der kan fungere som nøgle til tolkningen af et allegorisk indhold bag det historiske. I forlængelse af Johannesson har Eric Christiansen (1981) prøvet at finde frem til de litterære strukturer bag fortællingerne i sidste del af Danmarkskrøniken.

Med Birgit Strands disputats fra 1980 har også den kvindehistoriske litteraturforskning bemægtiget sig Saxo. Birgit Strand gør gennem en analyse af samtlige kvindeskikkelser og -fremstillinger i værket rede for Saxos kvindesyn og placerer det i forhold til den samtidige kvindeopfattelse. Mere dybtgående analyser af kvindebillede og kønsroller i enkeltpartier af teksten er senere givet af N. H. Holmqvist-Larsen (1983, om frierhistorierne i Saxos 7. bog) og Nanna Damsholt (1985, s. 109-154, om Saxos 8. bog).

Studiet af Saxo med udgangspunkt i kvindebilledet har relevans for mange af de traditionelle Saxoproblemer og har f.eks. også afdækket en gennemgående ideologisk dobbeltbundethed i teksten: en modsætning mellem de eksplicit formulerede, programmatisk udsagn, der næsten altid tilslutter sig den herskende, officielle ideologi, og tekstens implicite episke udsagn, der ofte på subversiv vis afviger fra eller ligefrem dementerer programerklæringerne. Birgit [Strand] Sawyer har i en artikel fra 1985 demonstreret, hvorledes den ideologiske dobbeltbundethed over en bred front præger fremstillingen af forholdene under Valdemar I.

Inspireret af oral literature-forskningen er både Hilda Ellis Davidson (1981), Joaquín Martínez-Pizarro (1981) og William F. Hansen (1983), der inddrager den mundtlige kulturs kommunikationsformer og narrative strukturer i analysen af Saxos sagnhistoriske fortællinger.

Med anvendelse af den klassiske filologis stringente arbejdsmetoder har Karsten Friis-Jensen i sin disputats fra 1987 sat sig for at efterprøve den alment accepterede teori, at de latinske vers i Saxos Danmarkskrønike er parafraser over (hovedsageligt tabte) oldnordiske kvad. En detaljeret sammenstilling af Saxos latinske vers med paralleller og forbilleder i den klassiske og middelalderlige latinsprogede verslitteratur fører til det resultat, at Saxo som digter snarere skal ses i relation til en latinsk verstradition end som oversætter fra det oldnordiske.

Et nyt storstilet forsøg på en helhedstolkning af Saxos værk er givet af Inge Skovgaard-Petersen i disputatsen fra 1987, der gennem indtrængende og veldokumenterede kildekritiske, litterære og idehistoriske analyser af udvalgte centrale tekstafsnit søger at dokumentere, at Saxos kæmpemæssige værk er båret af en genremæssig, ideologisk og kompositorisk helhedskonception. Danmarkskrøniken ses som en nationalhistorie, koblet på den middelalderlige uni-

versalhistorie og som denne båret af et kristent historiesyn; værkets todelte komposition betragtes som udtryk for en bevidst, typologisk/figuralmetodisk teknik. Skovgaard-Petersens stofmættede kompositionsanalyser vil være af grundlæggende betydning ikke blot for Saxo-forskningen, men helt sikkert også for den litteraturhistoriske forskning, der beskæftiger sig med spørgsmålet om kompositorisk enhed (unity) i de todelte (diptych-komponerede) folkesproglige episke værker fra middelalderen.

Folkeviserne

Populære udgaver med originale tekster. Undervisningssystemets behov for rimeligt frisk udseende udgaver af det uopslidelige folkevisemateriale fremlokker til stadighed nye folkevisesamlinger til litteraturundervisningen. Fra det sidste tiår kan nævnes: Jørgen Lorenzens tematisk ordnede udvalg af *Folkeviser* (1978), der som Dansklærerforeningens bud på et hensigtsmæssigt folkevisesepensum til gymnasiebrug har haft hele tre forgængere i dette århundrede (ved hhv. Axel Olrik og Ida Falbe-Hansen (1899-1909), Ernst Frandsen (1937), Erik Dal (1968)); kapitlet 'Hvordan tænkte de?' i Henrik Adrian og Mette Mortensens tværfaglige gymnasieantologi *Fra slave til fæstebonde* (1978), der, med henblik på udnyttelse af viserne som bevidsthedshistoriske kilder, sammenstiller en række folkevisetekster og tekster om folkeviser; også i *Samlerens antologi af nordisk litteratur 2* (ved Sigurd Kværndrup m.fl., 2. udg. 1983) er folkeviselitteraturen rigt repræsenteret.

Iørn Piø og Rita Pedersen præsenterer i *Dronningens Visebog* (1984) en folkemindesamlers visesamling fra det 16. århundrede – en samling folkeviser og andre viser, der er nedskrevet af en anonym 1500-talsskriver, hvis optegnelser efter Piøs opfattelse gengiver folkelig tradition.

Nordiske folkeviser. Medens den videnskabelige udgivelse af de danske og islandske middelalderballader (*Danmarks gamle Folkeviser* 1-12 (1853-1976), *Íslensz fornkvæði* 1-7 (1962-1970)) forlængst er afsluttet, er en tilsvarende udgivelse af de svenske og norske middelalderballader først lige begyndt (ved hhv. Bengt R. Jonsson (1983, 1986) og Ådel Gjølstein Blom (1982)).

Almindelige behandlinger. Ajourførte litteraturhistoriske oversigter indgår i Henrik Adrians og Mette Mortensens (1978), Jørgen Lorenzens (1978), Sven H. Rossels (1982) og Sigurd Kværndrups (1983) antologier.

Et antal symposiumsbetretninger (udgivet af Patricia Conroy (1977), Otto Holzappel, Julia McGrew og Iørn Piø (1978), Rita Pedersen og Flemming G. Andersen (1985)) giver et indtryk af det samlede kompleks af problemer, der optager balladeforskningen i dag; kun en beskeden del heraf er spørgsmål, der udspringer af eller vedrører studiet af folkevisen som middelalderlig litterær genre, og som dermed falder inden for den bibliografiske horisont her.

Vésteinn Ólasons solide standardværk om de islandske folkeviser (1982) er som helhed og i en række detaljer – specielt gennemgangen af de islandske

folkeviser, der har paralleller i dansk overlevering – af interesse for dansk litteraturhistorisk folkeviseforskning.

Iørn Piøs disputats fra 1985 indeholder en samlet oversigt over den danske folkevises overlevering og gennemgår, ud fra forfatterens teori om folkeviseens traditionshistorie (se nedenfor til s. 129), i form af udførlige eller mere summariske enkeltanalyser over 100 forskellige folkeviser.

Visernes (især riddervisernes og de historiske visers) ideologiske univers søges, gennem analyser af udvalgte tekster, bestemt og forankret i et bestemt historisk miljø af bl.a. Lise Præstgaard Andersen (1978, 1981), Sigurd Kværndrup (1978), Peter Meisling (1977), Klaus P. Mortensen (1979), Niels Kayser Nielsen og Martin Salmonsens (1986).

Overleveringen

83. *Adelsoverleveringen*. Karen Thuesen har (1986) søgt at aftegne omridset af en tabt fælleskilde for 3 adelsvisebøger fra 16./17. århundrede.

Adelsvisebøgernes forhold til tabuerede tekster som spotte- og skæmteviser er analyseret af Rita Pedersen (1985).

»Hjertebog«. Otto Holzapfel (1980) har påpeget den boghistoriske lighed mellem Hjertebogen og en fransk adelsvisesamling fra det 15. århundrede.

Rentzels håndskrift. Karsten Christensen har (1986) rejst tvivl om Vedels andel i håndskriftets tilblivelse.

84. *Skillingsvisetraditionen*. Iørn Piø (1985) går ud fra, at der allerede i begyndelsen af det 16. århundrede har eksisteret en betydelig skillingsviseproduktion, som bygger på og delvis afløser en middelalderlig mundtlig markedsvisetradition.

85. *Formelsprog*. Med balladernes episke formler som grundlag har Otto Holzapfel i en række studier (1978, 1978, 1980, 1982) søgt at nå til en adækvat beskrivelse af visernes særlige fortællemåde og narrative struktur.

85. *Sproget*. Oversigter over de nordiske folkeviseers sprogform er givet af Magne Myhren (1981), der understreger, at balladerne fremtræder i en som helhed eftermiddelalderlig sprogform, og Lars Huldén (1983), der registrerer en række syntaktiske træk, som er specifikke for balladerne.

Ridderviser

89. *Torbens datter* analyseres med henblik på afdækning af magtrelationerne i teksten af Thomas Bredsdorff (1986).

90. *Ebbe Skammelsøn*. Jens Aage Doctor sammenstiller (1979) visen med den gammeltestamentlige fortælling om Jakob og Esau.

92. *Kvindebilledet*. Lise Præstgaard Andersen (1978; 1982, passim) foretager en opdeling af viserne med kvindelig hovedperson i to grupper: en, hvis kvinder er handlekraftige personer, og en anden, der fremstiller vege, passive kvindetyper. Det er typisk i den sidste gruppe, man finder ballader, der har stoffællesskab med andre europæiske landes ballader og kun er repræsenteret i den sent optegnede almueoverlevering.

Historiske viser

I forbindelse med udgaven af *Sveriges Medeltida Ballader* har Karl-Ivar Hildeman udarbejdet kommentar til de historiske viser; foreløbig er, i hans *Tillbaka till balladen* (1985), offentliggjort kilde- og tekstkritiske afhandlinger om SMB nr. 55, 57-59 (Dronning Dagmar- og Bengerd-viserne samt visen om Vreta klosterrov # DgF nr. 132, 135, 139, 138, til hvilke DgF-kommentaren senest blev ajourført af H. Grønner-Nielsen i DgF X : 3 (1943)), SMB nr. 60-61 (Folke Lovmandsøn-viserne # DgF nr. 180-181, der blev kommenteret af Hildeman selv i DgF X:5 (1958)) og SMB nr. 63 (Sturevisen, der ikke kendes i dansk overlevering).

109. *Ubetydeligheder*. Visen om kong Hanses bryllup (DgF 166) henføres af Peter Meisling (1987) til 1530/1540'erne.

Trylleviser

Eva Danielsson, Iørn Piø og Anne Swang har (1963, i anledning af udgivelsen af de svenske trylleviser i *Sveriges Medeltida Ballader* 1) beskrevet forskellige elementer i trylleviserne (runemagi, overnaturlige væsener, omskabelse).

114. *Germand Gladensvend*. Bent Pedersbæk Hansen har (1977) søgt at tolke visen ud fra det psykiatriske dobbeltbindingsbegreb.

118. *Elverskud* er af Lars Lönnroth (1978) tolket ud fra spændingen mellem indhold (elverpigernes dans) og den formodede oprindelige fremførelsessituation (kædedans). Forskellene mellem visens form i den ældre adelsoverlevering og den yngre almuetradition svarer godt til en teori om, at der er tale om en oprindelig adelig dansevis, der er blevet omfunktioneret til brug i et almueunderholdningsmiljø.

120. *Jomfruen i Fugleham* er analyseret med henblik på det erotiske motiv af Bo Nielsen (1978).

Yngre visegrupper

127. *Hagbard og Signe*. Erik Sønderholm (1982) anbefaler, at man prøver at betragte visen som en 1500-tals gendigtning efter Saxos fremstilling af sagnet.

129. *Skæmteviser*. Den groteske/injurierende viselitteratur behandles bl.a. af Karl-Ivar Hildeman (1985, s. 222-235) og Rita Pedersen (1985).

Alder og oprindelse

Det er fortsat den herskende opfattelse, at folkevisen som genre er etableret i Danmark/Sverige i løbet af det 13. århundrede (jfr. Bengt R. Jonsson (1978)); at de enkelte bevarede viser og visetekster i overlevering fra det 16. århundrede eller senere ikke ureflektet kan bruges som tekstkilder til højmiddelalderens litteratur- og mentalitetshistorie, er på den anden side et synspunkt, der ikke længere opleves som udtryk for malplaceret radikal skepticisme. Karl-Ivar Hildemans metodisk forbilligede folkevisestudier fra 1950'erne (genoptaget i Karl-Ivar Hildeman (1985)) har f.eks. nogenlunde uigenkaldeligt berøvet de allerfleste historiske viser deres guldrandede status af samtidsdokumenter, og der kan nu netop gøres en pointe ud af at holde teksterne op imod f.eks. en senmiddelalderlig bevidsthed (Niels Kayser Nielsen og Martin Salmonsens (1986)) eller bevidstheden i de eftermiddelalderlige miljøer, hvor folkevisen er overleveret: Peter Meisling (1977), Sigurd Kværndrup (1978), Klaus P. Mortensen (1979), Lise Præstgaard Andersen (1981) – for slet ikke at tale om den folkloristiske balladeforskning.

I en disputats fra 1985 (anmeldt i *Danske Studier* 1986) skelner Iørn Piø – dristigt, men unægtelig uden skudsikkert grundlag i kilderne og overleveringen – mellem en primær, århundredlang folketradition (fra ca. 1300 i form af en middelalderlig markedsvis, ca. 1500 udvidet med skillingsviser i den gamle stil) og en sekundær adelsvisetradition fra det 15. til det 17. århundrede. Dogmet om genrens højmiddelalderlige eksistens anfægtes ganske vist ikke principielt ved Piøs traditionshistoriske model, men det udhules til gengæld mærkbart ved hans praktiske anvendelse af den på et materiale af 110 enkeltviser: her trækkes ganske respektløst en række af danskundervisningens kanoniske folkevisetekster (som f.eks. »Torbens datter«, »Ebbe Skammelsøn«, »Niels Ebbesøn«) ud af den højmiddelalderlige sammenhæng, de plejer at indgå i, og anvises plads i kronologisk sene og socialt inferiøre rum i modellen.

En radikal tvivl m.h.t. folkevisegenrens middelalderlige eksistens er fremført af Erik Sønderholm (1978, 1982, 1984, jfr. Henrik Adrian og Mette Mortensen (1978), s. 180-182), der finder det ufrugtbart at beskæftige sig med hypoteser om folkevisens middelalderlige former og i stedet finder det værd at overveje, om ikke den folkevisegenre, vi kender, har kulmineret i netop det miljø – den danske adel i det 16. århundredes sidste halvdel – som stort set bærer hele den ældste bevarede skriftlige overlevering. – Sønderholms synspunkter afvises både af David William Colbert (1982), der mener, at Eufemiavisernes brug af formler beviser folkevisegenrens eksistens i Norden omkring år 1300, og af Karl-Ivar Hildeman (1985, s. 278-306).

130. *Omkvædets funktion i det episke forløb* er undersøgt af Lanae H. Isaacson (1983), der påpeger, at omkvædet ikke blot fungerer lyrisk, men også har narrative, referentielle (dramatiske) og symbolske funktioner.

133. *Europæiske forbilleder*. I et symposieindlæg (1978) har Lajos Vargyas resumeret sine teorier om middelalderballadens vandring. David William Colbert (1978, 1982) ser riddervisen som en videreudvikling af den franske *rondeau* og *chanson de toile*.

Den yngre middelalder (1300-1520)

137. *Kulturens udbredelse til større kredse af Befolkningen*. Karen Schousboe har (1986 og [1988?]) undersøgt læse- og skrivekyndighedens udbredelse i senmiddelalderens Danmark, specielt skriftens funktion i godsejermiljøet.

139. *Håndskriftoverleveringen*. Thelma Jexlev har (1982) beskrevet et antal typiske håndskrevne bøger fra senmiddelalderen.

Birgittinsk litteratur. De særlige sproglige (syntaktisk-stilistiske, leksikalske) forhold i nogle fra svensk overtagne birgittinske tekster er undersøgt og beskrevet af Bertil Ejder (1976) og Britta Olrik Frederiksen (1984, 1986).

140. *Bogtrykkerkunsten*. Et større antal studier i de tidlige danske bogtryk og facsimileudgaver af inkunabler med tilknytning til Danmark er fremkommet i det sidste tiår – ikke mindst stimuleret af tre 500-årsjubilæer: Københavns Universitets i 1979, Universitetsbibliotekets i 1982 og 500-året 1982 for bogtrykskunstens første kendte anvendelse i Danmark.

Om Johann Snell, den første bogtrykker, der virkede i Danmark, skriver således både Ursula Altmann (1986) og Anne Riising (1982); en lille bog, han trykte i Odense 1482, er genudgivet i facsimile af Jacob Isager (1982). Det kongelige Biblioteks konservatorværksted har i forbindelse med en restaurering af bibliotekets eksemplar af Snells tryk af Odense-breviaret foretaget en teknisk undersøgelse af de bevarede rester af Johann Snells produktion i Danmark, jfr. Per M. Laursen (1983).

Til Universitetets og Universitetsbibliotekets 500-årsjubilæer udsendte Videnskabernes Selskab facsimileudgaver af latinske grammatikker fra hhv. 1493 (*Tre latinske grammatikker* (1979), med boghistorisk efterskrift af Erik Dal og grammatikhistorisk efterskrift af Jan Pinborg) og 1486 (med efterskrift af Jan Pinborg (1982)). Foranlediget af jubilæerne 1982 er også Torben Nielsens artikel (1986) om Rimkrøniken og Universitetsbibliotekets grundlæggelse og Erik Dals oversigter (1982) over de ældste danske bogtryk og bogtrykkere.

Uden for jubilæumssammenhængen står yderligere et par facsimileudgaver af gamle bogtryk: Klaus von Sees (1976) af Jutisch Lowbok 1484, Iver Kjærs og Erik Petersens (1979) af Peder Laale-trykkene 1506 og 1515. Skønt marginale bør her også nævnes facsimileudgaven af Filippo Nuvolonis hyldestætte til Christian den Første 1474 (ved Vivian Etting, Rodolfo Signorini, Birgitte Werdelin

(1984)) og Knud Bannings facsimileudgave af *Biblia Pauperum* – et værk, der ganske vist ikke er trykt i Danmark, men dog har været af central betydning for senmiddelalderens danske kalkmalerier (jfr. Knud Banning (1982) og Ulla Haastrups artikel om dansk kirkekunst med trykte forlæg (1982)).

Opbyggelse

142. *En klosterbog*. John Bergsagel og Niels Martin Jensen har (1979) sandsynliggjort, at håndskriftet er af franciskansk – og ikke dominikansk – oprindelse. Håndskriftets musikalske notation er tolket som tostemmig af Nils Schiørring (1972).

144. *Hellige Kvinder*. I *Jomfru-fortællinger* (1985, s. 151-156) har Birte Carlé analyseret legenderne om Kristina og Marina ud fra en forløbsmodel, der er udviklet på grundlag af en analyse af norrøne jomfrumartyrlegender.

148. *Prædiken*. Postillen i GkS 1390, 4° – »Vinterparten«, i 1865 udgivet af C. J. Brandt under titlen *Kirkeårets Søndags-Evangelier med Udlægning* – har Bertil Ejder (1976) indplaceret teksthistorisk og karakteriseret sprogligt i forhold til dens nærmeste teksthistoriske slægtninge, de svenske medeltidspostillor i AM 787, 4° (»MP 1«) og Sth. A 27 (»MP 2«). Selve teksten har Bertil Ejder ved en genudgivelse i 1984 inddraget som en del (»MP 8«) af det svenske korpus af medeltidspostillor – med rette, for så vidt som teksten utvivlsomt er fordansket fra en tabt svensk original.

Brugen af bibelcitater i en senmiddelalderlig latinsk prædikensamling (Peder Madsens fra sidste halvdel af det 15. århundrede) er undersøgt af Anne Riising (1985).

149. *Bønnebøger*. Karl Martin Nielsens udgave af *Middelalderens danske Bønnebøger* begyndte at udkomme i 1946, og med udsendelsen af 4. bind i 1963 forelå en komplet udgave af senmiddelalderens danske bønnebogstekster. Med et afsluttende femte bind (1981) har Karl Martin Nielsen meddelt beskrivelser af de håndskrifter og tryk, der er benyttet i udgaven, fortløbende kommentarer til udgavens tekster (m. henvisninger til danske, svenske og – mere sporadisk – andre paralleltekster) samt en række nyttige registre.

Nogle af de tekster, der indgår i bønnebogsudgaven, stammer fra den tyske mystiker Mechtild af Hackeborns *Liber spiritualis gratiæ*. Efter en filologisk undersøgelse har Britta Olrik Frederiksen (1984) kunnet konkludere, at de pågældende bønners forekomst i danske bønnebøger ikke er vidnesbyrd om, at Mechtilds værk har været kendt i Danmark i senmiddelalderen; de pågældende uddrag er snarest kommet hertil via bønnebogsgenren, sandsynligvis fra Sverige.

Sandsynlighed for svensk oprindelse tillægger Britta Olrik Frederiksen også den oversættelse af Vulgatas 118. Davidssalme, der indgår i bønnebogen AM 75, 8°.

150. *Bibeloversættelse*. De svenske og danske prædikensamlingers indhold af bibeltekster og -citater har Bertil Ejder (1976) samlet og ordnet efter bog, vers og kapitel i Vulgata. Bønnebøgernes danske gengivelser af Davidssalmer er registreret hos Karl Martin Nielsen (1982, s. 83-84).

Videnskab og populærlitteratur

151. De europæiske universiteters ældste historie er beskrevet af Olaf Pedersen i bogen *Studium Generale* (1979).

152. *Videnskaben. Danske lærde*. Oversigter over de danskfødte Pariserfilosofers skolastiske forfatterskaber er meddelt af Jan Pinborg (1977, jfr. også Pinborgs artikler om de enkelte forfattere i *Dansk Biografisk Leksikon*) og Sten Ebbesen (1984).

Af filosofen Boethius de Dacias værker er udgivet yderligere 3 bind: kommentaren til Aristoteles' *Topica* (om argumenter og diskussionsformer, ved Jan Pinborg og N. J. Green-Pedersen (1976)), *Pseudo-Boethius'* kommentar til Aristoteles' *Sophistici elenchi* (om fejlslutninger, ved Sten Ebbesen (1977)) og kommentaren til Aristoteles' *Meteora* (om kemi, ved Gianfranco Fioravanti (1979)). Boethius' *Modi significandi* er genudgivet med engelsk oversættelse af A. Charlene McDermott (1980).

153. *Petrus de Dacias* matematiske og astronomiske arbejder er beskrevet af Olaf Pedersen (1976, 1982) og udgivet af Fritz Saaby Pedersen (1983-84).

Iacobus Nicolai de Dacias Liber de distinctione metrorum er udgivet af Aage Kabell (1967, 1971-80).

Om *Nicolaus Drukken de Dacia*, se N. J. Green-Pedersen (1981).

Et mammutværk i 14 bind om *Københavns Universitets* historie i anledning af 500-årsjubilæet 1979 er under udgivelse (red. Svend Ellehøj (1979 ff.)). Jan Pinborg har (1981) offentliggjort en specialundersøgelse om de danske studenter forhold ca. 1450-1535.

Nogle lærebøger, der har været brugt i Danmark i senmiddelalderen, er beskrevet af Jan Pinborg (1979, 1982) og Olaf Pedersen (1982).

154. *Peder Laales ordsprog*. Den danske tekstoverlevering er udgivet, for de centrale teksters vedkommende (håndskriftfragmentet, 1506-, 1515- og 1626-trykkene) i facsimile, af Iver Kjær og Erik Petersen (1979). Udgaven indeholder desuden en oversættelse af Christiørn Pedersens latinske kommentar og en samlet redegørelse for de problemer af filologisk og litteratur-, traditions- og lærdomshistorisk art, der knytter sig til Peder Laale-teksten.

Nogle randbemærkninger m.h.t. den middelalderlige ordsprogssamlings anvendelse som skolebog er fremsat af Niels Haastrup i artiklen 'Lolliana' (1982) og artiklen 'Sprogarbejdere – med og uden bøger' (1982), der inddrager tek-

sten i en række betragtninger over emnet hukommelseskunst/skriftbrug i Danmark på tærsklen til bogtrykskunstens epoke.

157. *Mandevilles rejse*. S. A. J. Bradley (1976) har rehabiliteret Stockholmerhåndskriftets oplysning om, at teksten er oversat (1434 eller 1444) af en – i øvrigt ukendt – klerk i Roskilde Stift ved navn Peter Hare; Bradley anser det for sandsynligt, at Stockholmerhåndskriftet af Mandeville oprindelig har hørt sammen med Stockholmerhåndskriftet af Sagnkrøniken, og påpeger, at Mandevilles rejse – ud over sine øvrige tvivlsomme kvaliteter – kunne have en særlig interesse for et dansk publikum som pseudohistorisk kilde til Holger Danskes historie.

Presbyter Johannes' brev, et andet eksempel på den fabelagtige geografiske litteratur er udgivet af Allan Karker (1978) efter den af Toldberg fremdragne tekst i Jyske Lov-håndskriftet Thott 585, 8° (ca. 1500) med paralleltekst fra Ghemen-trykket 1510, den dermed nært beslægtede svenske tekst (i håndskriftet Upps. C 213, ca. 1450) samt den latinske originaltekst.

Historie

160. *Annaler*. Om udg. se ovenfor til s. 62.

Sjællandske årbogs fortsættelse er oversat af Rikke Agnete Olsen (1981). Tage E. Christiansen har (1984) offentliggjort og kommenteret en uafsluttet afhandling af Erik Arup om Sjællandske krønikes forfatter; Christiansen finder hverken Erik Arups eller Rikke Agnete Olsens forsøg på en forfatterbestemmelse overbevisende.

Lyrisk

162. *Stabat mater-oversættelserne* er analyseret af Pil Dahlerup (1987).

163. Om *Dagvisen* har Bengt R. Jonsson (1977) fremsat den teori, at der er tale om en tekst, der oprindelig er stykket sammen af bønner i forskellige strofeformer. Tekstens indhold er analyseret af Pil Dahlerup (1987).

165. To radioforedrag om *Mariaviserne* (af Johanne Brandt-Nielsen) er udgivet som pjece (1979).

Fortællende digtning

185. *Ridderromanerne*. Med kalkmalerierne i Skibet og Hornslet kirker som grundlag hævder Otto Norn (1982), at visse af Artursagnene i en eller anden form har været kendt i Danmark i det 13. århundrede.

Indholdet af ridderromanhåndskriftet K 47 (slutn. af 15. årh.) har Jürg Glauser (1986) placeret i en receptionshistorisk ramme.

188. *Rimkrøniken*. Torben Nielsen har (1986) sat Rimkrøniketrykket 1495 ind i en boghistorisk sammenhæng; Niels Haastrup (1982) kontrasterer Rimkrønikens – af den mundtlige fortællekunst prægede – fremstillingsform med skolebøgernes måde at forholde sig til tekster på. Hanne Regnar har (1983) identificeret den grænseliste, der ligger til grund for indskuddet om grænsedragningen mellem Danmark og Sverige i Rimkrønikens rim om Svend Tveskæg.

Skuespillet

Ulla Haastrups teori (1972, jfr. 1986) om en sammenhæng mellem kalkmalerierne i Råsted kirke og det europæiske liturgiske drama har vundet tilslutning fra flere sider (Lise Gotfredsen (1975), Klaus Neiiendam (1986)). Ulla Haastrup (1975, 1980) og Søren Kaspersen (1975; 1985, s. 48) har i senere artikler udpeget andre kalkmalerier (Sulsted, Bellinge, Everöd, Knislinge), der synes at have forbindelse med det liturgiske drama. Søren Kaspersen har i et (endnu upubliceret) foredrag ved Odensesymposiet 1986 gjort rede for de skriftlige og billedmæssige vidnesbyrd om forekomsten af liturgiske skuespil i middelalderens Danmark.

Teaterhistorikeren Klaus Neiiendam har i 1986 udsendt en bog om *Middelalderteatret i Danmark* (jfr. Klaus Neiiendam (1987)), der i tre essays kaster lys over sider af hhv. det kirkelige, det politiske og det folkelige teater: de liturgiske spil, det historisk/politiske drama Ludus de sancto Kanuto duce (der underkastes en dramaturgisk analyse) og gøglernes underholdning.

Bibliografi

- Henrik Adrian, Mette Mortensen, 'Hvordan tænkte de?', i: H. A., M. M. (udg.), *Fra slave til fæstebonde. Problemer i dansk middelalder* (Værksteds-serien. København, 1978), 169-226.
- Erling Albrechtsen, *Ælnoths Krønike*. Oversat og kommenteret af E. A. (Odense, 1984).
- Esben Albrechtsen, *Middelalderlige Håndskriftfragmenter, Rigsarkivet* (København, 1976).
- Marianne Alenius, 'Hvem skrev dronning Ingeborgs breve?', *Historisk Tidsskrift* 86 (København, 1986), 283-289.
- Ursula Altmann, 'Johann Snell', i: Hans Bekker-Nielsen, Marianne Børch, Bengt Algot Sørensen (red.), *From Script to Book* (Proceedings of the Seventh International Symposium organized by the Centre for the Study of Vernacular Literature in the Middle Ages. Held at Odense University on 15-16 November, 1982. Odense, 1986), 35-49.
- Lise Præstgaard Andersen, 'Kvindeskildringen i de danske ridderviser – to tendenser', *Sumlen* 1978 (Stockholm, 1978), 9-23.

- Lise Præstgaard Andersen, 'Danske og engelske folkeviser', *Danske Studier* 1978 (København, 1978), 29-41.
- Lise Præstgaard Andersen, 'The Development of the Genres – the Danish Ballad', *Sumlen* 1981 (Stockholm, 1981), 25-35.
- Lise Præstgaard Andersen, *Skjoldmøer – en kvindemyte* (København, 1982).
- Merete Geert Andersen, Jørgen Raasted, *Inventar over Det kongelige Biblioteks Fragmentsamling* (Specialhjælpemidler/Det Kgl. Bibliotek 6. København, 1983).
- Knud Banning, 'Biblia Pauperum and the wall paintings in the church of Bellinge. The Book and the church wall', i: Flemming G. Andersen, Esther Nyholm, Marianne Powell, Flemming Talbo Stubkjær (red.), *Medieval Iconography and Narrative* (Proceedings of the Fourth International Symposium organized by the Centre for the Study of Vernacular Literature in the Middle Ages. Held at Odense University on 19-20 November, 1979. Odense, 1980), 124-134.
- Knud Banning, *Biblia Pauperum. Billedbiblen fra middelalderen*. Med indledning og oversættelse af K.B. (København, 1984).
- John Bergsagel, 'Liturgical relations between England and Scandinavia as seen in selected musical fragments from the 12th and 13th centuries', *Föredrag och diskussionsinlägg från nordiskt kollokvium III i latinsk liturgiforskning* (Helsingfors, 1975), 11-26.
- John Bergsagel, 'Songs for St. Knud the King', *Musik og forskning* 6/1980 (København, 1980), 152-166.
- John Bergsagel, Niels Martin Jensen, 'A Reconsideration of the Manuscript Copenhagen AM 76, 8°', i: Mette Müller (red.), *Festskrift Henrik Glahn* (København, 1979), 19-33.
- Ådel Gjøstein Blom, *Norske mellomalderballader 1: Legendeviser* (Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Ser. B: Skrifter, bd. 66. Oslo, 1982).
- Mogens Boisen (overs.), *Saxo: Danmarks Riges Krønike 1-3* (København, 1985).
- Axel Bolvig, 'Hvis blot kong Niels kendte sine egne kræfter', *Skalk* 1975:3 (Århus, 1975), 18-27.
- Ivan Boserup, 'The Angers fragment and the archetype of Gesta Danorum', i: Karsten Friis-Jensen (red.), *Saxo Grammaticus. A Medieval Author between Norse and Latin Culture* (Danish Medieval History & Saxo Grammaticus. A Symposium held in celebration of the 500th anniversary of the University of Copenhagen, Vol. 2. København, 1981), 9-26.
- Ivan Boserup, [anm. af C. A. Christensen, Herluf Nielsen (udg.), *Diplomatarium Danicum* 1. rk., 3. bd., 2. del], *Historisk Tidsskrift* 83 (København, 1982-83), 113-120.
- Ivan Boserup, 'Replik til C. A. Christensens antikritiske indlæg om den nye udgave af Abbed Vilhelms breve', *Historisk Tidsskrift* 84 (København, 1984), 86-87.
- Ivan Boserup, 'Om nogle fragmenter og nogle lakuner i abbed Vilhelms brevsamlings archetypus', i: Søren Chr. Hindsholm (red.), *Man må studere ... Festskrift til G. Torresin* (Århus, 1984), 45-62.
- Ivan Boserup, 'En spøgelseshistorie. Om den filologiske metode bag redaktio-

- nen af Diplomatarie-udgaven af abbed Wilhelms breve', *Museum Tusculanum* 52-55/1983 (København, 1986), 157-176.
- S. A. J. Bradley, 'Mandevilles Rejse. Some Aspects of its changing Role in the later Danish Middle Ages', *Medieval Scandinavia* 9/1976 (Odense, 1976), 146-163.
- Johanne Brandt-Nielsen, *Mariaviser* (Herning, 1979).
- Thomas Bredsdorff, 'Peders far og Torbens datter' eller lille lære om magt og drama', i: T.B., *Magtspil. Europæiske familie billeder. Samtalen i teatret – samtale med teatret* (København, 1986), 9-24.
- Carsten Breengaard, *Muren omkring Israels Hus. Regnum og Sacerdotium i Danmark 1050-1170* (København, 1982).
- Carsten Breengaard, 'Positivism og Weibull-mytologi', *Historisk Tidsskrift* 86 (København, 1986), 274-283.
- Erik Buus (udg.), *Consuetudines Lundenses. Statutter for kannikesamfundet i Lund c. 1123* (København, 1978).
- Birte Carlé, *Jomfru-fortællingen. Et bidrag til genrehistorien* (Odense University Studies in Scandinavian Languages and Literatures 12. Odense, 1985).
- Aksel E. Christensen, 'Tiden 1042-1242', i: A.E.C., H. P. Clausen, Svend Ellehøj, Søren Mørch (red.), *Danmarks historie* 1 (København, 1977), 211-399.
- Aksel E. Christensen, 'Sunesen, Anders', i: Sv. Cedergreen Bech (red.), *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., 14. bd. (København, 1983), 208-211.
- C. A. Christensen, Herluf Nielsen (udg.), *Diplomatarium Danicum* 1. rk., 3. bd., 2. del: Epistolæ abbatis Willelmi (København, 1977).
- C. A. Christensen, Herluf Nielsen (overs.), *Danmarks Riges Breve* 1. rk., 3. bd.: 1170-1199 og Abbed Vilhelms brevsamling (København, 1977).
- C. A. Christensen, 'Antikritiske bemærkninger til Ivan Boserups anmeldelse af den nye udgave af abbed Wilhelms breve', *Historisk Tidsskrift* 83 (København, 1983), 207-210.
- Karsten Christensen, *Om overleveringen af Sven Aggesens værker* (Skrifter udgivet af Det historiske Institut ved Københavns Universitet 10. København, 1978).
- Karsten Christensen, 'Sven Aggesen', i: Sv. Cedergreen Bech (red.), *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., 1. bd. (København, 1979), 74.
- Karsten Christensen, 'Om den ny udgave af Danmarks middelalderlige annaler', *Fortid og Nutid* 29 (København, 1981), 163-175.
- Karsten Christensen, 'Lidt om det rentzelske vischåndskrifts overlevering og tilblivelse', *Danske Studier* 1986 (København, 1986), 132-137.
- Eric Christiansen, 'The place of fiction in Saxo's later books', i: Karsten Friis-Jensen (red.), *Saxo Grammaticus. A Medieval Author between Norse and Latin Culture* (Danish Medieval History & Saxo Grammaticus. A Symposium held in celebration of the 500th anniversary of the University of Copenhagen, Vol. 2. København, 1981), 27-37.
- Eric Christiansen (udg., overs.), *Saxo Grammaticus: Danorum Regum Heroumque Historia Books X-XVI*. The text of the first edition with translation and commentary, 1-3 (BAR International Series 84, 118. Oxford, 1980-1981).

- Tage E. Christiansen, 'To gejstlige Typer fra Valdemarstiden', i: Karsten Fleddelius, Niels Lund, Herluf Nielsen (red.), *Middelalder, metode og medier*. Festskrift til Niels Skyum-Nielsen (København, 1981), 167-181.
- Tage E. Christiansen, 'Bo Falk eller Mogens Jensen? Yngre Sjællandske Krønikes forfatter', *Historisk Tidsskrift* 84 (København, 1984), 1-22.
- David Colbert, 'The Danish Bower Ballad: A Seminal Type', i: Patricia Conroy (red.), *Ballads and Ballad Research* (Selected Papers of the International Conference on Nordic and Anglo-American Ballad Research, University of Washington, Seattle, May 2-6, 1977. Seattle, 1978), 7-16.
- David William Colbert, *The Medieval Origin of the Scandinavian Knightly Ballad* [Diss. Univ. of Washington, Seattle, 1982; xeroxkopi i Det kgl. Bibliotek, Kbh.].
- Patricia Conroy (red.), *Ballads and Ballad Research* (Selected Papers of the International Conference on Nordic and Anglo-American Ballad Research, University of Washington, Seattle, May 2-6, 1977. Seattle, 1978).
- Pil Dahlerup, 'Den signede dag', 'Stabat mater på dansk', i: P.D., *Liv og lyst* (København, 1987), 9-43, 45-74.
- Erik Dal, 'Boghistorisk efterskrift', i: *Tre latinske Grammatikker*. Trykt af Gotfred af Ghemen i København 1493 og udgivet i Facsimile ved Københavns Universitets 500-års Jubilæum af Det Kongelige Danske Videnskaberne Selskab (København, 1979), 219-231.
- Erik Dal, 'På vej ud af middelalderen', 'De vandrende trykkere', i E.D., *Dansk Provinsbogtryk gennem 500 år*. En boghistorisk skitse i elleve streger (Esbjerg, 1982), 9-19, 20-29.
- Erik Dal, '50 trykte bøger 1482-1522', i: Christian Ejlers, Erik C. Lindgren (red.), *Skrift, Bog og Billede i Senmiddelalderens Danmark* (Bogvennen 1982. København, 1982), 67-86.
- Nanna Damsholt, 'En Studie i Valdemarstidens Kvindesyn', i: Nynne Koch (red.), *Kvindestudier* 2, (København, 1978), 117-145.
- Nanna Damsholt, 'Abbed Vilhelm af Æbelholts brevsamling', *Historisk Tidsskrift* 78 (København, 1978), 1-22.
- Nanna Damsholt, 'Women in Latin Medieval Literature in Denmark e.g. annals and Chronicles', i: Birte Carlé, Nanna Damsholt, Karen Glente, Eva Trein Nielsen (red.), *Aspects of Female Existence* (Proceedings from The St. Gertrud Symposium »Women in The Middle Ages« Copenhagen, September, 1978. København, 1980), 58-68.
- Nanna Damsholt, 'Women in Medieval Denmark – A Study in Rape', i: Niels Skyum-Nielsen, Niels Lund (red.), *Danish Medieval History. New Currents* (Danish Medieval History & Saxo Grammaticus. A Symposium held in celebration of the 500th anniversary of the University of Copenhagen, Vol. 1. København, 1981), 71-93.
- Nanna Damsholt, *Kvindebilledet i dansk høymiddelalder* (København, 1985).
- Eva Danielsson, 'Runmagi i balladerna', *Sumlen* 1983 (Stockholm, 1983), 105-113.
- Hilda R. Ellis Davidson, 'Wit and eloquence in the courts of Saxo's early kings', i: Karsten Friis-Jensen (red.), *Saxo Grammaticus. A Medieval Au-*

- thor between Norse and Latin Culture* (Danish Medieval History & Saxo Grammaticus. A Symposium held in celebration of the 500th anniversary of the University of Copenhagen, Vol. 2. København, 1981), 39-52.
- Hilda Ellis Davidson (udg.), *Saxo Grammaticus: The History of the Danes. Books I-IX*. Transl. by Peter Fischer, 1-2 (Cambridge, 1979-80).
- Helle Døgnbol, Helle Jensen (overs.), *Jomsvikingerne's Saga* (København, 1978).
- Jens Aage Doctor, 'Omkring humanismen', i: *Meddelelser fra Dansk lærerforening* 1979 (København, 1979), 3-27.
- Sten Ebbesen (udg.), *Incertorum Auctorum Quaestiones super Sophisticos Elenchos* (Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi 7. København, 1977).
- Sten Ebbesen, 'Anders Sunesen', 'Danske skolastikere i udlandet', i: Søren Kaspersen, Sigurd Kværndrup, Lars Lönnroth, Thorkil Damsgaard Olsen, *Dansk litteraturhistorie* 1 (København, 1984), 295-304, 415-424.
- Sten Ebbesen (red.), *Anders Sunesen. Stormand, teolog, administrator, digter* (København, 1985).
- Sten Ebbesen, 'Hexaemerons svære passager: kvæstioner og teologisk logik', i: S.E. (red.), *Anders Sunesen. Stormand, teolog, administrator, digter* (København, 1985), 137-150.
- Sten Ebbesen, Lars Boje Mortensen, 'A Partial Edition of Stephen Langton's Summa and Quaestiones with Parallels from Andrew Sunesen's Hexaameron', *Université de Copenhague. Cahiers de l'Institut du Moyen-Age Grec et Latin* 49 (København, 1985), 25-224.
- Sten Ebbesen, Lars Boje Mortensen (udg.), *Andreae Sunonis filii Hexaameron* (Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi 11:1. København, 1985).
- Harald Ehrhardt, *Der Stabreim in altnordischen Rechtstexten* (Skandinavistische Arbeiten 2. Heidelberg, 1977).
- Bertil Ejder (udg.), *Det bibliska materialet i de östnordiska postillorna på folkspråket* (Samlingar utgivna av Svenska fornskrift-sällskapet 250. Stockholm, 1976).
- Bertil Ejder, 'Om den medeltida danska postillan i cod. GkS 1390 4° (DaP) och dess ställning i nordisk tradition', *Kyrkohistorisk årsskrift* 1976 (Skrifter utg. av Svenska kyrkohistoriska föreningen I:76. Uppsala, 1976), 67-92.
- Bertil Ejder (udg.), *Svenska medeltidspostillor* 8 (Samlingar utgivna av Svenska fornskrift-sällskapet 253. Lund, 1983).
- Per Ekström, *Lunds domkyrkas äldsta liturgiska böcker* (Lund, 1985).
- Svend Ellehøj (red.), *Københavns Universitet 1479-1979* 1-14 (København, 1979 ff.).
- Vivian Etting, Rodolfo Signorini, Birgitte Werdelin (udg.), *Fra Christian I's Italiensrejse 1474*. En latinsk hyldestale af Filippo Nuvoloni udgivet med indledning og Christiørn Pedersens gammeldanske bearbejdelse (København, 1984).
- Ole Fenger, *Romerret i Norden* (Berlingske Leksikon Bibliotek. København, 1977).
- Ole Fenger, [anm. af Elsa Sjöholm, *Gesetze als Quellen mittelalterlicher Geschichte des Nordens*], *Historisk Tidsskrift* 79 (København, 1979), 112-124.

- Ole Fenger, 'Slægten og retssystemet', *Personalhistorisk Tidsskrift* 1979 (København, 1979), 89-104.
- Ole Fenger, 'L'influence du droit romain dans la Scandinavie medievale', *Ius romanum Medii Aevi* 5:14 (Milano, 1981).
- Ole Fenger, *Gammeldansk ret. Dansk rets historie i oldtid og middelalder* (København, 1983).
- Gianfranco Fioravanti (udg.), *Boethii Daci Quaestiones super IV librum Meteorologicorum* (Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi 8. København, 1979).
- Peter Fisher, 'On translating Saxo into English', i: Karsten Friis-Jensen (red.), *Saxo Grammaticus. A Medieval Author between Norse and Latin Culture* (Danish Medieval History & Saxo Grammaticus. A Symposium held in celebration of the 500th anniversary of the University of Copenhagen, Vol. 2. København, 1981), 53-64.
- Britta Olrik Frederiksen, *En dansk Mechtildtradition? En undersøgelse af nogle gammeldanske bønner* (København, 1984).
- Britta Olrik Frederiksen, 'Vulgatas 118. Davidssalme i gammeldansk oversættelse', *Opuscula* 8 (Bibliotheca Arnamagnæana 38. København, 1985), 264-297.
- Karsten Friis-Jensen, 'Nogle Martianus Capella-lån hos Saxo', *Museum Tusculanum* 32-33 (København, 1978), 76-80.
- Karsten Friis-Jensen (red.), *Saxo Grammaticus. A Medieval Author between Norse and Latin Culture* (Danish Medieval History & Saxo Grammaticus. A Symposium held in celebration of the 500th anniversary of the University of Copenhagen, Vol. 2. København, 1981).
- Karsten Friis-Jensen, 'The Lay of Ingellus and its classical models', i: K.F.-J. (red.), *Saxo Grammaticus. A Medieval Author between Norse and Latin Culture* (Danish Medieval History & Saxo Grammaticus. A Symposium held in celebration of the 500th anniversary of the University of Copenhagen, Vol. 2. København, 1981), 65-77.
- Karsten Friis-Jensen, Claus Lund (overs.), *Skjoldungernes Saga* (København, 1984).
- Karsten Friis-Jensen, 'Hvordan omstøbes bibelshistorie i heksametre?', i: Sten Ebbesen (red.), *Anders Sunesen. Stormand, teolog, administrator, digter* (København, 1985), 221-231.
- Karsten Friis-Jensen, *Saxo Grammaticus as Latin Poet. Studies in the Verse Passages of the Gesta Danorum* (Analecta Romana Instituti Danici. Supplementum 14. Rom, 1987).
- Bertil A. Frosell, 'En gejstlig stormand ser på retten i Skåne', i: Sten Ebbesen (red.), *Anders Sunesen. Stormand, teolog, administrator, digter* (København, 1985), 243-253.
- Michael H. Gelting, *Roskildekrøniken*. Oversat og kommenteret af M.H.G. (Århus, 1979).
- Michael H. Gelting, 'Kansleren Radulfs to bispevielser. En undersøgelse af Saxos skildring af ærkebisper- og pavestriden 1159-62', *Historisk Tidsskrift* 80 (København, 1980), 325-336.
- Jürg Glauser, 'Höfisch-ritterliche Epik in Dänemark zwischen Spätmittelalter

- und Frühneuzeit', i: Hans-Peter Naumann (red.), *Festschrift für Oskar Bandle* (Beiträge zur nordischen Philologie 15. Basel & Frankfurt a.M., 1986), 191-207.
- Lise Gottfredsen, *Råsted kirke – Spil og billede* (København, 1975).
- N. J. Green-Pedersen, 'Nicolaus Drukken de Dacia's Commentary on the Prior Analytics with Special Regard to the Theory of Consequences', *Université de Copenhague. Cahiers de l'Institut du Moyen-Age Grec et Latin* 37 (København, 1981), 42-69.
- Bjarni Guðnason, 'Saxo och Eiríksdrápa', i: Lars Svensson, Anne Marie Wieselgren, Åke Hansson (red.), *Nordiska studier i filologi och lingvistik. Festskrift tillägnad Gösta Holm* (Lund, 1976), 127-137.
- Bjarni Guðnason, 'Aldur og uppruni Knúts sögu helga', i: Bjarni Vilhjálmsson, Jónas Kristjánsson, Þór Magnússon (red.), *Minjar og menntir*. Afmælisrit helgað Kristjáni Eldjárn (Reykjavík, 1976), 55-77.
- Bjarni Guðnason, 'Frásögn Saxos af Sigurði slembidjákn', i B. G.: *Fyrsta saga* (Studia Islandica 37. Reykjavík, 1978), 55-66.
- Bjarni Guðnason, 'The Icelandic sources of Saxo Grammaticus' i: Karsten Friis-Jensen (red.), *Saxo Grammaticus. A Medieval Author between Norse and Latin Culture* (Danish Medieval History & Saxo Grammaticus. A Symposium held in celebration of the 500th anniversary of the University of Copenhagen, Vol. 2. København, 1981), 79-93.
- Bjarni Guðnason (udg.), *Sögur Danakonunga* (Íslensk fornrit 35. Reykjavík, 1982).
- Bent Pedersbæk Hansen, 'I dobbeltbindingens kløer', *Kritik* 43 (København, 1977), 107-122.
- William F. Hansen, *Saxo Grammaticus and the Life of Hamlet*. A Translation, History, and Commentary (Lincoln, Nebraska, 1983).
- Karl-Ivar Hildeman, 'Historical Ballads and History', i: Patricia Conroy (red.), *Ballads and Ballad Research* (Selected Papers of the International Conference on Nordic and Anglo-American Ballad Research, University of Washington, Seattle, May 2-6, 1977. Seattle, 1978), 238-245.
- Karl-Ivar Hildeman, *Tillbaka till balladen* (Skrifter utg. av Svenskt visarkiv 9. Stockholm, 1985).
- Erich Hoffmann, 'Die dänischen heiligen Könige', i: E.H., *Die heiligen Könige bei den Angelsachsen und den skandinavischen Völkern. Königsheiliger und Königshaus* (Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins 69. Neumünster, 1975), 89-196.
- Erich Hoffmann, 'Das Bild Knut Lavards in den erzählenden Quellen des 12. und 13. Jahrhunderts', i: Hans Bekker-Nielsen, Peter Foote, Jørgen Højgaard Jørgensen, Tore Nyberg (red.), *Hagiography and Medieval Literature* (Proceedings of the Fifth International Symposium organized by the Centre for the Study of Vernacular Literature in the Middle Ages. Held at Odense University on 17-18 November 1980. Odense, 1981), 111-126.
- N. H. Holmqvist-Larsen, *Møer, skjoldmøer og krigere. En studie i og omkring 7. bog af Saxo's Gesta Danorum* (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning 304. København, 1983).
- Otto Holzapfel, 'Scandinavian Folk Ballad Symbols, Epic Formulas and Ver-

- bal Traditions', i: Patricia Conroy (red.), *Ballads and Ballad Research* (Selected Papers of the International Conference on Nordic and Anglo-American Ballad Research, University of Washington, Seattle, May 2-6, 1977. Seattle, 1978), 113-121.
- Otto Holzapfel, 'Skandinaviske Volksballadenformeln: Merkmal traditioneller Improvisation oder literarischer/verbaler Tradierung?', *Sumlen* 1978 (Stockholm, 1978), 102-121.
- Otto Holzapfel, Julia McGrew, Iørn Piø (red.), *The European Medieval Ballad* (Proceedings of the Second International Symposium organized by the Centre for the Study of Vernacular Literature in the Middle Ages. Held at Odense University on 21-23 November, 1977. Odense, 1978).
- Otto Holzapfel, 'Hjertebogen, hjerteboeger', *Sumlen* 1980 (Stockholm, 1980), 47-50.
- Otto Holzapfel, *Det balladeske. Fortællemåden i den ældre episke folkevisen* (Odense, 1980).
- Otto Holzapfel, 'Narrative Technique in the German and Danish Ballads – A Stylistic Sample', i: Flemming G. Andersen, Otto Holzapfel, Thomas Pettit (red.), *The Ballad as Narrative. Studies in the Ballad Traditions of England, Scotland, Germany and Denmark* (Odense, 1982), 101-152.
- Lars Huldén, 'Om balladernas språk', *Sumlen* 1983 (Stockholm, 1983), 126-131.
- Bengt Hägglund, 'Bildspråk och försoningslära. En studie i den 10. boken av Anders Sunesons Hexaameron', i: Sten Ebbesen (red.), *Anders Sunesen. Stormand, teolog, administrator, digter* (København, 1985), 171-182.
- Kai Hørby, 'Tiden fra 1340 til 1523', i: Aksel E. Christensen, H. P. Clausen, Svend Ellehøj, Søren Mørch (red.), *Danmarks historie 2* (København, 1980), 13-270.
- Kai Hørby, 'Middelalderen', i: Niels Lund og K.H., *Samfundet i vikingetid og middelalder. 800-1500* (Dansk socialhistorie 2. København, 1981), 77-313.
- Kai Hørby, 'Anders Sunesens liv', i: Sten Ebbesen (red.), *Anders Sunesen. Stormand, teolog, administrator, digter* (København, 1985), 11-24.
- Niels Haastrup, 'Sprogarbejdere – med og uden bøger. Om nogle skolebøger og Rimkrøniken', i: Christian Ejlers, Erik C. Lindgren (red.), *Skrift, Bog og Billede i Senmiddelalderens Danmark* (Bogvennen 1982. København, 1982), 87-104. [Supplerende notesæt (Roskilde, 1982) stencil.]
- Niels Haastrup, 'Lolliana', *Danske Studier* 1982 (København, 1982), 110-112.
- Niels Haastrup, 'Three mss. from Esrom revisited in the Vatican Library', *Université de Copenhague. Cahiers de l'Institut du Moyen-age Grec et Latin* 49 (København, 1985), 3-6.
- Niels Haastrup, 'Bøger i Danmark på Anders Sunesens tid', i: Sten Ebbesen (red.), *Anders Sunesen. Stormand, teolog, administrator, digter* (København, 1985), 99-114.
- Ulla Haastrup, 'Kalkmalerier og senmiddelalderens spil – belyst ved en 1500-tals udmaling af Sulsted kirke i Jylland', i: Martin Blindheim (red.), *Fra Sankt Olav til Martin Luther* (Foredrag fremlagt ved det Tredje Nordiske Symposium for Ikonografiske Studier, Bårdshaug, den 21.-24. august 1972. Oslo, 1975), 79-93.

- Ulla Haastrup, 'The wall paintings in the parish church of Bellinge (dated 1496) explained by parallels in contemporary European theatre', i: Flemming G. Andersen, Esther Nyholm, Marianne Powell, Flemming Talbo Stubkjær (red.), *Medieval Iconography and Narrative* (Proceedings of the fourth International Symposium organized by the Centre for the Study of Vernacular Literature in the Middle Ages. Held at Odense University on 19-20 November, 1979. Odense, 1980), 135-156.
- Ulla Haastrup, 'Dansk kirkekunst med trykte forlæg', i: Christian Ejlers, Erik C. Lindgren (red.), *Skrift, Bog og Billede i Senmiddelalderens Danmark* (Bogvennen 1982. København, 1982), 105-127.
- Ulla Haastrup, 'Liturgisk, kirkeligt teater og Råstedes kalkmalerier', i: U.H. og Robert Egevang (red.), *Danske kalkmalerier. Romansk tid. 1070-1175* (København, 1986), 84-87.
- Lanae H. Isaacson, 'The Narrative Function of Danish Ballad Refrains', *Scandinavian Studies* 55 (Urbana, Illinois, 1983), 20-38.
- Jacob Isager (udg., overs.), *Guillelmi Caoursin: Descriptio obsidionis urbis Rhodiei/Guillaume Caoursin: Beretning om belejringen af byen Rhodos* (Odense, 1982).
- F.J. Billeskov Jansen, 'Middelalder', 'Senmiddelalder', i: P.H. Traustedt (red.), *Dansk Litteratur Historie*, 2. udg., 1. bd (København, 1976), 43-83, 87-174.
- Jens Juhl Jensen, 'Bjarkemålet – latinsk lyrik eller dansk digtning', *Museum Tusculanum* 27 (København, 1976), 47-54.
- Thelma Jexlev, 'Den skrevne bog', i: Christian Ejlers, Erik C. Lindgren (red.), *Skrift, Bog og Billede i Senmiddelalderens Danmark* (Bogvennen 1982. København, 1982), 45-66.
- Kurt Johannesson, *Saxo Grammaticus. Komposition och världsbild i Gesta Danorum* (Lychnos-Bibliotek 31. Stockholm & Uppsala, 1978).
- Kurt Johannesson, 'Order in Gesta Danorum and order in the Creation', i: Karsten Friis-Jensen (red.), *Saxo Grammaticus. A Medieval Author Between Norse and Latin Culture* (Danish Medieval History & Saxo Grammaticus. A Symposium held in celebration of the 500th anniversary of the University of Copenhagen, Vol. 2. København, 1981), 95-104.
- Bengt R. Jonsson, 'Den signade dag', *Sumlen* 1977 (Stockholm, 1977), 38-65.
- Bengt R. Jonsson, 'The Ballad in Scandinavia: Its Age, Prehistory and Earliest History. Some Preliminary Reflections', i: Otto Holzapfel, Julia McGrew, Iørn Piø (red.), *The European Medieval Ballad* (Proceedings of the Second International Symposium organized by the Centre for the Study of Vernacular Literature in the Middle Ages. Held at Odense University on 21-23 November 1977. Odense, 1978), 9-15.
- Bengt R. Jonsson (red.), *Sveriges Medeltida Ballader* 1: Naturmytiska visor (Stockholm, 1983); 2: Legendvisor, Historiska visor (Stockholm, 1986).
- Nils Jörgensen, *Studier över syntax och textstruktur i nordiska medeltidslagar* (Lundastudier i nordisk språkvetenskap 38. Lund, 1987).
- Aage Kabell, *Iacobus Nicolai de Dacia: Liber de distincione metrorum*. Mit Einleitung und Glossar hrsg. von Aa.K. (Monografier utg. av K. humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala 2. Uppsala, 1967).

- Aage Kabell, 'Nachträgliches zum Liber de distincione metrorum des Iacobus Nicholai de Dacia', *Classica et Mediaevalia* 32 (1971-80), 197-322.
- Allan Karker, *Jon Præst. Presbyter Johannes Brev til Emanuel Komnenos*, synoptisk udgivet på latin, dansk og svensk med indledning og kommentarer ved A.K. (København, 1978).
- Søren Kaspersen, 'Kristi profeter i danske kalkmalerier', i: Martin Blindheim (red.), *Fra Sankt Olav til Martin Luther*. Foredrag fremlagt ved det Tredje Nordiske Symposium for Ikonografiske Studier, Bårdshaug, den 21.-24. august 1972. Oslo, 1975), 95-139.
- Søren Kaspersen, Sigurd Kværndrup, Lars Lönnroth, Thorkil Damsgaard Olsen, *Fra runer til ridderdigtning o. 800-1480* (Dansk litteraturhistorie 1. København, 1984).
- Søren Kaspersen, 'Kunst og bevidsthedsformer på Anders Sunesens tid', i: Sten Ebbesen (red.), *Anders Sunesen. Stormand, teolog, administrator, digter* (København, 1985), 43-54.
- Søren Kaspersen, 'Documentary and Pictorial Sources for Medieval Drama in Denmark', i: *Popular Drama in Northern Europe in the Later Middle Ages* [Odense-symposiet 17-18 Nov. 1986; under udg.].
- Iver Kjær, Erik Petersen (udg.), *Peder Låles Ordsprog* (Danmarks gamle Ordsprog I:1-2. København, 1979).
- Iver Kjær, 'Låle, Peder', i: Sv. Cedergreen Bech (red.), *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., 9. bd. (København, 1981), 296-298.
- Konkordans til Anders Sunesens Hexaameron (M.Cl. Gertz' tekst)* (Skrifter udgivet af Institut for klassiske Studier. Odense, 1984).
- Erik Kroman (udg.), *Danmarks middelalderlige Annaler* (København, 1980).
- Sigurd Kværndrup, 'Traditionskultur med særligt henblik på balladen (Hr. Torbens Datter, Stalt Elins Hævn)', i: Peter Olivarius, Steen Svava Olsen, Jens Walter (udg.), *Historien i dansk, en debatbog* (København, 1978), 12-37.
- Sigurd Kværndrup (udg.), *Samlerens antologi af nordisk litteratur* 1: Perioden 800-1300 (København, 1977; 2. udg. København, 1985).
- Sigurd Kværndrup, Birgitte Lau, Ole Meyer (udg.), *Samlerens antologi af nordisk litteratur* 2: Perioden 1300-1525 (2. udg. København, 1983).
- Bue Kaae, 'Ribe Bispekrønike i kildekritisk belysning sat i relation til den kirkelige og politiske udvikling i Danmark og i Europa', *Fra Ribe amt* 70 (Varde, 1976-77), 489-523.
- Per Michael Laursen, 'Tekniske undersøgelser af Danmarks to ældste trykte bøger: Breviarium Othoniense og Descriptio obsidionis urbis Rhodie', *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen* 70 (Stockholm & Uppsala, 1983), 77-81.
- Per M. Laursen, 'Restaurering af Breviarium Ottoniense', *Meddelelser fra rigsbibliotekaren* 34:1 (København, 1983), 35-42.
- Per Laursen, 'Vandmærker i Danmarks ældste trykte bog 1482', *NPH-nytt* 11:1 (Virum, 1983), 4-11.
- Niels-Knud Liebgott, *Hellige mænd og kvinder* (Århus, 1981).
- Niels-Knud Liebgott, *Middelalderen* 1-3 (København, 1984).
- Michael Linton, 'Christian Pedersens Saxo', *Profiler i nordisk senmiddelalder*

- og renaissance. Festskrift til Poul Enemark (Arusia – Historiske skrifter 2. Århus, 1983), 311-326.
- Jørgen Lorenzen (udg.), *Folkeviser* (København, 1978).
- Lars Lönnroth, 'Herr Olof och älvorna', i: L.L., *Den dubbla scenen. Muntlig diktning från Eddan till Abba* (Stockholm, 1978).
- Rikke Malmros, 'Blodgildet i Roskilde historiografisk belyst. Knyttingsesagas forhold til det tolvte århundredes danske historieskrivning', *Scandia* 45 (Lund, 1979), 43-66.
- Joaquín Martínez-Pizarro, 'An Eiríks þáttur málsþaka? Some conjectures on the source of Saxo's Ericus Disertus', i: Karsten Friis-Jensen (red.), *Saxo Grammaticus. A Medieval Author between Norse and Latin Culture* (Danish Medieval History & Saxo Grammaticus. A Symposium held in celebration of the 500th anniversary of the University of Copenhagen, Vol. 2. København, 1981), 105-119.
- A. Charlene McDermott (udg., overs.), *Godfrey of Fontaine's Abridgement of Boethius of Dacia's Modi significandi sive Quaestiones super Priscianum maiorum*. An edition with introduction and translation by A.C.McD. (Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science 22. Amsterdam, 1980).
- Brian Patrick McGuire, 'Monastic and Episcopal Biography in the Thirteenth Century: The Danish Cistercian Account of Bishop Gunner of Viborg', *Analecta Cisterciensia* 39 (Rom, 1983), 195-230.
- Brian Patrick McGuire, 'Anders Sunesen og klostervæsenet: kontinuitet eller brud?', i: Sten Ebbesen (red.), *Anders Sunesen. Stormand, teolog, administrator, digter* (København, 1985), 27-41.
- Peter Meisling, 'Folkevisernes univers – Bemærkninger om og til Jens Anker Jørgensens 'Jorden og slægten' (1976)', *Kritik* 43 (København, 1977), 72-97.
- Peter Meisling, 'Der kom aldrig så velbyrdig en jomfru til Danmark', *Sumlen* 1985 (Stockholm, 1987), 129-132.
- Klaus P. Mortensen, 'Adelens viser', *Kritik* 48 (København, 1979), 25-45.
- Lars Boje Mortensen, 'The Sources of Andrew Sunesen's Hexaameron', *Université de Copenhague. Cahiers de l'Institut du Moyen-Age Grec et Latin* 50 (København, 1985), 113-216.
- Lars Boje Mortensen, 'Hvem var Anders Sunesens muse? En undersøgelse af fortalen til Hexaameron', i: Sten Ebbesen (red.), *Anders Sunesen. Stormand, teolog, administrator, digter* (København, 1985), 205-219.
- Magne Myhren, 'Språkhistoriske synsmåtar på den norske og nordiske balladen', *Tradisjon* 11 (Oslo, 1981), 45-59.
- Klaus Neiiendam, *Middelalderteatret i Danmark* (København, 1986).
- Klaus Neiiendam, 'Middelalderens teater', *Forskning og samfund* 13:4 (København, 1987), 13-16.
- Bo Nielsen, 'Jomfruen i fagleham – Et motivs udvikling', *Meddelelser fra Dansklærerforeningen* 1978 (København, 1978), 361-376.
- Ingrid Nielsen, 'Den hellige Liufdag af Ribe', i: Ebba Waaben, Kirsten Bendixen, Grethe Jacobsen, Kirsten Jexlev, Marianne Johansen (red.), *Fromhed og verdslighed i middelalder og renaissance*. Festskrift til Thelma Jexlev (Odense, 1985), 1-8.

- Karl Martin Nielsen, 'Forskningsoversigt. Ældre dansk sprog 1963-1977', *Danske Studier* 1979 (København, 1979), 100-122.
- Karl Martin Nielsen, *Kommentar og Registre* (Middelalderens danske Bønbøger 5. København, 1982).
- Niels Kayser Nielsen, Martin Salmonsens, 'Mellem slægt og kongemagt – folkeviser som historisk kilde', *Den jyske historiker* 37 (Århus, 1986), 14-38.
- Torben Nielsen, 'The first printed book in Danish and the first library in Denmark', i: Hans Bekker-Nielsen, Marianne Børch, Bengt Algot Sørensen (red.), *From Script to Book* (Proceedings of the Seventh International Symposium organized by the Centre for the Study of Vernacular Literature in the Middle Ages. Held at Odense University on 15-16 November, 1982. Odense, 1986), 9-18.
- Otto Norn, *At se det usynlige. Mysteriekult og ridderidealer* (København, 1982).
- Vésteinn Ólason, *The traditional ballads of Iceland* (Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi. Rit 2. Reykjavík, 1982).
- Birger Munk Olsen, 'Anders Sunesen og Paris', i: Sten Ebbesen (red.), *Anders Sunesen. Stormand, teolog, administrator, digter* (København, 1985), 75-97.
- Birger Munk Olsen, 'Roskildehåndskriftet af Hexaameron', i: Sten Ebbesen (red.), *Anders Sunesen. Stormand, teolog, administrator, digter* (København, 1985), 233-242.
- Rikke Agnete Olsen, *Sjællandske Krønike*. Oversat og kommenteret af R.A.O. (Århus, 1981).
- Thorkil Damsgaard Olsen, Niels Lund, Anne E. Jensen, Kr. Peder Moesgaard, Iørn Piø, *Bibliografisk supplement til Oluf Friis: Den Danske Litteraturs Historie Bind I* (København, 1977).
- Helge Paludan, 'Tiden 1241-1340', i: Aksel E. Christensen, H. P. Clausen, Svend Ellehøj, Søren Mørch (red.), *Danmarks historie* 1 (København, 1977), 401-511.
- Kirsten Berth Paulsen, 'Den skånske Birkeret', *Scandia* 44 (Lund, 1978), 25-57.
- Fritz Saaby Pedersen (udg.), *Petri Philomenae de Dacia Opera quadrivialia* 1-2 (Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi 10:1-2. København, 1983-84).
- Fritz Saaby Pedersen, 'Stof og form de fire første dage', i: Sten Ebbesen (red.), *Anders Sunesen. Stormand, teolog, administrator, digter* (København, 1985), 115-136.
- Jørgen Pedersen, 'Vera Minerva', *Kirkehistoriske Samlinger* 1980 (København, 1980), 31-73.
- Jørgen Pedersen, 'Hexaëmeron i den europæiske tradition og som kristent digterværk', i: *Anders Sunesen: Hexaëmeron*, gengivet på danske vers af H. D. Schepelern (København, 1985), 292-330.
- Jørgen Pedersen, 'Træk af Kristusbilledet i Hexaameron', i: Sten Ebbesen (red.), *Anders Sunesen. Stormand, teolog, administrator, digter* (København, 1985), 183-204.
- Olaf Pedersen, 'Petrus Philomena de Dacia. A problem of identity with a

- survey of the manuscripts', *Université de Copenhague. Cahiers de l'Institut du Moyen-Age Grec et Latin* 19 (København, 1976).
- Olaf Pedersen, *Studium Generale. De europæiske universiteters tilblivelse* (København, 1979).
- Olaf Pedersen, 'Petrus Philomena de Dacia', i: Sv. Cedergreen Bech (red.), *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., 11. bd. (København, 1982), 338-339.
- Olaf Pedersen, 'Som en brand ud af ilden. Peder Albertsens gamle bog og Københavns Universitetsbibliotek', i: *Festskrift udgivet i anledning af Universitetsbibliotekets 500 års jubilæum 28. juni 1982* (Bibliotek for Læger 174/1982, Supplement 1. København, 1982), 27-68.
- Rita Pedersen, Flemming G. Andersen (red.), *The Concept of Tradition in Ballad Research* (Proceedings of the Ninth International Symposium organized by the Centre for the Study of Vernacular Literature in the Middle Ages. Held at Odense University on 19-20 November, 1984. Odense, 1985).
- Rita Pedersen, 'Scherz und Spott in der dänischen Gesangstradition', i: R.P., Flemming G. Andersen (red.), *The Concept of Tradition in Ballad Research* (Proceedings of the Ninth International Symposium organized by the Centre for the Study of Vernacular Literature in the Middle Ages. Held at Odense University on 19-20 November, 1984. Odense, 1985), 113-128.
- Jan Pinborg, Niels-Jørgen Green-Pedersen (udg.), *Boethii Daci Topica & Opuscula* (Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi 6:1-2. København, 1976).
- Jan Pinborg, *Danmarks bidrag til skolastikken. Corpus philosophorum Danicorum Medii aevi* (DSLs Præsentationshæfter 3. København, 1977). [= *Danske Studier* 1977 (København, 1977), 19-30.]
- Jan Pinborg, 'Boethius de Dacia', 'Johannes de Dacia', 'Martinus de Dacia', 'Nicolaus Drukken de Dacia', 'Simon de Dacia', i: Sv. Cedergreen Bech (red.), *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., 2. bd. (København, 1979), 300; 7. bd. (København, 1981), 410; 9. bd. (København, 1981), 457; 10. bd. (København, 1982), 373; 13. bd. (København, 1983), 382.
- Jan Pinborg, 'Grammatikhistorisk efterskrift', i: *Tre latinske Grammatikker*. Trykt af Gotfred af Ghemen i København 1493 og udgivet i Facsimile ved Københavns Universitets 500-års Jubilæum af Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab (København, 1979), 232-255.
- Jan Pinborg, 'Danish Students 1450-1535 and the University of Copenhagen', *Université de Copenhague. Cahiers de l'Institut du Moyen-Age Grec et Latin* 37 (København, 1981), 70-122.
- Jan Pinborg, *Remigius, Schleswig 1486. A Latin Grammar in Facsimile Edition with a Postscript by J.P.* (Det kgl. danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filologiske meddelelser 50:4. København, 1982).
- Iørn Piø, 'Om at læse sungne ballader. De danske middelalderballader', *Summen* 1977 (Stockholm, 1977), 9-19. [Da. udg. af symposieforedraget 'On reading orally-performed ballads: The medieval ballads of Denmark' (1976).]
- Iørn Piø, 'Nyvurdering af den danske middelalderballade', *Humaniora* 4/1978-

- 80 (København, 1981), 119-123. [= *Nyt fra Odense Universitet* 15 (Odense, 1981), 254-258.]
- Iørn Piø, 'Overnaturlige væsner i nordisk balladetradition', *Sumlen* 1983 (Stockholm, 1983), 119-125.
- Iørn Piø, Rita Pedersen (udg.), *Dronningens Visebog*. Viser indsamlet af en folkemindesamler i sekstende århundrede. Med tilrettelagte og harmoniserede melodier fortrinsvis fra nittende århundredes tradition (København, 1984).
- Iørn Piø, *Nye veje til Folkevisen* (København, 1985).
- Iørn Piø, 'Oral Tradition – Literary Tradition', i: Rita Pedersen, Flemming G. Andersen (red.), *The Concept of Tradition in Ballad Research* (Proceedings of the Ninth International Symposium organized by the Centre for the Study of Vernacular Literature in the Middle Ages. Held at Odense University on 19-20 November, 1984. Odense, 1985), 103-108.
- Hanne Regnar, 'En hidtil overset kilde til den danske rimkrønike', *Danske Studier* 1983 (København, 1983), 81-96.
- Thomas Riis, *Les Institutions Politiques Centrales du Danemark 1100-1232*. (Odense University Studies in History and Social Sciences 46. Odense, 1977).
- Anne Riising, 'Den kirkehistoriske baggrund', i: Christian Ejlers, Erik C. Lindgren (red.), *Skrift, Bog og Billede i Senmiddelalderens Danmark* (Bogvennen 1982. København, 1982), 31-30.
- Anne Riising, 'Johann Snell', i: Christian Ejlers, Erik C. Lindgren (red.), *Skrift, Bog og Billede i Senmiddelalderens Danmark* (Bogvennen 1982. København, 1982), 21-30.
- Anne Riising, 'Bibelcitater i en senmiddelalderlig prædikensamling (Ny kgl. samling 123. 4°)' i: Ebba Waaben, Kirsten Bendixen, Grethe Jacobsen, Kirsten Jexlev, Marianne Johansen (red.), *Fromhed og verdslighed i middelalder og renaissance*. Festschrift til Thelma Jexlev (Odense, 1985), 25-31.
- Georg Rona (udg.), *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid 1-22* (København, Helsingfors, Reykjavík, Oslo, Malmö, 1956-1978).
- Sven H. Rossel, *Scandinavian Ballads* (WITS II, 2. Madison, 1982).
- Jørgen Raasted, 'Dogmatik og bibelfortolkning i Anders Sunesens Hexaemeron', i: Sten Ebbesen (red.), *Anders Sunesen. Stormand, teolog, administrator, digter* (København, 1985), 151-169.
- Birgit Sawyer, 'Saxo – Valdemar – Absalon', *Scandia* 51 (Lund, 1985), 33-60.
- H. D. Schepelern, 'Introduction', i: *Stephani Johannis Stephani Notæ uberiores in Historiam Danicam Saxonis Grammatici. Sorø 1645*. Facsimile Edition (Danish Humanist Texts and Studies 2. København, 1978), 7-16.
- H. D. Schepelern, *Anders Sunesen: Hexaëmeron*, gengivet på danske vers af H.D.S. (København, 1985).
- Nils Schiørring, 'Flerstemmighed i dansk middelalder', i: N.S., Henrik Glahn, Carsten E. Hatting (red.), *Festschrift Jens Peter Larsen* (Studier udg. af Musikvidenskabeligt Institut ved Københavns Universitet. København, 1972), 11-27.

- Karen Schousboe, 'Panis et Circenses – Visuality and Orality in Medieval Denmark', *The quarterly newsletter of the Laboratory of Comparative Human Cognition, Univ. of California, San Diego* 8:1 (San Diego, 1986), 10-17.
- Karen Schousboe, 'Literacy and Society in Medieval Denmark', i: Mogens Trolle Larsen (red.), *Literacy and Society* [Cambridge, under trykning].
- Klaus von See, *Jutisch Lowbok. Lübeck 1486*. Faksimiledruck mit einer Einleitung von K.v.S. (Mittelalterliche Gesetzbücher europäischer Länder in Faksimiledrucken 5. Glashütten i. T., 1976).
- Elsa Sjöholm, 'Die Lombarda und das nordische Strafrecht', i: E.S., *Gesetze als Quellen mittelalterlicher Geschichte des Nordens* (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in History 21. Stockholm, 1976), 120-138.
- Inge Skovgaard-Petersen, 'Nye synsvinkler og metoder i studiet af den middelalderlige historiskrivning', *Historisk Tidsskrift* 78 (København, 1978), 183-219.
- Inge Skovgaard-Petersen, 'Fra sagn til historie og tilbage igen', i: Karsten Fledelius, Niels Lund, Herluf Nielsen (red.), *Middelalder, metode og medier*. Festskrift til Niels Skyum-Nielsen (København, 1981), 297-320.
- Inge Skovgaard-Petersen, 'The way to Byzantium. A study in the first three books of Saxo's History of Denmark', i: Karsten Friis-Jensen (red.), *Saxo Grammaticus. A Medieval Author between Norse and Latin Culture* (Danish Medieval History & Saxo Grammaticus. A symposium held in celebration of the 500th anniversary of the University of Copenhagen, Vol. 2. København, 1981), 121-133.
- Inge Skovgaard-Petersen, 'Saxo', i: Sv. Cedergreen Bech (red.), *Dansk biografisk Leksikon*, 3. udg., 12. bd. (København, 1982), 638-642.
- Inge Skovgaard-Petersen, 'Saxo og Anders Sunesen', i: Sten Ebbesen (red.), *Anders Sunesen. Stormand, teolog, administrator, digter* (København, 1985), 55-74.
- Inge Skovgaard-Petersen, 'Starkad in Saxo's Gesta Danorum', i: Tore Nyberg, Iørn Piø, Preben Meulengracht Sørensen, Aage Trommer (red.), *History and Heroic Tale* (Proceedings of the Eighth International Symposium organized by the Centre for the Study of Vernacular Literature in the Middle Ages. Held at Odense University on 21-22 November, 1983. Odense, 1985), 207-221.
- Inge Skovgaard-Petersen, 'Kristendommens betydning for Saxos Danmarkshistorie', *Workshop Papers II from the Sixth International Saga Conference* (København, 1985), 939-952.
- Inge Skovgaard-Petersen, *Da Tidernes Herre var nær. Studier i Saxos historiesyn* (København, 1987).
- Stephani Johannis Stephani Notæ uberores in Historiam Danicam Saxonis Grammatici. Sorø 1645. Facsimile Edition with an Introduction by H.D. Schepelern (Danish Humanist Texts and Studies 2. København, 1978).
- Birgit Strand, 'Saxo Grammaticus och Gesta danorum', *Museum Tusculanum* 36-39/1979 (København, 1979), 127-142.

- Birgit Strand, *Kvinnor och män i Gesta Danorum* (Kvinnohistoriskt arkiv 18. Göteborg, 1980).
- Birgit Strand, 'Women in Gesta Danorum', i: Karsten Friis-Jensen (red.), *Saxo Grammaticus. A Medieval Author between Norse and Latin Culture* (Danish Medieval History & Saxo Grammaticus. A Symposium held in celebration of the 500th anniversary of the University of Copenhagen, Vol. 2. København, 1981), 135-167.
- Anne Swang, 'Omskappingsviser i nordisk balladetradition', *Sumlen* 1983 (Stockholm, 1983), 114-118.
- Helge Søgaard, 'Overleveringen om den hellige Margrete af Roskilde', *Historie. Jyske Samlinger* Ny rk. 15 (Århus, 1983-85), 476-483.
- Erik Sønderholm, 'The Importance of the Oldest Danish Ballad Manuscripts for the Dating of the Ballad Genre', i: Patricia Conroy (red.), *Ballads and Ballad Research* (Selected Papers of the International Conference on Nordic and Anglo-American Ballad Research, University of Washington, Seattle, May 2-6, 1977. Seattle, 1978), 231-237.
- Erik Sønderholm, 'Spagfærdige tanker om Hagbard og Signe', i: Henrik Glahn, Austin Grandjean, Poul Kristensen, Poul Steen Larsen, E.S. (red.), *Hvad Fatter gjør ...* Boghistoriske, litterære og musikalske essays tilegnet Erik Dal (Herning, 1982), 421-428.
- Erik Sønderholm, 'Randbemærkninger til en disputats', *Gripla* 6 (Reykjavík, 1984), 165-186.
- Preben Meulengracht Sørensen, 'Om Ælnoth og hans bog', i: *Ælnoths Krønike*. Oversat og kommenteret af Erling Albrechtsen (Odense, 1984), 115-139.
- Preben Meulengracht Sørensen, 'To gamle historier om Knud den Hellige – og de moderne', i: Tore Nyberg, Hans Bekker-Nielsen, Erik Oxenvad (red.), *Knudsbogen 1986* (Odense, 1986), 53-60.
- Karen Thuesen, 'Tabte folkevisesoptegnelser fra det 16. århundrede. Et bidrag til folkevisens ældste skriftlige overleveringshistorie', *Danske Studier* 1986 (København, 1986), 11-21.
- Chr. G. Tortzen, *Index codicum theologiae auctorum* (København, 1983).
- Chr. G. Tortzen, *Index codicum Biblicorum* (København, 1984).
- Chr. G. Tortzen, 'Medieval Parchment in Elsinore – A Case Story', *Université de Copenhague. Cahiers de l'Institut du Moyen-Age Grec et Latin* 54 (København, 1987), 108-116.
- Tre latinske Grammatikker*. Trykt af Gotfred af Ghemen i København 1493 og udgivet i Facsimile ved Københavns Universitets 500-års Jubilæum af Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab (København, 1979).
- Lajos Vargyas, 'Trends of Dissemination of the Ballad Genre', i: Otto Holzapfel, Julia McGrew, Iørn Piø (red.), *The European Medieval Ballad* (Proceedings of the Second International Symposium organized by the Centre for the Study of Vernacular Literature in the Middle Ages. Held at Odense University on 21-23 November, 1977. Odense, 1978), 75-86.
- Curt Weibull, 'Knyttlingasagan och Saxo. En källkritisk undersökning', *Scandia* 42 (Lund, 1976), 1-31.
- Curt Weibull, 'Vem var Saxo? Ett diskussionsinlägg', *Historisk Tidsskrift* 78 (København, 1978), 87-96.

Curt Weibull, 'Var Saxo präst?', *Museum Tusculanum* 44-47/1981 (København, 1981), 181-186.

Curt Weibull, 'Ärkebiskop Eskild och ärkebiskopsskiftet i Danmark år 1177', *Historisk Tidsskrift* 81 (København, 1981-82), 177-182.

Curt Weibull, 'Saxos berättelser om de danska vendertågen 1158-1185', *Historisk Tidsskrift* 83 (København, 1983), 35-70.

Curt Weibull, 'Ny och äldre historieskrivning om Danmark under tidig medeltid', *Historisk Tidsskrift* 86 (København, 1986), 1-25.

Jens Peter Ægidius (overs.), *Knytlinge Saga* (København, 1977).

Mindre bidrag

Sven H. Rossel om Johannes V. Jensen

Det vil ikke være urimeligt at en gammel Johannes V. Jensen forsker knytter nogle anmærkninger til Sven H. Rossels bog »Johannes V. Jensen« (1984, Twayne) og Flemming Lundgreen-Nielsens anmeldelse i »Danske Studier« 1985 (p. 184f.). Jeg koncentrerer mig om lyrikken.

Flemming Lundgreen-Nielsen siger om det sidste kapitel (»Poetry«), at det kan virke »eftertænkt og påklistret« (p. 185). Det mener jeg er helt forkert. En gennemgang af Johannes V. Jensens forfatterskab kan da ikke mangle et afsnit om hans lyrik.

Rossel har ikke sans for »Aarstiderne« (1923). Det eneste digt der finder nåde for hans øjne er »Solsorten« – et af digterens skønneste digte (i alkæisk versemål). Det bedste ved bogen er Johannes Larsens »fine illustrations« (p. 155). Det skal indrømmes at der er mange ujævnheder i digtene; men der er mange prægtige strofer. Samlingen indledes med »Gærdesmutter« (i rent jambisk versemål). Det er et dejligt digt. Det slutter med denne strofe:

Ak knyt dig til de gamle Ting!
De holder ud, de gaar i Ring.
Nu Dagen trang – nu lys og lang.
Giv dig i Aarets Vold med Sang!

Om »Verdens Lys« (1926) kan jeg bl.a. tilføje følgende. Rossel glemmer at gøre opmærksom på, at stavrimsdigtet »Alperne« (der kvædes af Norne-Gæst) er i det oldnordiske ljóðaháttur. Rossel fremhæver med rette »Februar« (et rimløst digt), men glemmer at gøre opmærksom på, at det er digtet til et maleri af Fritz Syberg. Det er ikke taget med i den samlede udgave fra 1948. Det er en af udgavens grove undladelsessynder. Han kalder med rette »Kirken i Hardanger« for »a master piece« (p. 157). Rossel nævner ikke »Ludvig Holberg«, et fremragende digt (der vist slet ikke er kendt efter fortjeneste). Og han nævner ikke »Kai Nielsen« (om billedhuggeren), »Knud Rasmussen« (polarforskeren), »Manden i Kisten«, »Charles Darwin« (et meget ujævnt digt – men centralt) og det henrivende »Tidlig Vaar«.

»Den jyske Blæst« (1931). Her mangler »De gamle Bønder«, til Jeppe Aakjær 10. september 1926. Det er ikke taget med i 1948. »Adam Oehlen-schläger« (fra 1929) karakteriseres med rette som et melodisk digt (p. 159). Rossel glemmer at gøre opmærksom på at det er skrevet i samme versemål som

Oehlenschlägers kendte digt »Hiemvee« (Underlige Aftenlufte). Oehlenschläger skriver om Danmark, der er hans anden moder, i sidste strofe:

Skal jeg med den sidste Varme
Trykke mig i hendes Arme?

Johannes Jensen slutter med disse vers:

Endnu nærer os dit Nu;
Ingen higede som du.
Du som med den sidste Varme
trykte dig i Danmarks Arme.

Rossel kritiserer »Paaskebadet« (i ottave, fra 1932 i samlingen »Paaskebadet« 1937) meget hårdt. Hans kritik er berettiget (p. 159).

Rossel henviser til mine analyser af »Paaskebadet«, ¹ »Paa Memphis Station. I-II« ² og til »Kirken i Hardanger«, ³ men ikke til min store afhandling »Johannes V. Jensens Blicher-Digt. En sprogpsykologisk, litterær Studie« (»Edda« 1934). Afhandlingen er optrykt i min bog »Afhandlinger om Johannes V. Jensen« (1982). ⁴

Rossel nævner ikke mine store afhandlinger »Johannes V. Jensen og H. C. Andersen«, ⁵ »Knut Hamsun og Johannes V. Jensen« ⁶ og »Johannes V. Jensen og tiden. En mosaik til hundredårsdagen«. ⁷ Han kender ikke min bog »Afhandlinger om Johannes V. Jensen« (1982, Rolv forlag).

Hans bibliografi er mangelfuld. Følgende bøger er ikke anført: Kirken i Farsø. Med Illustrationer af J. Aaberg (Minneapolis og Chicago 1903) – Skrifter. I-VIII (1916) – Johannes Larsen og hans Billeder (1920) – Myter. I-III (1914-24. 1924) – Hamlet (1924) – Thorvaldsens Portrætbuster (1926) – Introduktion til vor Tidsalder (1929, første udgave 1915. Her vigtige ændringer) – Form og Sjæl (1931) – Mammutbogen (1933) – Zoologisk Have (1934) – Nordvejen. Indtryk af norsk Natur (1939) – Mindets Tavle (1941) – Om Sproget og Undervisningen (1942) – Kvinden i Sagatiden (1942) – Gyldendals Julebog (1944) – Swift og Oehlenschläger (1950) – Gyldendals Julebog (1951) – Tilblivelsen. Ny forøget Udgave af Dyrenes Forvandling (1951) – Ungt er endnu Ordet (1958) – Aandens Spor (1962) – Johannes Larsen og Aarstiderne. Redigeret og med forord af Aage Marcus (1963) ⁸ – Aandens Spor (1962).

F. L.-N skriver: »Kapitel 5 rummer endelig en samlet gennemgang af Johs. V. Jensens lyrik fra de eksperimenterende prosadigte i »Digte« (1906) til den kvantitative overgang til afklaret klassicisme i rolige versemål i den definitive udgave af antologien »Digte« (1948).«

Jeg vil ikke uden videre tale om eksperimenterende prosadigte, men om frie vers eller prosadigte (se afsnittet »Analyse af de frie Vers« i min disputats »Studier i Johannes V. Jensens Lyrik. Verseteknik, Sprog og Stil« (1936) p. 18ff.) Vi har ikke at gøre med antologi, men med en samlet udgave af de fleste af Johannes V. Jensens digte. Denne udgave (1948, 1954 og senere) må ikke betragtes som definitiv. Den er ret mangelfuld. Det har jeg gjort opmærk-

som på i min store afhandling »Johannes V. Jensens Digte« (der er et supplement til min disputats).⁹ Et eklatant eksempel. Et af digterens ypperste digte »Cecil« fra århundredets begyndelse (i »Digte« 1906) – med dobbelt omkvæd I Danmark og Svunden er vor Ungdom (der har klang af Johannes Jørgensen) – er ikke taget med. Det står man helt uforstående overfor.

Fl. L.-N.¹⁰ skriver: »Da der ikke bringes nogen overordnet sammenfatning af bogen til sidst, kan det afsluttende kapitel 5 om lyrikken virke eftertænkt og påklistret. Det er synd, for Joh. V. Jensens udvikling fra desperat nihilist til rolig betragter – tidsmæssigt set på tværs af to verdenskrige! – støttes udmærket af den kunstneriske bevægelse i hans digte fra de modernistisk urolige ungdomstekster til den modne Oehlenschlägerske afklaring i de senere hvortil svarer hans Thorvaldsendyrkelse i flere kunstdolkende arbejder« (p. 185). Hvad mener F. L.-N med »rolige verssmål« (p. 184).

»Desperat nihilist«. Det kan umuligt være rigtigt. Når man læser digterens første prosastykker¹¹ – der førte over til myterne – finder man ikke spor af desperation eller nihilisme. Johannes V. Jensens hovedværk »Kongens Fald« (1900/1901) er ikke skrevet af en nihilist. Bogens voldsomme elementer vil jeg ikke kalde for desperate.

Jeg har været uretfærdig mod Sven H. Rossel, fordi jeg har holdt mig til digterens lyrik. F. L.-N burde have gjort opmærksom på, at Rossel har ret mange oversættelser af strofer fra Johannes V. Jensen. De er – så vidt jeg kan skønne – særdeles gode, de øger bogens værdi.

Til slut. Sven H. Rossel har skrevet en udmærket introduktion til Johannes V. Jensens forfatterskab.

Noter

1. Johannes V. Jensens digt »Paaskebadet«. En teksthistorisk Analyse (»Orbis Litterarum« III (1945) p. 120ff.).
2. »Nordisk tidskrift« 1954/55. Optrykt i »Afhandlinger om Johannes V. Jensen« (1982).
3. »Nordisk tidskrift« 1968. Optrykt i »Afhandlinger...«.
4. »Edda« 1949. Optrykt i »Afhandlinger...«.
5. »Anderscniana, anden række«. IV (1962). Optrykt i »Afhandlinger...«.
6. »Nordisk tidskrift« 1963. Optrykt i »Afhandlinger...«.
7. »Nordisk tidskrift« 1973. Optrykt i »Afhandlinger...«.
8. Jeg gør opmærksom på at Aage Marcus har udeladt »Storken«, et langt og ujævnt digt med eminente strofer.
9. »Edda« 1949 p. 96f. og »Afhandlinger...« p. 35f.
10. Fl. L.-N. daterer Johannes V. Jensens myte »Udenfor Tiden« til 1923. Skal være 1932 (p. 185).
11. Se »Mørkets Frodighed. Tidlige myter« (1973). Udvalg og introduktion Niels Birger Wamberg.

Harry Andersen

Replik: Jeg kan ikke rigtig forstå, at min gamle lærer Harry Andersen i min ovennævnte anmeldelse af Rossels bog har fundet udtryk for et ønske fra min side om overspringelse af Johs. V. Jensens lyrik. Jeg har med den vending, jeg citeres for (fra s. 185), ment, at lyrikken, i stedet for at stå for sig i et genrekapitel, hellere skulle have været behandlet i tæt sammenhæng med de øvrige tekster i de periode-afsnit, Rossel ellers har ladet sin bog bestå af. Jeg ser ikke det forkerte ved at kalde en samlet udgave af de fleste (sic!) af Johs. V. Jensens digte en antologi (ifølge Meyers Fremmedordbog: et Udvalg af værdifulde Digte). »Digte« 1948 er vel fra digterens side definitivt i betydningen *aus letzter Hand*? Det er naturligvis ikke bindende for eftertidens forskning. Med »rolige versemål« tænker jeg på mit helhedsindtryk – også typografisk – af den modne Johs. V. Jensens lyrik, fyldige strofer med lige lange linjer og ofte regelmæssigt alternerende rytme, modsat prosadigtene i ungdommen, med de ulige lange linjer og det mere mundrette sprog; der er, i en kort anmeldelses fugleperspektiv, selvsagt tale om en stærkt forenklet karakteristik. Fejldateringen af myten »Udenfor Tiden« stammer fra en trykfejl hos Rossel (s. 57), som jeg burde have fanget. Til sidst: det glæder mig, at Johs. V. Jensen-kenderen Harry Andersen er enig med mig i den overordnede vurdering af Rossels introduktion til forfatterskabet.

FL-N

Om 'forpulet'

Formentlig kender de fleste udtrykket »noget forpulet vrøvl«. Ordet *forpulet* vil man kunne finde i den nye udgave af *Retskrivningsordbogen* (1986), men ikke fx i *Ordbog over det danske Sprog*. For selv om det umiddelbart forekommer rimeligt at antage, at der er tale om en gammel orddannelse, må konklusionen efter en nøjere betragtning blive, at ordet er relativt nyt. Den ældste (registrerede) forekomst er i Lis Elkjærs roman *Fløjten som mangler en Spiller* fra 1945: »Evangeline [...] vrælede: Jæ' sætter Ild paa hele den he'ssens forpulede Anstalt [o: Sindssygehospitalet], hvis [...] ikke [...]« (s. 291). Tillige kendes ordet fra Leif Panduros pubertetsroman *Rend mig i traditionerne* fra 1958, hvor der tales om »Cæsars forpulede Gallerkrige«. Desuden har Dansk Sprognavn registreret 16 avis-, bog- og radioforekomster fra årene 1970-78, et par stykker fra 1984 og én – en markant forekomst – fra 1986.

Etymologisk set er der naturligvis tale om en præfixafledning til verbet *pule*, hvortil *ODS* (bd. 17, sp. 88) har følgende ordforklaring: »om mand: have samleje med (en kvinde); ogs. om mand og kvinde: have samleje«. Ordet sættes i forbindelse med det fra svenske dialekter kendte *pula*, *påla*, der betyder: »arbejde ihærdigt, slå, banke, have samleje«. Desuden trækkes en forbindelse til islandsk og skitseres en sammenhæng med nedertysk *pulen*. I *Dansk etymologisk ordbog* (3. rev. udg., 1976) supplerer Niels Åge Nielsen med en henvisning til oldengelsk *pullian*, engelsk *pull*. Han formoder, at der kan være tale om en udvidelse til en germansk rod **pu-* (der tillige kan foreligge i ordet *puge*).

Går man forekomsterne efter i sømmene, ser man, at der overalt er tale om

en art overført betydning. På den anden side er der ingen tvivl om, at det dialektale og/eller vulgære, som *Dansk etymologisk ordbog* entydigt forbinder med *pule*, også er til stede overalt, hvor *forpulet* forekommer. Betydningen er noget i retning af »forbandet«. I Jørgen Gustava Brandts roman *Pink Champagne* fra 1973 læser man fx: »Hvilken masse forpulet god vilje [...]«. Man kan også citere Elsa Gress, der i et læserbrev i *Information* 7.12.1974 langer ud efter Sten Hegeler & Co. for at have bragt »forpulet pjat« ind i en debat om orgasme og/eller følelsesliv; brevet slutter med en konstatering, som kan fortjene gentagelse: »Det er ikke bare revolutionen man ikke kan knalde sig til«. Og *Politiken* 29.4.1976 refererer nogle voldsomme angreb på Erhard Jacobsen under en folketingsdebat om radio/tv. Chr. Christensen, Kristeligt Folkeparti, citeres for at have beklaget sig over »de mange eder i radioen«; og, som skrevet står: »Han fik støtte af Erhard Jacobsen, der ellers ikke selv holder sig tilbage i den retning. Han bevægede sig vistnok på kanten af Folketingets forretningsorden, da han begyndte at komme med eksempler på eder i radioen som 'forpuledc' (om elevråd) og 'tyndskid' (om eksamen)«.

Rene ord for pengene er titlen på et »Holberg-spil«, som Leif Petersen udgav i komediedigterens jubelår 1984. Heri saluterer Den Blinde to lakajer med bærestol, som trænger sig på: »forpulede klodrianer, – vælter arme mand med jeres fine stodderæsker –!« Og Ludvig Holvig (!) anmoder nogle tiggere om at skrubbe af: »Forpulede tiggerpak!« – Samme år viste nogle københavnske biografer Brian De Palmas revival af Howard Hawks' gangsterklassiker *Scarface*. I sin anmeldelse (*Politiken* 24.3.1984) noterede Bent Mohn, at yndlingsordene var »op i røven« og »forpulet lort«, og at det blev monotont i længden. Filmen var – fandt han – en omgang glimmer og vold, »noget forpulet lort, for nu at citere«. (Hvad Mohn citerer er formentlig filmens danske undertekst!)

Mit senest noterede belæg er fra *Information* 21.8.1986; den dag stod der »Den forpulede religion« over kronikken, – hvis forfatter, historikeren Steen Busck, i øvrigt i slutningen gav den oplysning, at paterniteten tilhørte en anden, bladets redaktør Ejvind Larsen, – modstander af okkultisme, »men han har ellers ikke så meget imod religiøsitet, den forpulede religion, som han kærligt kaldte den i telefonen [...]«.

Hvad der turde stå fast er altså, at ordet *forpulet* er en præfixafledning til et verbum, der entydigt og indiskutabelt betyder »have samleje (med)« og i øvrigt har en dialektal og/eller vulgær klang, – en klang, som *forpulet* har bevaret samtidig med, at ethvert spor af den håndgribelige verbalbetydning er bortfaldet. Med andre ord er *forpulet* nærmest et vulgært synonym til *forbandet*.

Såvel den vulgære klang som den håndgribelige betydning finder man derimod i et ord, som nok efterhånden rumsterer i baghovedet hos mange læsere. Også det leder man forgæves efter i *ODS*, – men ikke »ude blandt folk«. Der støder man ofte på mennesker, som spreder morskab eller forargelse ved at anvende velkendte ord i nye, overraskende sammenhænge. Følgende replik skal være fra et sølvbryllup, hvor en herre skulle i snak med sin nys tildelte borddame: »Hold da kæft, hvor jeg blev røvpulet henne på Socialen i går«.

Aage Jørgensen

Anmeldelser

Anders Sunesen, Hexaëmeron; gengivet på danske vers af H. D. Schepelern. Med en efterskrift af oversætteren og Jørgen Pedersen. DSL/Gad, København 1985. 342 s. 195,20 kr.

I anledning af dr. H. D. Schepelerns versgengivelse af Anders Sunesens *Hexaëmeron* (»Om de seks dage«) kan der være grund til at se nærmere både på den latinske original og på gendigtningen. Lige knap 800 år skiller de to tekster. Originalen har i de 800 år levet en skyggetilværelse, men hvad angår oversættelsen skal jeg straks tilslutte mig den store anerkendelse der allerede er blevet den til del, og udtrykke et ønske om at den får et mere begivenhedsrigt liv end originalen.

Forfatteren til det omfattende læredigt om skabelsen og frelsen, Anders Sunesen, tilhørte en af de mest velhavende og indflydelsesrige familier i det 12. årh.s Danmark – Hviderne. Hans fader, Sune Ebbesen, var fætter til Absalon og stod i et nært forhold til Valdemar den Store og Knud VI. Der er således ikke noget overraskende i at Anders i en ung alder blev sendt til Paris for at få sin tids bedste uddannelse (omkr. 1180). I de næste ca. 15 år studerede og underviste han – fortrinsvis i Paris, men han vides også at have været i Italien og England. I denne periode kom han på højde med tidens lærdom inden for teologi og jura, og han må samtidig have fået mange vigtige internationale kontakter. Fra 1196 ved vi at han igen var hjemme i Danmark, først i egenskab af kongens kansler, dernæst som ærkebiskop i Lund (fra 1202). Han virkede som det kirkelige overhoved indtil 1224, hvor han fik pavelig tilladelse til at trække sig tilbage af helbredsårsager. I 1228 døde han på Ivø i Skåne.

Hexaëmeron er helt igennem præget af den tidlige skolastik, der dominerede det internationale parisermiljø i 1180'erne og 90'erne. Særlig Anders' lidt ældre samtidige, Stephen Langton, – en betydningsfuld teologisk forfatter, senere ærkebiskop af Canterbury og hovedmanden bag udformningen af Magna charta – synes at have haft indflydelse på danskerens lærdom. Det er efter min mening lettest at forestille sig, at *Hexaëmeron* er blevet til mellem ca. 1190 og 1195 (men den endelige afpudsning af værket kan være foretaget i Danmark på et lidt senere tidspunkt). Særlig to forhold taler for denne opfattelse: værkets internationale karakter og dets høje niveau. Disse to dyder har dog utvivlsomt været hovedkanterne mod værket i senere dansk lærdomstradition: det var unationalt (og således nærmest værdiløst som kilde til dansk middelalderkultur) og det var svært tilgængeligt. Hos Anders selv kan der også have været en spænding mellem det nationale og det internationale, for så vidt det er atypisk at en repræsentant for den absolutte sociale elite følger sin uddannelse op med skribentvirksomhed på højeste niveau og således udviser »videnskabelige« interesser: det er med andre ord ikke sikkert, at hans højeste ønske har været at

komme hjem og administrere kirken i Danmark. Hans lærergerning i Frankrig og det stort anlagte læredigt (som næppe kan have haft et dansk publikum for øje) kunne tyde i en anden retning.

Hexaëmeron er et læredigt i 12 bøger (=sange/kapitler) forfattet på heksametre – 8040 i alt. Ifølge forfatterens fortale skal værket ses som et modstykke til verdslige digte (formentlig både klassiske og middelalderlige), som ved deres emnevalg kan være farlige for ungdommen. *Hexaëmeron* skal tjene et dobbelt formål: dets indhold – bibelfortolkning og teologi – kan bringe læseren en nyttig og nødvendig lærdom, samtidig med at dets form – vers – kan belære om ordenes rette udtale.

Ud over denne fortale er hovedstrukturen i digtet følgende: 1.-4. bog giver en udførlig kommentar til skabelses- og syndefaldsberetningen (1. Mosebog kap. 1-3). Herefter forlader Anders den egentlige bibelkommentering og afviger således fra hovedtendensen i samtidige værker med titlen »Hexaëmeron«. Han beskriver nemlig i 5.-9. bog menneskets vilkår efter syndefaldet, med særlig vægt på den gamle pagts forskrifter. Han behandler også her det værn Gud har givet mennesket mod synden, nemlig de 7 dyder (de teologiske dyder: tro, håb og kærlighed, samt kardinaldyderne: retfærdighed, visdom, tapperhed og mådehold) og de syv modsvarende dødssynder. I forbindelse med synden redegøres der også for den fri vilje. 10. bog indledes med en ny lille fortale, eftersom Anders her vil markere begyndelsen til et »nyt« værk: genskabelsen i Kristus. I 10. bog knyttes forbindelsen bagud til det gamle testamente ved en gennemgang af nogle bibelsteder som viser frem til (præfigurerer) Frelserens komme. Herefter diskuteres forskellige problemer vedrørende forholdet mellem Kristi menneskelighed og guddommelighed, og i slutningen af 12. bog skildres dommens dag. Tematisk kan teksten også siges at være tredelt: 1.-3. bog omhandler skabelsen (herunder en lang ekskurs om Treenigheden), 4.-9. bog mennesket under syndens herredømme og 10.-12. bog frelsen.

Ser man på samtidig litteratur og på Anders' kilder, vil det ret hurtigt fremgå at han har forholdt sig til to helt forskellige typer materiale: 1) Bibelkommentarer, selvfølgelig særlig til 1. Mosebog kap. 1-3 (herunder også allegoriske fortolkninger); 2) Lærebogstekster i dogmatisk teologi. Type (1) anvendes i 1.-4. bog, type (2) i 5.-12. bog. Stort set alt hvad Anders skriver kan belægges i disse kilder, hvilket stemmer godt overens med det didaktiske sigte, han selv bekender sig til i fortalen: han vil ikke være original. Der er dog grund til at understrege, at han har kombineret nogle meget forskelligartede kilder til et harmonisk og velstruktureret hele. I denne forbindelse må man særlig fremhæve hans behandling af det udviklede dogmatiske materiale: hans – og alle andres – grundbog var den uhyre indflydelsesrige sentenssamling af Peter Lombarden fra ca. 1155, hvori skriftsteder og citater fra kirkefædrene var ordnet systematisk. Denne bog er i en vis forstand Anders' hovedkilde til 5.-12. bog (samt treenighedsafsnittet), men det er vigtigt at slå fast, at Hexaëmeron-teksten direkte afspejler de diskussioner man førte i Paris omkring 1190 på grundlag af Lombardenes sentenssamling. Man kunne sige at Anders' versificerede lærebog udspringer direkte af et levende undervisnings- og forskningsmiljø, og der kan ikke være tvivl om at englænderen Stephen Langton her var en central skikkelse. Dette har selvfølgelig betydning for vores vurdering af

Anders og hans bog, idet den således på ingen måde kan karakteriseres som en ren og skær versifikation af Lombarden (sådan som den første udgiver, Gertz (1892) var tilbøjelig til at mene): han diskuterer – særligt i afsnittene om Tre-nigheden og Kristi menneskelige natur – helt friske teorier af en meget stor kompleksitet, og sætter dem dertil på vers uden at bringe uorden i argumenterne. Der er ikke noget at sige til at disse afsnit er svært tilgængelige i det 20. århundrede.

For en moderne læser vil det nok være af større interesse at se hvad man mente om skabelsen, arvesynden, dyderne, den fri vilje o.l. Værdien i Anders' værk ligger nemlig ikke i en original synsvinkel, men derimod i dets repræsentativitet: Anders refererer teorier og fortolkninger der var gængse i slutningen af d. 12. årh. Det er selvfølgelig fristende at gøre Anders' epos om skabelse, synd og frelse til en dansk »Guddommelig komedie«, men sammenligningen er af flere grunde uanvendelig: For det første skete der store ting inden for teologi, filosofi og litteratur i de ca. 100 år der skiller Anders og Dante. For det andet er Dante på stort set alle planer unik – ja, man kan vel havde at han er en af de mindst repræsentative af samtlige middelalderlige forfattere: den kosmologi og det verdenssyn han udvikler hører ganske vist hjemme i en middelalderlig sammenhæng, men det er kædet snævert sammen med hans meget specielle personlige perspektiv.

En anden forfatter man med større rimelighed kan stille op ved siden af Anders, er naturligvis Saxo, Anders' landsmand og samtidige. Saxo dedicerer Danmarkshistorien til Anders (i hans egenskab af Absalons efterfølger), men vi kan desværre ikke sige hvad de to mænd har kendt til hinandens arbejder. Ser man på deres værker springer forskellene dog i øjnene: Saxo hører til det man normalt benævner »det 12. århundredes renæssance« med dens interesse for verdslige (klassiske) forfattere, hvilket tydeligst viser sig i hans latinske stil, hvorimod Anders tilhører den skolastiske fløj af fransk lærdom. Saxo udtrykker en meget »national« holdning, Anders en international. Fælles for dem var dog at de begge fik afsluttet et stort anlagt og velkomponeret værk.

H. D. Schepelern har nu gengivet Anders' omfangsrige værk på danske vers. På baggrund af den ovenstående korte skitse af Hexaameron og dets litterære og »videnskabelige« tilhørsforhold vil det forhåbentlig være klart for enhver, at der har ligget et utroligt arbejde bag, og at en sådan oversættelse hører til blandt de sjældne i dansk litteratur.

Den første og mest indlysende fortjeneste ved Schepelerns oversættelse er selvfølgelig, at han giver ikke-specialister en mulighed for at orientere sig i denne litterært anlagte lærebog fra slutningen af d. 12. årh., skrevet af en fremstående dansker. Det må endvidere understreges, at det er lykkedes oversætteren at give en virkelig pålidelig gengivelse, som således ikke blot er læselig for et alment publikum, men også vil være af stor gavn for historikere, litteraturhistorikere og andre der med et videnskabeligt formål vil lette sig adgangen til Anders' meget besværlige latin eller til de store linier i værkets indhold.

For det andet må man fremhæve de virkemidler oversætteren har brugt dels for at gengive Anders' stil, dels for at gøre værket mere læseligt for et moderne publikum. Lad mig derfor gå lidt nærmere ind på selve Schepelerns værk.

Oversætteren gør selv opmærksom på at han selvfølgelig har måttet gå på kompromis på mange punkter (s. 8), men han har efter min mening truffet nogle rigtige valg: 1) eet vers gengives med et vers, hvilket er det eneste fornuftige hvis oversættelsen skal kunne bruges i forbindelse med originalen. 2) Anders' ret indviklede syntaks afspejles fint i oversættelsen, selv om nogen forenkling naturligvis har været nødvendig. I *Hexaëmeron* findes der herudover nogle få korte prægnante sætninger med en helmening der kan stå for sig selv. Også her har Schepelern været loyal (f.eks. vers 894, s. 51: »Sagen er Grundvold for Ordet, og Ord ikke Grundvold for Sagen« & vers 6201, s. 212: »Christ ved sin Død har tilintetgjort Død«). Anders skriver i en gammel episk tradition (et heksameterdigt i 12 bøger), men anvender – på grund af emnet! – et ordforråd der hører hjemme i en bibelsk og kirkelig sammenhæng. Denne dobbelthed får Schepelern smukt frem. Den episke stil spiller han på ved at bruge et »romantiserende« sprog og ved anvendelse af gammel retskrivning. Man finder en del episk/heroiserende glosor som de kendes fra Oehlenschläger og Wilster. Den bibelske/kirkelige tone slås naturligt an ved hjælp af bibeldansk og genklange fra salmetraditionen (f.eks. 4391, s. 157: »Sorrig og Glæde bestandig paa Jord skulle vandre tilhobe«).

Ovennævnte virkemidler afspejler som nævnt originalens træk. Dette gælder også delvis Schepelerns heksameter teknik, men også kun delvis. Anders' heksametre er karakteriseret ved en vis monoton, idet han har nogle meget »tunge« vers; en del af hans heksametre har kun daktyl (een tung + to lette stavelser) i den femte fod hvor det er påkrævet, – de første fire fødder er spøndæer (hver på to tunge stavelser). Antallet af sådanne »spøndæiske« vers er hos Anders højere end hos samtidige heksameterdigtere (f.eks. Saxo) og for så vidt er *Hexaëmeron* metrisk set atypisk. I dansk heksametertradition efterligner man vekselvirkningen mellem spøndæer og daktyler ved at veksle mellem en trykstærk efterfulgt af en tryksvag stavelse (trøkæ) og en trykstærk efterfulgt af to tryksvage (daktyl). I stedet for at lade Anders' meget spøndæiske vers afspejle i en høj frekvens af trøkæer, har Schepelern valgt det modsatte, nemlig en høj frekvens af daktyler (en trykstærk + to tryksvage), hvilket i og for sig kunne gengive det atypiske i Anders' heksametre. Men Schepelerns vers består faktisk udelukkende af daktyler, og dette giver efter min mening en for stor grad af monoton. Versene belastes derudover ofte med mange småord, som kunne være undgået, hvis oversætteren havde holdt sig til det traditionelle system med de danske trøkæer.

Endelig bruger Schepelern nogle poetiske virkemidler som slet ikke findes i originalen (hvad han selv gør opmærksom på s. 8), og han bruger dem med stort held. Dette gælder særligt bogstavrimet, se f.eks. v. 569 (s. 41) »'Terra' fordi den er tæret og traadt under talrige Fødder«, eller som det hedder om den babyloniske sprogforvirring vers 1963 (s. 84) »Sprogene skurrende skilte sig ad i den store Forvirring«.

Som nævnt udmærker oversættelsen sig ved sin store pålidelighed. At det er lykkedes Schepelern at være så tro mod originalen i en vers-for-vers oversættelse er virkelig bemærkelsesværdigt. I de svære afsnit om Treenigheden (782-1416) og om Kristi menneskelige og guddommelige natur (6675-7298) har oversætterens opgave nærmest været umulig, og det er da også her han efter min

mening er trådt lidt forkert. Problemet viser sig allerede i de første vers af treenighedsafsnittet (782-789), hvor Anders skriver, at de tre personer i Treenigheden adskilles ved fem egenskaber (»evner«), og at man i beskrivelsen af personerne kan bruge *nomina* på forskellig vis, samt at *verba* ligeledes har forskellig anvendelse. Disse udtryk er tekniske termer i den middelalderlige grammatik; *nomina* omfatter det vi kalder substantiver og adjektiver, mens *verba* slet og ret betyder verber. Schepelern gengiver *nomina* med »Navne« og *verba* med »Ord«, hvilket bringer en del uklarhed ind i dette afsnit. Jeg tvivler på om det egentlig går op for læserne af treenighedsafsnittet, at Anders' fremgangsmåde består i at analysere forskellige udsagn og udtryk både med henblik på deres »meningsfuldhed« og deres sandhedsværdi. Et enkelt eksempel: vers 1020-1022 lyder i Schepelerns gengivelse: »Altsaa vi nægter Treenigheds Navn til de trende Personer, / Saasom »treenig« et tydeligt Skel trækker op mellem disse / Og en vilkaarlig, treenig Person kunde ogsaa betegne«. En pedantisk prosaoversættelse ville lyde: »Udsagnet 'de tre personer er treenige' må være falsk, eftersom udtrykket »treenige« er stærkt distributivt og ville kræve at hver enkelt person for sig var treenig«. Lignende indvendinger kunne rejses mod oversættelsen af det kristologiske afsnit (XI bog). Her tager Anders' analyse udgangspunkt i udsagnet »Jesus est homo« (6694; »Jesus er et menneske«), hvilket Schepelern gengiver (s. 227): »Mennesket Jesus er her« (dette skyldes Gertz' misvisende tegnsætning). Det er også forvirrende at *homo* i XI bog oversættes med både »Mand« og »Menneske«. Men disse afsnit er som nævnt meget svært tilgængelige i originalen, og det er under alle omstændigheder prisværdigt at Schepelern også her i det mindste har åbnet for indholdet.

Bogen er forsynet med en efterskrift i to dele, hvoraf oversætteren selv er ansvarlig for den første om »Anders Sunesens Hexaëmeron i efterreformatorsk Tid« (s. 269-291). Her møder vi Schepelern som den yderst grundige, veloplagte og velskrivende lærdomshistoriker. Det er en fornøjelse at læse om de forskellige lærde fra Erasmus Lætus til Gertz, som på den ene eller anden måde har udvist interesse for værket. Den røde tråd igennem fremstillingen er dog den manglende realisering af de mange udgiverplaner (indtil Gertz), og herved sættes Schepelerns eget arbejde med Hexaëmeron i endnu et perspektiv. På s. 270 antydes det at Anders kan have fået værket i opdrag fra Absalon, hvorved parallelen med Saxo understreges. Det er en fristende tanke, men jeg må minde om at vi ikke har noget vidnesbyrd der kan bekræfte denne opfattelse.

Anden del af efterskriften (s. 292-330) er et ret omfattende teologisk essay af J. Pedersen, som forsøger at placere Anders' Hexaëmeron i en bredere kristen digtertradition. Det ligger ud over min kompetence at bedømme dets teologiske indhold, men det er under alle omstændigheder meget uheldigt, at man har valgt denne essay-genre som introduktion til Anders' Hexaëmeron. Pedersens essay er nemlig det eneste læseren tilbydes som indledning eller kommentar til teksten, og denne anden del af efterskriften er svært tilgængelig. I de dele af essayet jeg mener at have forstået, optræder der endvidere visse uklare begreber og argumenter som tjener det formål at gøre Anders til en stor, original og betydningsfuld forfatter i den europæiske digtertradition. Lad mig nøjes med nogle få eksempler (se endv. nedenfor i listen over observationer).

J. Pedersens traditionsbegreb er meget rummeligt, og han kan således tage sig store friheder; på s. 295 hedder det f.eks. at Anders' værk »i traditionen har høje forbilleder, f.eks. Lukrets«. Lukrets' læredigt var stort set ukendt middelalderen igennem (bortset fra et par håndskrifter fra d. 9. årh.), og der er absolut ingen tegn på at Anders eller hans parisiske samtidige havde kendskab til den romerske digter. I samme ånd hedder det s. 293 at Anders står »som et ægte udtryk for nogle af de vigtigste aspekter i det 12. århundredes renæssance«. Dette utraditionelle synspunkt argumenteres der ikke for. Pedersen tager endvidere Anders i forsvar mod eventuelle beskyldninger for manglende originalitet. Det hedder bl.a. (s. 294-295): »Men om man til storhed fordrer originalitet, så opfylder han fuldtud dette krav med sin formende formåen...«. Men forfatteren sikrer sig og forsvare også Anders ud fra den modsatte opfattelse (Ibid.): »I stedet for at overbetone originalitetskriteriet kunde man netop sige, at Anders har følt sig selv som formidler«. I afsnittet om Hexaëmerontraditionen læser man s. 303: »Mere fremtrædende (indtil Anders) var imidlertid fortsat prosaforfatterne...«, hvoraf man får det indtryk at traditionen med Anders forvandles til fortrinsvis at være digterisk. Det er ikke tilfældet. På s. 296-297 gøres der rede for Gertz' manglende indlevelse i Anders' værk, hvorefter Gertz bliver sat på plads med et Dante-citat! Mange lignende argumentationsmåder kunne trækkes frem, men jeg skal standse her. Hvor vidtskuede Pedersens essay end måtte være, ville læseren have været bedre tjent med en tør, faktuel indledning til oplysning af Anders' på mange punkter svært tilgængelige værk.

Bogen har en flot typografi og et på alle måder gennemført ydre. Et par skønhedsfejl tyder dog på at produktionen er gået lidt for hurtigt til sidst (se listen nedenfor). Placeringen af asterisker mellem tekstafsnit virker ofte helt umotiveret – nogle gange angiver de store afsnit (f.eks. s. 29, 30, 67 etc.), mens de oftest synes at være benyttet som pynt (?) nederst på en side (121, 129, 132, 136, 141 etc.). Eet forhold besværliggør brug af bogen: der savnes margin-verstæller. Versnummeret angives øverst på siden, og man skal således selv tælle herfra, når man vil konferere med originalen eller blot henvise til et vers. Denne uheldige disposition skyldes dog tilsyneladende ikke mangler i æstetisk vilje til at placere noget i marginen, for der finder man henvisninger til folieskift i roskildehåndskriftet, – næppe noget en læser af oversættelsen vil have brug for.

Læsren af nærværende anmeldelse vil forstå, at bogen – trods et par uheldige dispositioner – både udgør et vægtigt bidrag til den danske oversættelseslitteratur, samt et meget godt og pålideligt redskab til orientering i en central del af middelalderens lærdomshistorie.

Under gennemlæsningen har jeg noteret følgende trykfejl, uklarheder m.m. Listen bygger ikke på et systematisk studium af oversættelsen. Fede tal henviser til side, 'v.' til vers, 'l.' til linie og 'n.' til note.

52 v.896 og *Sønnen* snarere 'ved Sønnen'. 56 v.1058 *hcer* læs 'hver'. 69 v.1466-1467 *Moses har meget om Manden fortalt i sin skrevne Beretning / Før han forklarer, at Kvinden blev skabt, og hvorledes hun opstod*. Meningen er at Moses allerede har talt om kvinden (de coniuge) i 1. Mosebog kap. 1, før han

beretter om Evas skabelse i kap. 2 (jvf. 1662-1664). **78** v.1788 »*Brombær – den røde*« fik Adam som Navn; Originalens 'rubeus' betyder næppe 'brombær' her, men blot 'rød'. **79** v.1797 til Eva findes ikke i originalen. **85** Verstæller mangler. **92** v.2238-2239 *Derfor skal Slangen ... / Krybe paa Bugen og snige sig ind i et Menneskes Hjerter*. Der er ikke tale om noget menneske her, men blot om at slangen skal »gå« på sit »bryst« (pectus). **96** v.2372 *den* læs 'dens'. **104-105** v.2624-2656 Dette afsnit tjener til at forklare forskellen mellem tilbedelsen af Gud (latría) og tilbedelsen af hellige skabninger (dulía), dvs. Kristus som menneske, helgener osv. Denne væsentlige modsætning kommer ikke frem i oversættelsen. Jvf. v.1235-1236. **105** v.2658 *h'ormed* læs 'hvormed'. **113** v.2903 *Fegær* læs 'Begær'. **187** 5259 læs '5359'. **226** Verstæller mangler. **244** v.7289 *Uplettet* læs 'Uplettet'. **273** l.2 fra neden *officielt* læs 'officielt'. **282** l.9-10 *leonisk* (bis) læs 'leoninsk'. **287** l.2 fra neden, Hvad menes der med at latinen var i *Støbeskeen* omkring skolereformen i 1903? Latinen var jo på tilbagetog. **294** l.3 *1204* læs '1205' som på s. 306. L. 9 fra neden *Petrus af Riga* læs 'Petrus Riga'. **295** l.13 fra neden, Hvad er den *klassisk kristne eksistentialisme*?! **298** l.3 *samtidige* læs 'samtidige'. **305** l.5-6 Hvad forstås der ved Chartres-skolens *humane aspekter*? **306** l.5-7 Sætningen uforståelig – hovedverbum mangler. L. 21-22 Hugo af St. Victors »De sacramentis...« hører næppe til blandt Anders' direkte kilder. **307** l.16, Der omtales en parallel mellem Hexaameron og en Abelard-hymne, men der savnes henvisning til denne. **309** l.13-14 Hvad skal man forstå ved middelalderens *blivende kilder*? **315** l.2-3, Udtrykket *den ortodokse læres sejr* er en uheldig pleonasmé. **320** l. 24 *Silverstris* læs 'Silvestris'. **321** l.1. *herunder* og ... sætningen er ugrammatisk. **323** l.13 *reenige* læs 'treenige'. **325** l.10 fra neden *13. årh.* læs '12. årh.'. **331** n.2, Hvad er *Rørdam 1909*? N.3 *Scriptores Rerum Danicarum V, 411* læs 'SRD IV 541-542'. **340** n.79, Der savnes henvisning til den nyc udgave af Bernardus Silvestris' »Cosmographia« ved P. Dronke, Leiden 1978.

Litteratur: Som supplement til J. Pedersens efterskrift henvises til: Anders Sunesen. *Stormand, teolog, administrator, digter*, red. S. Ebbesen, København 1985, hvor man finder de fleste aspekter af Anders' virke belyst, samt adskillige artikler om Hexaameron. Videre oplysninger (bl.a. om Anders' biografi, Hexaameron's overlevering og kilder) findes samlet i indledningen til den ny udgave af den latinske original: Andreae Sunonis filii *Hexaameron*, ed. S. Ebbesen & L. B. Mortensen; Corpus Philosophorum Danicorum medii aevi XI.1. København 1985. Angående dansk heksametertradition har jeg brugt K. Møller Nielsen, *Homeroversættelser og heksameterdigte. Linjer gennem den danske litteraturs historie*. Odense 1974.

Lars Boje Mortensen.

Charlotta Dorothea Biehl: *Mit ubetydelige Levnets Løb* udgivet af Marianne Alenius, Museum Tusculanums Forlag, 219 s. 170 kr.

»Det er min Ulykke, at jeg er født i et Kiøn, hvor jeg ikke kan være Staten og mig selv til den Nytté, som i et andet«, skriver Charlotta Dorothea Biehl mod

slutningen af sin selvbiografi fra 1787, den eneste større selvbiografi fra en dansk kvinde i det 18. århundrede. Og jeg kan ikke lade være med at undre mig over, hvordan dansk litteraturhistorie havde set ud, om jomfru Biehl havde haft den lykke, at være født som en mand. Marianne Alenius sætter ganske vist spørgsmålstegn ved lidelsesaspektet i Biehls historie ved i stedet for at understrege alt det, hun nåede at udrette. Ud over en stor litterær produktion fik hun sine komedier opført, sine skønlitterære værker udgivet, sine oversættelser trykt, og hun kunne derudover efterlade sin eftertid en større samling til udgivelse. Herunder *Mit ubetydelige Levnets Løb*, som først blev udgivet i sin helhed så sent som 1909. Biehl nåede således vidt, men havde hun været en mand, må man alt andet lige give hende ret i, at hendes muligheder for en anden og bedre skæbne havde været betragtelige. Men tankeeksperimentet falder alligevel til jorden, fordi den stemme, der taler i selvbiografien er så uløseligt forbundet med en kvindes identitet og personlighed, at havde hun været en mand, kan man måske med lige så god ret tænke, at så havde vi slet ikke haft nogen Biehl. Måske var det derfor hendes lykke at være født som kvinde.

Charlotta Dorothea Biehl er født 1731 og opvokset de første år hos sin morfar, der var slotsfoged på Københavns Slot. Hun er dermed født ind i hofmiljøet, hvor hun fra barnsben lærte landets kulturelle elite at kende. Hun knyttede sig meget stærkt til morfaderen, hvis yndling hun var, og hun beskriver de første otte år af sit liv som et følelsesmæssigt og intellektuelt paradis, der imidlertid blev brat afbrudt af bedstefaderens død. Hun var således et elsket barn, ikke bare af bedstefaderen, men som hun skriver, af alle der kom i huset. Et usædvanlig begavet barn, der læste såvel dansk som tysk, før hun var fem år gammel. »Naturen havde forleenet mig med et hurtigt Nemme, en stærk Hukommelse, og en overmaade stor Lyst til at Lære alt hvad mueligt var«, skriver hun og »Tydske geistlige Bøger, Holbergs Comedier, Peder Paars og Dannemarks Historie« er bedstefaderens boggaver, som hun tilegnede sig ved hans råd og vejledning. Kun to måneder efter bedstefaderens død tager hendes rigtige far alle bøger fra hende og forbyder hende med trussel om piskestraf at læse overhovedet. Hvor læsning og kærlighed var forbundet i barndommens paradis, stødtes hun som niårig ud i et kærlighedsforladt helvede, hvor læsning er forbudt. Alene denne grundlæggende erfaring ville aldrig være blevet en klassemæssigt og intellektuelt privilegeret dreng til del, og i hendes selvfortolkning er det knudepunktet, der danner hendes personlighed. Fordi hun var elsket i den tidlige barndom, har hun noget at møde faderens forbud med. Hun har allerede en selvstændig forståelse af godt og ondt, rigtigt og forkert, og med det i ryggen beslutter hun at trodse faderens forbud, koste hvad det koste vil. Som hun udviklede sig i den kærlighedsrige relation til bedstefaderen vokser hun også i autoritetskonflikten med faderen. Ud af denne dobbelte erfaring modnes hun og fører selv sit voksne syn på kærlighed, ægteskab og kønsforholdet tilbage hertil:

»Jo ældere jeg Blev, io meere Bebrejdede jeg mig, at jeg havde overtraaet min Faders Befaling angaaende Læsningen, men uagtet jeg følede det var Uret, havde jeg ikke Kræfter nok til at Lade det være; dette bragte mig til at

undersøge hvor af den Mangel paa Lydighed kom; jeg spurgte mig selv om jeg ikke havde gjort det i fald min Beste fader havde Befalet mig det? Og mit Hierte svarede mig io: og denne Bekræftelse Lærte mig, at Kierlighed allene kunde Bringe os til at op offere alleting med Fornøjelse. Denne Opdagelse var ikke saa snart gjort førend det alvorligste Forsæt Blev fattet aldrig at give min Haand til en Mand, som jeg ikke elskede saa høyt, at jeg med Glæde kunde underkaste min Villie ganske og aldeles hans Velbehag«.

Hun blev imidlertid ikke gift, skønt hun allerede som 11-årig angiver sig selv som smuk og giftefærdig, og skønt ægteskabsovervejelserne var på dagsordenen fra 15 års alderen og 10 år frem. Som 25-årig afviser hun for tredje gang lettere foruroliget den samme frier, som første gang friede til hende, da hun var 15. Den mand, hun selv gerne vil have, må hun ikke få forældrene, og tvinges til ægteskab vil hun ikke. Den største krise indtræffer, da hun for anden gang afviser en frier efter forældrenes hoved. Her hører også moderens tålmodighed op, og årene fra hun er 21 til hun er 24 beskrives som en lang og tung depressionsperiode, der gør hende alvorligt syg.

Den store forandring indtræffer, da familien flytter ind på Charlottenborg, hvor faderen udnævnes til inspektør og sekretær for Kunstakademiet. Hun kommer nu igen ind »i den store Verden«. Skønheden var mistet »siden Fedme havde Berøvet mig min overmaade fiine og regelmæssige Skabning«, men hoved og vilje havde hun til overmål. Ved hjælp af en ordbog og en grammatik lærte hun sig fransk, på samme måde senere spansk og italiensk. Hendes store fornøjelse er at gå på comedie, og sammen med nogle venner danner hun en amatørteatergruppe. Det bliver hurtigt hendes opgave at oversætte de franske stykker, men en dag opfordrer vennen Borneman hende til at skrive et originalt dansk stykke.

Hendes begrundelse for at gøre forsøget, forklarer hun med følgende paradoks: Hun vil skrive en komedie for at bevise, at hun ikke kan skrive en komedie. Paradokssets psykologiske logik ligger i, at hun hermed skaffer sig frihed til at gøre forsøget. Hvis forsøget mislykkes, har Borneman ganske vist overvurderet hendes evner, men ved overhovedet at forsøge, har hun bevist hans »Magt« over hende. Dvs. hvad hun intellektuelt måtte tabe i et nederlag, ville hun alligevel følelsesmæssigt få igen gennem det hengivenhedsbevis, som forsøget er. Paradokset sætter hendes kreativitet fri, gør hende i stand til at arbejde målbevidst: »Nu kom det an paa at finde en *Caracteer*, som ikke havde været før paa *Theatret*«. Hun finder sin karakter: den kærlige mand, som også bliver stykkets titel, og så skriver hun komedien på 14 dage. Stykkets ide er at fremhæve kærlighedens forandrende og skabende kraft over for autoritær magtanvendelse. En original dansk komedie efter fransk forbillede, men med rod i et personligt erfaringsstof.

Successen var hjemme fra første opførelse. Hun er nu 34 og fastslår, at hun fra nu af kan råde over sin egen tid. Og tiden blev brugt til det store forfatterskab og plagsomme pengesorger. Kampen med faderen ophører først med hans død.

Og selvom jeg fra Pil Dahlerups Biehl-udvalg godt vidste, at hun aldrig kunne gå uden for en dør uden faderens tilladelse, er det alligevel et læsechok, når man kommer til passagen, hvor hun sammenfatter hans livslange autoritet: »endskiønt jeg var næsten 46 Aar da min Fader døde, havde jeg aldrig tordet gaæ ned i Slots Haugen end sige til noget Menneske uden først at Begiere hans Tilladelse«.

Selvbiografien er skrevet året før hendes død og stilet til den langt yngre Johan Bülow, som hun havde et venskabsforhold til fra 1771. Et stort barn, som har gemt det bedste til sidst, kalder hun sig selv, fordi hun slutter med sin taknemmelige beskrivelse af venskabet til Bülow. »Hos den man elsker *interessere* alt, jeg veed De elsker mig, og denne Vished udgiør Livets Glæde og lyksalighed for Deres hengivne Dorothea«. Hun får sig således skrevet »hjem« i kærligheden igen. Tegner en cirkel om sit liv med bedstefaderen i den ene ende af livet og vennen Bülow i den anden.

Marianne Alenius skriver i indledningen, at livshistorien er så godt fortalt, at man kan læse den alene for dens litterære værdi. Det har hun ret i, det er i sig selv en pragtfuld tekst, men samtidig kan man her let og ubesværet nyde de mere besværlige læsninger, som Marianne Alenius har lagt til grund for denne fornemme udgivelse, som overopfylder sit dobbelte formål, på en gang at henvende sig til den umiddelbart interesserede læser og den tekstkritiske 1700-tals forsker. Det er originalmanuskriptet der ligger til grund for udgivelsen, som er en ubearbejdet gengivelse af originalsproget. Men bogen er forsynet med et udførligt og spændende noteafsnit, hvor enkelte henvisninger dækker over kulturhistoriske småartikler. Som f.eks. kunsten at folde en konvolut i 1700-tallet. Alenius er en uhyre grundig og metodisk bevidst sproghistoriker, men selv de meget omstændelige data vedrørende manuskriptet formår hun at videregive en sanselig oplevelse af. Man kan se manuskriptet i følgende beskrivelse: »Hele manuskriptet består af 52 sider fordelt på to sammensyede læg. Det første læg består af fem foldede blade lagt indeni hinanden, mens der i det andet læg er otte tilsvarende. Med lyserød silketråd er de to læg syet sammen til en lille bog med to lange sting, der går fra midterbladet i første læg til midterbladet i andet læg, hvorved stingene er synlige inde i bogen. Bogen er uden omslag«.

Udover manuskriptbeskrivelsen og udgivelseshistorien indeholder indledningen en redegørelse for Biehl-forskningen og for forholdet mellem Biehl og Johan Bülow. Endelig er der også et selvstændigt afsnit om portrætter af Biehl. Marianne Alenius tilbageviser nogle vedholdende litteraturhistoriske fordomme om Biehl og giver selv et levende og nyt portræt af hende. Således fremhæver hun som den første Biehls humor, som hun hævder er kvindelig, og derfor måske ikke er blevet forstået for det, den var. Af bogen fremgår det, at også Marianne Alenius har humoristisk sans. Således er hendes beskrivelse af det velkendte Biehl-portræt af den store tykke nedringede dame med fjerhatten ubetaleligt morsomt og overraskende anderledes set. Marianne Alenius' blik på Biehl vidner om evnen til at trænge igennem konvention og tradition, når hun om portrættet skriver:

»Næsen er lang og lige med markerede næsebor, de høje øjenbryn er næ-

sten lige, øjnene er ganske store og klare, dog er øjenlågene tyngede yderst af nedadskrånede hudfolder. Munden er lille, glad og meget svungen. Hele ansigtet hviler næsten majestætisk i et tykt lag fedt, der breder sig i en stor dobbelt-hage ned over halsen og brystet. – I al sin prægtige korpulence stråler hun af personlighed: myndig, livlig og fuld af festlig frygtløshed, – en utraditionel dame, der tør stå ved sig selv«.

Et eksempel på hvordan Marianne Alenius selv ned i detaljen og hvor det forekommer vanskeligst gør Biehl både tydelig og synlig på tværs af 200 års afstand.

Elisabeth Møller Jensen

Else Brundbjerg: Kvinden Kæteren Kunstneren Karen Blixen. Carit Andersens Forlag, København 1985. 238 s.

Hans Holmberg: Glæde over Danmark II. Om Karen Blixen. Högskolan i Kristianstad, Kristianstad 1986. 168 s.

Det er kun halvandet år siden Karen Blixen kunne være fyldt 100 år, men hvad er der ikke sket siden da! Hendes gamle berømmelse i USA blev til ren verdensberømmelse med Hollywoods filmatisering af *Out of Africa* (*Mit Afrika*); filmen vandt Oscars i mængde og har siden været spillet for millioner; andre millioner har den spillet hjem. KBs fortællinger – ikke blot dem om Afrika – er blevet optrykt og solgt som aldrig før – i USA igen i millionvis, og Judith Thurmans *Isak Dinesen. The Life of a Storyteller (Karen Blixen. En fortællers liv)* fra 1982, den hidtil største bog om forfatteren og en af filmens kilder, var i lange tider på toppen af de amerikanske fagbøgers hitliste.

Alt dette har selvfølgelig også givet genlyd i Danmark, og har de hjemlige reaktioner end været (u?)tilbørligt dæmpede, har vi da selv kunnet frembringe en betragtelig portion artikler i blade og tidsskrifter – og indtil flere bøger. Anders Westenholz' anden bog om KB, *Den glemte abe*, udkom tilmed på selve fødselsdagen og fik opmærksomhed derefter. Andre er gået mere stille med dørene og har fået ganske beskeden omtale. Det gælder den tidligere kommunalt ansatte Else Brundbjergs værk om *Kvinden Kæteren Kunstneren Karen Blixen*, også fra 1985, og det gælder den skånske högskolelektor Hans Holmbergs bog *Om Karen Blixen* fra 1986. Den sidstnævnte er udsendt som del II af et dobbeltbind artikler med fællestitlen *Glæde over Danmark*. Hvor der i det første bind *Om dansk-svenska möten* gives forskellige historiske eksempler på nordisk kulturudveksling, altså på en vis altmodisch glæde over Norden, er der i bindet *Om Karen Blixen* tale om en mere koncentreret glæde over en enkelt og mere aktuel kulturpersonlighed i nabolandet. Denne glæde over KB er i øvrigt fælles for HHs og EBs bøger; »Behøver læseren at vide mere for at fængsles, glædes og inspireres af hendes digtning?« spørger EB eksempelvis (p.200) i forbindelse med en skildring af KBs kærlighedsforståelse. Direkte mærkes fortolkernes glæde over deres genstand således i en klart sympatisk indstilling – uden tilbøjeligheder til ideologikritiske skoleridt eller andre måder at holde dommedag over KB på. Men også indirekte mærkes den så sandt som

glæde er forenelig med en sober og nøgtern faglig holdning, ikke ubehersket eller blind, som begejstring kan være, eller ukritisk, som beundring ofte er.

Alt i alt er det et par kyndige og engagerede bøger vi har foran os, skrevet af forfattere der desuden har det til fælles at ingen af dem kendte KB personligt (i hvert fald ikke HH, men vist heller ikke EB). Hendes tekster kan de til gengæld på fingrene, og i deres analyser slipper de dem ikke gerne af hænde. Begge gør de jævnlig biografiske jävnførelser; EB almindeligvis kun med forfatterpersonligheden, HH nu og da med selve KBs privatperson (men altid i tekstanalytisk perspektiv og sjælden uforsigtigt).

Inden for tekststudiet er det KBs grundholdninger eller, i EBs tilfælde, hendes holdningsmæssige grundbegreber, der indtager den overordnede plads i fremstillingerne. Hvor EB direkte lader sin begrebsorientering, som udtrykt i hendes bogs kapiteloverskrifter og titel, være styrende for valg og udførelse af de praktiske analyser, er de sidste i sig selv det primære og begrebsdannelsen mere en analytisk konsekvens hos HH. Mens altså EB illustrerer eller cementerer sin begrebsudfoldelse med en lang række mere eller mindre fragmentariske tekstudlægninger, består HHs bog af få, men ret så indbyrdes uafhængige kapitler, hvert koncentreret om en enkelt tekst, der til gengæld ses efter i sømmene og tydes udførligt og fintmærkende. Til begges metoder skal bemærkes at de medfører adskillige gentagelser. EBs fordi hendes styrende begreber ikke er præcisere defineret end at de delvis overlapper hinanden. Og HHs fordi enhver ret indgående tekstanalytisk manøvre må segmentere en række fælles træk af forskellige værker af samme forfatter.

Skønt begrebskataloget er påfaldende markeret hos EB, er hendes bog nok mindre pædagogisk end HHs. Den samvittighedsfuldt udførte tegning af baggrunden – det være sig den idéhistoriske, biografiske eller psykologiske – for teksternes begrebsinventar i sidstnævntes fremstilling, i det hele taget den nære tilknytning mellem begrebsafklaring og kontekstanalyse som det lykkes ham at demonstrere, gør det lettere at fastholde de tolkningsmæssige pointer i hans bog end i EBs noget associative, alment holdte redegørelse. Uden et rytmisk forløb mellem kraftige fortolkningsmæssige tyngdepunkter bliver en længere fremstilling let uformelig og udflydende, hvad den stedvis er blevet hos EB. Også HH kan fortabe sig i detaljer og sidespring, mens hans mere autonome enkeltanalyser – af et begrænset antal tekster – bringer ham dog altid i havn med en håndgribelig konklusion.

Med dette samlede signalement af EBs og HHs bøger vil jeg gerne foregribe konklusionen på den følgende anmeldelse med at antyde hvordan to typisk (!) utraditionelle veje fører ind i den danske forskningstradition omkring KB. Den ene gør det ved »at forelægge de overordnede begreber i hendes (KBs) digitale univers« (EB, p. 7) som en stabil orden. Den anden ved at påvise en eklatant begrebsforskydning, måske en fundamental ændring, af netop denne orden. To uens objektive (cf. EB, p. 7) eller »(med-)vetenskapliga« (cf. HH, p. 6) bestræbelser går da ud på at udlægge et forfatterskab og dets historie i begrebs- og holdningsmæssige former. En som ser forfatterskabets nøglebegreber blive strukturelt afklarede i historiens løb, en anden som ser dem blive strukturelt omkalfatrede i tidens løb. Eller én som beskriver sig frem til en række hver for sig iøjnefaldende målpunkter, mens en anden forklarer sig videre til et afgørende vendepunkt.

Et spørgsmål som her må stilles er følgende: forholder disse målpunkter og dette vendepunkt sig til hinanden i KBs værk som horisontalt overblik forholder sig til vertikalt indblik i de to fremstillinger der har produceret de to billeder af værkets holdningsmønster? Er m.a.o. analysens resultater de restløse produkter af de foran beskrevne ligheder og forskelle analytikerne imellem? Eller har KB måske en særlig finger – eller anden rest – med i spillet? For at kunne tage nogenlunde uhildet stilling til det problem må vi først betragte hvert af de to arbejder for sig.

For tydelighedens skyld begynder vi med den lettest håndterlige og mest konsekvensrige fremstilling, nemlig HHs. Dens lidt løse titel *Om Karen Blixen* synes i god tråd med indholdet. Efter et kort, retningsgivende *Förord* om tre tendenser i KBs værk som særligt har interesseret fortolkeren, følger et større kapitel i seks afsnit, også noget løst tituleret som *Studier i Karen Blixens författarskap*; fire af kapitlets afsnit er længere analyser af lige så mange sene KB fortællinger, mens de resterende to er ganske korte afsnit om hhv. et uddrag af en tidligere fortælling og om problemer i forbindelse med oversættelse (selv til svensk) af forfatterens tætte sprog. Efter dette dog nogenlunde sammenholdte hovedkapitel kommer tre klart appendiks-agtige kapitler. Først *En tolkningsdialog med Marianne Juhl* om 2-3 historier af KB; dernæst *Brevväxlingar med personer som stått Karen Blixen nära*; og endelig et 10 siders kapitel med 4 enquete-svar på 7 spørgsmål om KB som HH stillede til en række danske kritikere i 1964. Det sidste kapitel kalder han for *Ett bidrag till Karen Blixens danska receptions-historia*.

Til bogens udadtil løse komposition svarer det faktum at alle dens større bidrag er genoptryk af tidligere tidsskriftsversioner; hvorfra de stammer siges ikke klart (men det drejer sig om *Artes*, *Blixeniana*, *Kritik* og *Sammlaren*) eftersom de blot var at regne for »prøvetryk«, som senere efter- og omtanke, eller yderligere forskning, altså har raffineret til den nu foreliggende (og endelige?) version i bogform. Ikke desto mindre er der betydelig bedre sammenhæng på bogens indholdsside end dens tilkomstforhold og ydre kendetegn lader ane. Tematisk kunne titlen *Om Karen Blixen* sagtens strammes op idet der i bogen bestandig er tale om forholdet mellem *liv og kunst* i KBs forfatterskab. I de første analyser (af tidlige tekster) om livet skildret som et kunstværk; i de senere (af sene tekster) om den krise i KBs forfatterskab (og liv?) der umuliggjorde en fortsat mytologisering eller æstetisering af livsomstændighederne. Hengivelsen til illusionen viger for afsløringen af den. Det er en dristig, omend ikke uhørt pointe – HH trækker selv parallellen til Ibsens udvikling, og skønt den først falder efter mange »om« og »men« og med størst vægt i de fire store tekstanalytiske afsnit, er den bæredygtig nok til at berettige en bogudgivelse af denne art. Og som der tematisk er hold i udgivelsen, er dens forskellige bestanddele også stilistisk homogene. Alle dens kapitler er skrevet i samme rolige og redelige stil, velovervejede og en smule humørforladte, betryggende og let departementale, kort sagt i 'hinsidans' bedste humanistisk-akademiske tradition.

De tre aspekter som HH i sit *Förord* siger at han specielt har fæstnet sig ved hos KB er: at udvide grænserne for det menneskelige, at skrive sig fri og at

tiltro livet en mening. Hvad han ikke siger er at disse punkter kunne være hjørnesten i enhver moderne humanistisk programmerklæring. Er det da KBs humanisme han vil udforske med sin bog? Når det ikke fremgår klart er grunden dels at han altså ikke bringer sine erklærede tilskyndelser på idéhistorisk form, dels at han ikke vender tilbage til sine udgangspunkter for at forklare eller blot diskutere hvad de praktiske analyser hen ad vejen har givet ham af indsigt på disse punkter. Det må man helt selv finde ud af, og for egen del må jeg bekende mine vanskeligheder med at genfinde *Förordets* ekspansive frigørelsesprogram i tekstanalysens resultater.

Den første egentlige analyse kaldes »Att läsa Karen Blixen« (pp. 11-23); det er en lovlig ambitiøs skiltning, for afsnittet handler i hovedsagen om Vintereventyret »Fra det gamle Danmark«, og hvad det *alment* formidler er, med dets egen undertitel, »En oplevelse av mångtydighet«, som ikke kan betvivles, men som på den anden side netop kan betyde så meget (selv inden for det samme forfatterskab). Hvad kapitlet og den indsigtsfulde tekstanalyse derimod utvetydigt oplyser er KBs benyttelse af mottoet »Je responderay« (jeg vil svare). Ifølge HH er det den kristne traditions forkyndelse hun besvarer, og det med en hedensk inversion af både kristen livsopfattelse og forestillingskreds. At der i denne udlægning ligger meget af HHs personlige måde »att läsa KB« på bliver bekræftet i de følgende afsnit, som også bekræfter anmelderens umiddelbare fornemmelse af en særlig begrænsning i HHs indfaldsvinkel; tolkningen af et så åbent udtryk som »Je responderay« må hvile på en større suppleringsbasis end kristendomsforkyndelsen, men den må man undvære her. Hvordan skal det inverterede svar i øvrigt tydes? Som en måde at slå kristendommen på munden med dens egne ord? At besejre den med dens egne våben?

At dømme ud fra det følgende korte afsnit »Om 'Fjerdingfyrestens Vin'«, som står i KBs debutbog (og som hun gerne læste op), må svaret blive bekræftende. Inversionsteknikken hvormed de kristne værdier omsættes i en hedensk udsigelse, er den samme som før. Og dertil hedder det direkte: »Det 'polemiska' syftet med berättelsen är, som jag uppfattar det, att ifrågasätta giltigheten av Kristi offer.« (p. 29). KB stiller det »kristna frälsningsdramat« på hovedet »på sitt vanliga indirekta sätt, genom en historia. Problematiken gestaltas konkret.« (ibid.). Det er den for resten blevet lige siden KBs ungdomsværker, fx. »Familien de Cats«, gav blasfemisk og ironisk næring til *deres* inverterede fabler over den kristne værdiskala. Den blixenske historie har da kristendommen som (en del af!) sin reaktionsbasis; den er mønstergyldig i selve sin grundkonception; og det forbliver den – på karaktertegningens bckostning – til det sidste.

I den følgende, noget didaktisk betitlede »Vägledning genom 'Samtale om Natten i København'« bliver perspektiverne i KBs artistiske transformationer af kristendommen efterhånden trukket op (pp. 32-57). Det gælder de religiøse såvel som de moralske sider idet KBs polemiske anliggende går ud på at nedbryde *enhver* for hende ubegribelig kristen dualisme ved at indsmelte det kristne traditionsstof i profane sammenhænge. Udfaldet bliver kristendom forvandlet til en kunst-religion med kunstneren selv om ypperstepræst eller evangelist. Manøvren foretages på to måder: enten gennem en omfortolkning af den kristne treenighedsmodel hvorved magten, kunsten og kærligheden bliver den nye

treenighed; eller gennem brug af Ewalds noget dunkle Logos-Mythoslære, som i sig selv må betragtes som en omtydning af kristne forestillinger til profane størrelser (skabelse og begyndelse til bliven og erindring; ord til tale; Gud til Digteren; Logos til Mythos).

Man må være HH taknemmelig for hans fyldige dokumentation til støtte for denne tese om KBs historiekonception; til de slående argumenter i selve analysen følger sig en række komparative og kildekritiske støttepunkter i afsnittets særlige tillæg. Alligevel er særlig Logos-afsnittet en særegen blanding af spekulation og 'overkill'; og når der i næste afsnit i forbindelse med oversættelsen af »Samtale om Natten i København« til svensk gøres et specielt nummer ud af historiens vanskeligt gennemskuelige association til »Støvletkatrine« som et signal de fleste (!) danske læsere (i modsætning til udlændinge) må formodes at opfatte (»Det finns nämligen på teatermuseet i Köpenhamn en känd nitdeckung av henne« (p. 58f.)), ja så må vist de fleste (!) danske læsere i stedet kunne enes om at her gør den ambitiøse Danmarksentusiast HH svensk akademisk regning uden folkelig dansk vært!

Dermed være ikke sagt at den kristne spændetrøje – selvpåført eller ej – ikke lader sig krænge af historien endda. Men HH havde tjent sine læsere ved at rejse det som et spørgsmål og tydeligt besvare det med enten ja eller nej eller både – og før han gik i gang med sit næste og ganske skelsættende afsnit. Som tingene står nu har han gjort klart at KB har kunnet smede sine kunstneriske våben gevaldigt på det kristne traditionsstof. Men han har samtidig (utilsigtet?) efterladt læseren med det indtryk at kristendommen som provokation er blevet en fiksering, og altså en begrænsning, hos hende. Har den da overvejende skærpet eller hæmmet hendes kraftudfoldelse? Eller er hele spørgsmålet af mindre betydning for hende end for HH?

I sin diskussion af Skæbneanedoten »Dykkeren« (pp. 60-85) tyder HH historieberetteren Mira Jamas fortælling om dobbeltfiguren Saufe/Elnazred derhen at den faustiske eller 'flyvske' Saufe først opgiver jordforbindelsen, men dernæst sine luftkasteller til fordel for en identitet i havet, *blandt* fiskene, som Elnazred. Denne udgang er vistnok en forvrængning af den blixenske historie, som vi hidtil har mødt den. Havets verden er uforligelig med denne historie, thi den deler ikke historiens forudsætning: udvikling. Den er tid-løs.

Dette af Saufe »dykker« fra jordens eller historiens verden kan HH samtidig forklare som et udtryk for KBs egen ambivalens. Som forfatter er hun herre over sine figurer men jo selv en figur for Vor Herre Deus Artifex; selv en kunstner må hun selvsagt være Den store Kunstners discipel. Er hun da også, som Saufe/Elnazred, på flugt fra rollen som marionet i Den store Marionetspillers hænder, i historiens klør? I så fald er det en ret enestående flugt i forfatter-skabet (cf. p. 82) men alligevel en temmelig *betinget* flugt da forfatteren KB trods alt triumferer over marionetten af samme navn. For det er vel det hun gør i og med de formopløsende kræfter, marionetoprøret, omsider bindes til jordens verden? For det gør de vel? I det mindste er vi igen tilbage i fiskenes verden og i den parallel mellem liv og digt at KB i lighed med Saufe/Elnazred har givet køb på sine himmelske fordringer (i.e. sine seriøst litterære ambitioner) ved at foretage en 'svømmen i livet' (i.e. en venstrehåndsformulering af en underholdningsroman som *Gengældelsens Veje*). En bekvemmelighedsforan-

staltning som dog ikke ganske kan frakendes substans (endsige mønster-gyldighed, hvis jeg må vove en henvisning til min egen analyse af bemeldte roman i *Edda*, no. 2, 1983).

Men hvor er vi da henne? Argumentationen slinger farertruende fra den ene yderlighed til den anden. Ambivalensen, som til nød kan være et træk ved digterens fortælling, er smuttet med over i tolkningen, hvor den bestemt ikke hører hjemme. HH kalder sin gennemgang for »en inverterad Ikaros?«, og meningen med det må vel være at når himmelflugten er ovre, må man ned at svømme sin vej frem. Øjensynlig er inverteringen, som forløb så smertefrit i kristen regi, imidlertid blevet en mindre kontrollabel procedure under de ændrede mytologiske auspicer. Selve den tro på en basal identitet bag digterens forkærlighed for rolleskift som HH udgik fra i sit *Förord* og igen plæderer for p. 65f., og som hidtil har været den stabiliserende faktor i hans billede af KBs »egomytcentriske vision« af tilværelsen, er overhovedet ikke den livsforsikring for fastholdere som han gerne giver indtryk af.

At der bag historiens vekslende identiteter skulle befinde sig en tro på »en sann och entydig identitet, en bestämd roll, som det är historiens uppgift att fastställa«, vil jeg ikke dermed absolut benægte; men som HH her (p. 66) formulerer det, kan jeg godt forstå det må lede til den slinger i tolkningsvalsen der har præget hans udredning af »Dykkeren«. Det *bestemte* er jo immervæk kun *rollemuligheden* eller Mythos' manifestation af Logos-potentialet. Hvordan skulle den bestemte rolle overhovedet kunne være frigørende hvis den fra et vist punkt regnet ikke længere var åben for nye personlighedsudtryk?

Som HH senere (p. 75) selv bemærker, er det alene i fiskenes verden i »Dykkeren« at alt håb, og al håbløshed for den sags skyld, lades ude. Når teksten kan forekomme uklar på dette punkt, er det ifølge HH til dels fordi det danske 'håb' ikke tillader KB at spille på en dobbeltbetydning, som fx. ordet 'falde' gør. Og som 'hopp' på svensk jo gør. HH overser vist imidlertid forskellen på de to ord-spil. 'Hopp' og 'hopp' på svensk er homonymer og har betydningsmæssigt ikke mere med hinanden at gøre end deres respektive danske oversættelser til 'håb' og 'spring' har. At 'falde' i bogstavelig forstand og i betydningen at komme ud for et synde-fald er derimod på dansk et spil på beslægtede betydninger. HH fører her problemer ved sin tolkning over på semantikken i det tolkede værk.

I hans sidste lange »studie i KBs författarskap«, viet fortællingen »Storme«, som han kalder en »krishistoria« i hendes digtning, mærkes fortsat en vis krise på fortolkningens vej mod en konklusion på de gjorte iagttagelser. Vi skal igennem en ganske langtrukken analyse med en specielt langsom optakt og mange omhyggeligt udførte digressioner efter recepten 'det skal jämföras med' (p. 105-06) før vi når frem til målet (pp. 103-04, 108, 110-11). Det er ikke et øjeblik for tidligt at udløsningen melder sig. Netop p. 103 begynder savnet af en spændstig fremdrift at virke så lammende på koncentrationsevnen at man kommer til at tvivle på berettigelsen af de evindelige sidespring i dokumentationens tjeneste.

Så skal til gengæld siges at man ved vejs ende bliver ordentligt belønnet for sin udholdenhed. Da først konklusionen falder, falder den med vægt. Det er HHs tese at KB efter at have brugt og 'spildt' sine kræfter i Afrika måtte til at

bruge sin kraftudfoldelse kunstnerisk i stedet (Anders Westenholtz har været inde på noget lignende i *Kraftens horn* (1982)), og at hun da også fik hele virkeligheden æstetiseret i det forfatterskab som fulgte. Hvad hun må erkende på sine ældre dage, måske tilskyndet af fru Heibergs erindringer, er imidlertid at også den kraftfulde illusionskunst kan være – illusorisk! Krisehistorien »Storme« bliver en historie i den ældre Henrik Ibsens og »Dykkeren«s ånd: om kunsten som en form for virkelighedserkendelse der til sidst slår sig selv på munden. »Den idealepiska värld i vilken det kan uppstå historier och i vilken en författare som Karen Blixen kan känna sig hemma« (p. 110) er endt i en karikatur.

Mens således de første analyser i HHs KB-studier handler om fortællinger hvori livet anskues som et kunstværk (I), og mens de to sidste analyser omhandler senere fortællinger hvori denne sammenhæng mellem liv og kunst opløses i en modsætning (II), da er HHs dialog med Marianne Juhl om bl.a. »De standhaftige slaveejere« (pp. 117-41) at opfatte som en kritisk afprøvning af sidstnævnte position (III). Imod HHs opfattelse indvender Juhl specielt at KBs opgør med sin egen æstetiserende livstolkning ikke lader venter på sig til de sene *Skæbneanekdoter*, men forekommer allerede i *Vintereventyr*, hvortil »De standhaftige slaveejere« hører. Dialogen mellem forskerne forsvarer dermed sin plads i bogens kompositoriske helhed, så meget mere som den både er saglig i detaljen og åben for længere tolkningsperspektiver. At den så, til forskel fra en gennemskrevet afhandling, ikke altid har det store perspektiv på småting, må man tage med i købet. Ikke alle korn i en brevvæksling kan være guldkorn.

Det sander man til fulde i det mindre uundværlige tillæg (pp. 145-55) med korrespondancen mellem KB nærtstående personer og HH. Her er stadig detaljeinformation af nogen værdi, specielt Thomas Dinesens utvetydige bekræftelse af sin søsters anti-kolonialisme (p. 151); men som helhed er det løse ender som ikke kan tjene til en sammenfatning af HHs anliggende med bogen om KB. Eller kompletteringer på den stramme kompositions bekostning.

Mere hold er der da i bogens sidste kapitel (pp. 159-68) med enquetesvarene fra de fire danske kritikere. Resultatet, som godt kan siges at bidrage til den receptionshistorie som Rostbøll og Juhl har tegnet med deres fyldige dokumentation omkring KBs to første bøger (i *Blixeniana* for hhv. 1980 og 1984), er interessant derved at det betoner hvilken perifer rolle KB ansås at spille i sin samtidens litterære og kulturelle debat. Der er utilsigtede selvafløringer i Emil Frederikssens svar som jeg diplomatisk skal forbigå i tavshed, men ellers en temmelig solid enighed om at KB til sin død var en fremmed fugl i dansk åndsliv. Hun var så sandelig ikke forudbestemt til den festivitas som konferencer og filmselskaber i de seneste år har bevidnet hende. Med mindre pladsen på firmamentet er for den der lider under pladsmangel i andedammen! Rimeligere er dog at antage at publikum i dag trods alt er mindre døvt og blindt end tidligere for det der er anderledes. At kvindebevægelsen og andre kulturelle horisontudvidelser trods alt har haft en virkning.

Den slags opfølgende spekulationer må man ganske vist være foruden i HHs bog. Interaktionen mellem digterens univers og KBs øvrige verden forbliver et appendix til hans fremstilling. Hvad der sker med KBs kunst – i det enkelte

værk og i tidens løb – og hvordan den forvandles fra almagt til hårdfør afmagt (i forhold til kunstnerens liv) er et spændende kapitel i en spændende kunsts historie. Som et kapitel i *kunstens* historie er det næppe mindre spændende, og mon ikke HH kan fristes til at bruge sin bog om kapitlets første version som et »prøvetryk« for endnu en bog om dets anden?

Else Brundbjergs bog om KB er metodisk noget snævrere beskaffen, men er ellers til overmål bred. Den åbnes med en kort indledning og afsluttes med et tidligt digt af KB, en nyttig forfatterskabsbibliografi og en mere tilfældig fortegnelse over sekundærlitteratur. Derimellem er der 8 kapitler på 25-30 sider i snit, hvoraf det første, »Undervejs«, må betragtes som et historisk rids af biografi og litterære motiver, mens de følgende om »Fortælleren«, »Marionetterne«, »Magterne«, »Maskerne«, »Kardinalerne«, »Kønnene« og »Kærligheden« er viet »de overordnede begreber i hendes digteriske univers« (p. 7).

Hvordan disse kapitloverskrifter forholder sig til hinanden indbyrdes og til bogens – formentlig endnu mere overordnede – titelbegreber bliver aldrig klart eller blot udførligt diskuteret. Det er en typisk svaghed i EBs oplægning. Hendes værk er på den ene side for langt til at meddele en koncentreret, pædagogisk overskuelig begrebsinformation; på den anden side er det for kort til at gennemføre en tilbundsgående diskussion af sit begrebskompleks. Hvad dets argumentation og synspunkter angår er det en typisk mellemting, balanceret og jævnthen sympatisk. En bog som i fremstillingsmåden er elementær og uteknisk og som i holdningen til sit emne er tilforladelig og velmenende. Men samtidig en bog som kompositorisk er sløjt organiseret og svær at overskue og som i udsigelsen kan være forvirret snakkende og på grænsen til det ordinære. Betegnende for dens sætningsbygning er en mængde lange sætningsemner hvis placering i den meningsgivende kontekst er både perifer og uklar (fx. p. 136). Hertil kommer fremstillingsteknisk den ekstra kalamitet af kilde- og sidehenvisninger, noter, registre etc. konsekvent er udeladt. Af en stof- og citatmættet begrebsanalytisk bog at være, er EBs ikke let at slå op i; ikke engang dens indholdsfortegnelse er til nævneværdig hjælp for søgningen af navne eller tekststeder. Hvilket alt sammen knæsætter en balance mellem styrkeforhold og begrænsninger i bogens anlæg, som til gengæld hænger sammen med særpræg på dens indholdsside, fx. som de fremtræder i det tidlige kapitel »Fortælleren«.

Det er et nøgternt kapitel i god overensstemmelse med EBs hele bestræbelse på at 'afdæmonisere' opfattelsen af KB (cf. p. 8). Det man savner i hendes kapitel er da heller ikke alt det usædvanlige og spændende som hun selv forudså kunne blive nøgternhedens pris (cf. *ibid.*). Derimod er det et tyngdepunkt i redegørelsen, en episk økonomi og en rød tråd. Vi får at vide at KBs »fortællinger foregår netop i brydningstider, hvor gamle normer og synspunkter er ved at vige pladsen for andre opfattelser« (p. 23); at teksternes kompositoriske opfindsomhed næppe er i strid med forfatterens varme og omfattende menneskelighed; at lykke kræver mod og at mod kræver fantasi, bl.a. til at digte over menneskesindets modsætninger og iboende muligheder. Osv. Alt sammen rimeligt og ukontroversielt. Videre får vi til belysning og modbelysning af forhold som disse draget både Thomas Mann og hans Josef og Sigrid Undset og

hendes Kristin ind i billedet – blot ikke fuldt og helt, kun stykkevis og delt. Heri problemet.

Ikke mindst referencerne til KBs egne værker bærer præg af det – de er gerne på antydningens niveau og kan derfor kun bære alment holdte udsagn om forfatterens univers oppe. Beskrivelsen af den vigtige *frigørelsestrang*, der blandt andet kommer til orde i fortællingernes hyppige spil på dobbeltbetydninger og i fortællerens såkaldt frie fantasien over livskontraster (cf. p. 31) og forskellige køns- og rolle-identiteter (cf. p. 28), bliver på denne måde ikke tilstrækkeligt forløst. Eller højst forløst i spørgsmålets form (cf. p. 32), hvorefter fortolkeren overlader svaret til læseren eller dennes følelser (cf. p. 29). Men dette er jo ikke *fortolkning*. En fortolker driver selv et spørgsmål frem til det punkt hvor det må bære eller briste for dér at argumentere for at det faktisk kan bære. Hvor det undtagelsesvis kommer så vidt i EBs bog er det snarere sådan at det brister. Bl.a. hedder det (p. 33) at »kun hvor fortælleren selv tager ordet, tør man udlægge det som Karen Blixens personlige kommentar«. Men tør man da? I stedet for et tydeligt svar får man nok et citat, som desværre giver det modsatte indtryk af det første. EB skriver om KB at »hun skriver i et brev, at det er 'som om de ting, mine figurer foretager sig eller udsiger, kunne være – eller var – foretaget eller udsagt af mig selv...'« (Ibid.). Her der det vist den enkle logik der er bristet, ikke for KB, men for EB.

Så må vi ellers videre, og det bliver med et nyt repetitionskursus i KBs slag mod vestlig dualisme, i bestemmelsen af den korte afstand mellem tragik og komik i hendes episke værk og i Sophus Claussens umistelige betydning for hendes kunst og dens altomfattende monisme og accept af livet på godt og ondt. Udover at være noget forenklet er kurset ikke tilstrækkeligt tungtvejende til at opveje manglerne i det tidligere afbrudte ræsonnement omkring fortællerens autonomi og autoritet. EB tager – berettiget – afstand fra Anders Westenhof's påstand om KBs forsvar for »kunstens ret til at eksistere for sin egen skyld og fungere på sine egne betingelser« (citeret efter EB, p. 38), og hun siger lidt senere om AW: »Når han derefter selv fastholder forfatterskabet som kun artistisk og hendes frie fantasi som det afgørende, så ender han selv i en alt for begrænset synsvinkel.« (p. 39). Rent bortset fra at EB (p. 31) selv gik i brechen for KBs frie fantasi (og nok et par sider tidligere akkompagnerede AWs udnævnelse af læserens intuition til højste tolkningsinstans med sin egen udnævnelse af *følelsen* til denne post), efterlader hun læseren med endnu et uløst tolkningsproblem. *Hvilken* begrænsning af synsvinklen på fortælleproblemet er nemlig den rimelige? Det løsrevne artisteri bør begribeligvis 'udgrænses', og vi bliver også betroet at det skønne (og det gode) på en egen måde hører sammen med det sande (cf. p. 39). »Et kunstværk skal ikke være et kunststykke«, står der sågar med KBs egne ord (p. 40). Men nærmere kommer vi heller ikke problemets løsning selv om også Villy Sørensen og Torben Brostrøm kaldes ind som vidner under EBs forsøg på at afklare forholdet mellem kunst og virkelighed i KBs fortællinger.

Det er mit indtryk af EBs kritiske dømmekraft at hun med sine citatpluk og forbindende kommentarer udmærket magter at indkredse relevante problemstillinger i KBs forfatterskab. Det er endda som om hun formår at præcisere ærinde i »hele Karen Blixens forfatterskab« med et enkelt slående citat af

digteren selv: »Giv mennesket lov, giv det lejlighed til at yde sit ypperste.« (p. 41). Samtidig er det uomtvisteligt at hun igen lader analysen standse op ved tolkningsrammen. Selve spørgsmålet om *hvem* der giver mennesket lov og lejlighed til at yde sit ypperste; *hvordan* det sker; og hvad der i givet fald *er* det ypperste – henstår ubesvaret. Men det er jo tolkningsproblemet for EB (så sandt som det er fortællerproblemet for KB). Hvor tolkningsrammen, så rummelig som det er fagligt forsvarligt, bør være fortolkeren til nytte som skilletegn mellem kunstværk og kunststykke, må kunstværkets form og indhold træde frem af en tolkning *inden* for denne ramme – som vi tidligere kunne følge det ske i HHs påvisning af en skærpet krise i det oprindelige forhold mellem KBs æstetik og virkelighedsoplevelse. EB kan sagtens sætte tingene på plads i KBs univers; hun ved også hvor man henvender sig for at få råd om indretningen. Men det er et muremsterhus hun møblerer. Den strengere arkitektoniske og stilhistoriske sans er ikke hendes gebet.

Derfor bliver pladsen ikke optimalt udnyttet. Unødvendige gentagelser står stadig oftere i vejen for fordybte analyser af nøglebegreberne efterhånden som det ene kapitel afløser det andet. Kapitlet om »Marionetterne« er i den henseende typisk. Dets emne går tilbage til KBs tidlige dramatiske forsøg med *Sandhedens Hævn – En Marionetkomedie* og »viser hen til væsentlige sider i hendes senere digtning« (p. 43) – såsom hele hendes selvforståelse og forestillingsform. »Spørgsmålet: Hvem er jeg? er tilstede i hele forfatterskabet, og i *Kardinalens første historie* giver hun sit endelig svar«, siger EB (p. 45) i et nyt forsøg på at benytte marionetbegrebet som en nøgle til identitetsproblematikken i KBs digtning. Men i stedet for at færdigbehandle problemstillingen én gang for alle i sin bog, lader EB diskussionen glide ind på KBs (og romantikkens!) Gudsbegreb (pp. 46-52), og det til trods for at der er afsat plads til en særlig diskussion af dette spørgsmål i det følgende kapitel om »Magterne«; specielt kommentarer til Bibelens myte om Lilith dukker op ved senere lejligheder (sml. pp. 49, 94 og 197) som om de aldrig var fremsat tidligere. Identitetsproblemerne genopstår på den anden side i tre forskellige kapitler (pp. 120, 167 og 178), og de har da sandt nok også både med »Maskerne«, »Kardinalerne« og »Kønnene«, som er titlerne på disse kapitler, at gøre – foruden med marionetterne og flere andre materier. Men hvorfor da foregive at de faktisk valgte kapiteloverskrifter hver for sig er egnede til at afgrænse og belyse sådanne centrale forhold i digterens univers? Det er de jo ikke.

Om identiteten synes EB i øvrigt at være enig med HH i hans opfattelse at der neden under alle rolleskift befinder sig en klippegrund af en yderste eller inderste identitet (cf. ovenfor side 162): og dette skønt KB vedholdende pointerede at et menneskes identitet ikke er ensbetydende med hvem eller hvad det *er*, dvs. med dets ansigt, men med hvem eller hvad det kan *blive*, dvs. med den måske det evner at bære. Dermed være ikke sagt at man ikke kan eller bør *være*, men nok at man kun med sikkerhed kan *være* den eller det man kan *blive*.

En yderligere diskrepans i kapitlet »Marionetterne« opstår da EB bevæger sig fra Guds-begrebet ind på kulturen. Først citerer hun med tilslutning Robert Langbaums konklusion at KB anså kulturen for kultiveret i den udstrækning den *stemmer overens* med naturen. Men derpå går hun videre med at citere

Shakespeares *Et vintereventyr* for den tanke at kulturen først viser sit ypperste når den *går ud over* naturen (hvori den har rod). Hvis det sidste er »et af kernepunkterne i hendes digtning« (p. 54), kan det første rimeligvis ikke også være det! Jeg kunne fortsætte ad infinitum med eksempler på begrebsanalyser der enten ikke kommer ud af stedet – diskussionen af KBs monisme går igen fra pp. 37 og 52 straks efter kulturdiskussionen p. 56 – eller mere ubestemmeligt flyder ud i nye sammenhænge. Og jeg kunne tilføje hvordan sproget på sætningsniveau typisk bidrager til det konturløse helhedsindtryk. »Menneskets skæbne ligger i dets væsen, men skabes i modspil eller medspil med andre mennesker«, hedder det fx. p. 60. Hvis verberne ikke skal modsige hinanden, må enten det første betyde 'ligger som en mulighed' eller det andet erstattes med ord som 'udfoldes' eller lignende.

Samtidig må en række fornuftige enkeltiagttagelser i EBs fremstilling ikke overses. Hendes bemærkninger om KBs forhold til afrikansk kultur og til tragedien som livsbekræftelse, til *Vintereventyrs* børnefortællinger og deres kritik af næstekærlighedens evangelium, er hver for sig rimelige og tankevækkende. De mere sammenhængende indsigter i Blixens forestillingsverden udgår derimod fremdeles tydeligst fra EBs citater af digteren selv. I den forbindelse skal fremhæves at hendes konkrete fortællinger langt om længe bliver underkastet fortolkning, dog endnu på fragmentarisk grundlag. Sit syn på *sammenhængen* i KBs forfatterskab har EB overhovedet sværest ved at underbygge overbevisende. »Der er en utrolig kontinuitet i Karen Blixens forfatterskab«, siger hun således p. 64. Det kan bestemt ikke være sagt med skyldig hensyntagen til en nærlæsning som HHs, hvis artikler da heller ikke figurerer i hendes fortegnelse over sekundærlitteratur.

Fra og med kapitlet »Magterne« (pp. 74-109) bliver udførlige tekstgennemgange efterhånden fast inventar i bogens kapitler. I første omgang gælder tekstanalysen »Sorg-Agre« (pp. 99-109), der originalt udlægges derhen at de mandlige hovedpersoner Adam og hans onkel regerer som to stykker ud af sammen alen, lovens og ordenens alen, over de to kvindelige hovedpersoners liv, Ane Maries og Adams tantes, som er to stykker ud af en anden alen, den ubesmittede kærligheds. Igen kunne vigtig sekundærlitteratur (som Poul Behrendts analyse af teksten i *Kritik*, no. 41, 1977) med fordel have været konsulteret, og igen munder tolkningen ud i flere spørgsmål end den besvarer. Det har antagelig sin årsag i den uklarhed som præger også denne analyses oplæg. Vi hører adskilligt om Satan og Djævelen og Lucifers stræben mod Lyset i den eksistensfilosofiske optakt til kapitlet om »Magterne«; vi bliver videre idéhistorisk belært om romantikkens harmonilære – og romantismens disharmonier – og bliver også ganske rimeligt forsikret om at KB ikke var hvad vi dag måtte forstå ved en romantiker, skønt hun både kunne beskrive romantik og romantisme (cf. p. 83). Først bliver KB hastigt påført disse enkle analytiske gevandter, så får hun med et lov til at stå frem for egen regning – som det nøgne menneske, ansigt til ansigt med sandheden, som hun elsker, sikkert takket være kærligheden til Denys ... og så er vi så godt som fremme ved Magterne selv, Kærlighedens og dens modstykke i Ordensmagten (en rigtig romantisk konfrontation skønt den rigtignok resulterer i uromantisk brådne kar). Kort sagt denne verdens magter stillet ansigt til ansigt med fantasiens og poesiens,

som i den bekendte scene mellem kamæleonen og hanen i *Den afrikanske Farm* (cf. EB, p. 85).

Hvor skal alt dette ende? I Gud og Djævelen, utvivlsomt, men desværre ikke sådan at man klart får for sig hvem der repræsenterer hvad. Først står Gud konfronteret med Djævelen som Kærligheden konfronteret med Magten, men snart er vekselvirkningen mellem instanserne vigtigere, fantasieens spil i fiktive former. Og hvornår er da fantasien selv en gud eller djævel, sat episk igang af Ordenens magt? Hvornår er Gud eller Djævelen et tegn på de magter fantasien bekrieger? Om disse spil på begrebs-inversion har EB en del at sige, som hun med forkærlighed siger med Nietzsche og Huxley og Kierkegaard plus et udvalg historier af KB selv. Dæmoner i græsk vs. kristen tradition bringes også på bane, men det løser dog ikke problemet med EBs løse ender og forsøg med synteser der mere er ærligt ment end heldigt gennemførte. Der er masser af stof til eftertanke i nævnte kapitel; mindre som kapitlets forfatter har tænkt grundigt igennem.

Som »Magterne« afsluttedes med analysen af »Sorge-Agre«, konkluderes det følgende kapitel »Maskerne« (pp. 110-30) med en analyse af »De standhaftige slavejere«. Mens identiteten og romantikken som før sagt er gamle kendinge som her går igen, romantikken i en diskussion omkring den gotiske renæssance og KBs gotik i det hele taget, er der forskelligt nyt at hente om pseudonymernes maske, fx. Pierre Andrezel, som EB finder lånt fra en fransk politiker i Sophus Claussens *Fortællingen om Rosen*. Spekulationerne omkring dæksnavnet bygges ud med den mere tvivlsomme formodning at KB valgte det af dårlig samvittighed over at misbruge sit talent »udelukkende for at gøre forretning, uanset hvor nødvendigt det var økonomisk.« (p. 116f). Mon ikke hun snare beskyttede sig mod *anklager* i så henseende ved at komme dem i forkøbet eller tage højde for dem?

Selve Andrezels roman, *Gengældelsens Veje*, er en af de tekster der gennemgås udførligt i næste kapitel om »Kardinalerne« (pp. 131-70). At KB med bogen »havde skrevet en karikatur over sin egen digtning, og ingen opfattede det« (p. 160), kan jeg ikke være uenig i dersom *karikeringen* ellers udlægges som jeg forestiller mig i min artikel i *Edda*. At romanen har krigen som baggrund og at den i »Dykkerens« kuffertfisk og titelfigur (med anagram-navnet Elnazred) har 'bundfældet' et dybtgående ironisk udtryk, har tilsvarende HH været inde på. Det bemærkelsesværdige i EBs kapitel er derimod billedet af KB, ikke som den moderne, historieløse romans, men netop *historiens* vogter. Og videre at vi omsider møder en sammenfatning af identitetsproblematikken – netop i kardinal Salvatis skikkelse (pp. 166 og 163). Historien er KBs mest omfattende maske og derfor udfaldsrum for hendes mest omfattende identitets-udfoldelse.

Det er i god tråd med denne opfattelse at »Kardinalerne« spænder fra den første kardinal-historie, »Syndfloden over Norderney« (pp. 132-38) til den sidste og endelige maskering i »Kardinalens tredje Historie«, udgivet godt 20 år senere. Mellem disse poler er indskudt et par længere gennemgange af andre historier: »Den unge mand med nelliken« (pp. 140-45) og »En opbyggelig historie« (pp. 146-54), begge fra den mellemliggende samling *Vintereventyr* fra de forfrosne krigsår i Danmark. Lige så rimeligt det imidlertid kan være at

opfatte udviklingen fra den ene kardinal til den anden som et specielt betydningsfuldt tegn på KBs historiesyn og maskekunst, lige så urimeligt må det være at tolke forløbet som uproblematisk harmonisk.

EB antyder selv at historien har to betydninger: den episke histories og livshistoriens. Men hun glemmer at tilføje at de to historier kan udelukke hinanden. Om så livshistorien begynder at kollidere med den episke historie allerede i *Vintereventyr* eller først senere, kan vi overlade til HH og Marianne Juhl at skændes videre om. Men at KBs begreb om identitet er lige så splittet som den maske der skænker identiteten udtryk og den historie den står og falder med, kunne EB godt have brugt sine mange ord om historie og identitet til at søge afklaret. Hendes urolige og springende komposition har imidlertid igen ladet hendes læsere i stikken på et vigtigt punkt – omend gode enkeltheder fremdeles findes markeret. Ét er at kun den enkelte læser, ifølge EB (p. 170), kan vide hvordan det dæmoniske og det guddommelige i KBs univers indvirker på hinanden; fortolkeren af universets »overordnede begreber« skylder os desuagtet et 'leksikon' over disse begrebers betydningsindhold og betydningsforskydninger i konkrete faser af forfatterskabets løb.

EBs to afsluttende kapitler om »Kønnene« (pp. 171-204) og »Kærligheden« (pp. 205-27) er efter mit skøn hendes bogs bedste. De rummer inspirerende og indgående læsninger, fx. af »En båltales« (pp. 171-87) (hvor det ikke kan lægges EB til last at en anden nylæsning af teksten, af Eva Pedersen på KB-konferencen i Minneapolis i 1985, må savnes) og af »Moderne ægteskab« (pp. 211-17). Kapitlerne rummer flere af EBs synspunkter på Bror Blixen og Finch Hatton (fra *Kritik*, no. 66, 1984) og en skarp men ikke helt ubeføjet kritik af anden forskning, fx. (p. 202) af *Dianas hævn*. Og de har begge en markant konklusion. Det første om KBs kunstsyn som en livsudvidende forener af himmelsk og jordisk, guddommeligt og menneskeligt. Det sidste om hendes syn på kærligheden som næsten lige så almægtig på sit felt: som Magternes fredsforskyrter og Ordenens utrættelige modspiller.

Ved forenklingen i EBs version af KBs kunstsyn skal jeg ikke opholde mig yderligere. Om en lignende forenkling i hendes beskrivelse af kærlighedssynet skal kun bemærkes at forfatterens dobbelte tilbøjelighed for Venus og Diana hos EB efterhånden får kendelig slagside på Dianas bekostning (cf. pp. 216 og 226f.). Man bliver ikke klar over hvem af de to EB betragter som guddomskraften i forfatterskabet. Eller om der i selve uklarheden skulle ligge en pointe som EB med vilje har undladt at betone?

Bedst er disse to kapitler i hvert fald hvor syntesebestræbelserne endelig vinder overtag over de løse associationskæder. Og allerbedst hvor de dog ikke tager overhånd med den fade harmonisering til følge, men magter at sætte modstridende forhold på begreb uden derfor at ophæve modstriden. En sådan begrebsdannelse er *anderledeshed*, som præger en række forhold i KBs verden fra kulturen i almindelighed til kønsrelationerne i særdeleshed. Hvad de sidste angår vil KB hverken vide af matriarkat eller patriarkat. Det er kønsbalance, ikke kønskonkurrence hun søger. En ganske spændingsfyldt balance, som hun mener at finde i over- og underklassen, men ikke i bourgeoisiet. Eller i al enkelhed en ligestilling baseret på *anderledeshed* – eller gensidig inspiration, om så inspirationen skal sikres ved magi eller rent hekseri.

Thi en helt igennem fredelig eller omkostningsfri procedure er der jo ikke tale om, skønt EBs liberale og udogmatisk 'medsyn' godt kan give det indtryk. Hvis det jævnlig kan være svært at afgøre hvilke tekster hun benytter i sin diskussion (fx. p. 180), er man dog ikke i tvivl om hendes uforandrede sigte på KBs delikate balancegang mellem 'orden' og 'kærlighed' (uorden?) i universet og menneskelivet. Specielt dens mere prekære udslag skænker hun opmærksomhed: at hekse, hvad enten af lyst eller nød, er produkter af mandsdominerede samfund, kvindens sidste flugtmulighed når mandens splittende syn på hendes væsen har tvunget hende til flugt. Sådan gøres en dyd af nødtvungen anderledeshed. Derfor er temaet ikke kvindens frigørelse til lige vilkår i mandssamfundet, men hendes frigørelse *fra* dette samfund (*til* et lige-værdigt samfundsliv på individets egne præmisser: grokraft og væsensudfoldelse). Dette er det anderledes både i »En båltale« og »Daguerreotypier«, og det interessante i forbindelse med disse tekster er derfor kritikens gentagne fordømmelse af dem som reaktionære. Alene efter Jantelovens grumme logik kan det ikke være anderledes end at det anderledes' fortaler skal kanøfles for at være – anderledes.

Her må en helt anderledes kritik sættes ind mod EB og hendes gode kapitler om disse forhold hos KB. Hvis den afgørende anderledes kønsidentitet fx. består i en *aktiv* form for *væren* (modsat mandens ydre og handlingsmæssige *fiksering* ved *bliven*), er vi igen i behov for en skærpet analyse af KBs *positive* begreb om *bliven*. Begreberne væren og bliven må være ligeværdige adgangstegn til menneskelig livsudfoldelse. Ellers bliver deres indbyrdes forskellighed blot gensidigt diskriminerende – og forarmende for forståelsen af KBs liv og kunst.

For HH bestod der et spændingsfyldt forhold mellem den yngre KBs suveræne historiefortælling og den ældre KBs ikke mindre suveræne livshistoriske fremstilling; den ene var anderledes end den anden. For EB var anderledesheden en livs- og kunstinspirerende størrelse inden for et stabilt univers hvor »utrolig kontinuitet« hersker. Sådan er hendes fortolkning anderledes end HHs og denne anderledeshed forklarer en hel del formelle forskelle deres respektive bøger imellem. I forhold til den dominerende tradition i dansk Blixen-forskning er HHs personlige bog trods alt af en grundfæstet positivistisk observans, EBs af den mere indfaldsrigt essayistiske type. Med de forbehold der er fremsat i det foregående, finder jeg det velgørende at to så ens motiverede men forskelligt orienterede forskere har klaret sig over landegrænsen respektive karrieregrænsen og humaniorastudiet med et par vægtige arbejdspræstationer om en digter som folk af faget her hjemme kastede vrage på så sent som for 20 år siden.

I dag har 'svarene' fra Denne store Anderledes fundet både ekkorum og gensvar, skønt der med mellemrum harceleres over at 'dialogen' mere handler om hendes liv end hendes digtning. Sven H. Rossel er den der senest har gjort indsigelse mod dette litterære 'ligskænderi', som han kalder det når eksempelvis Aage Henriksen påstår at det bedste KB fik produceret var hendes liv og at dette følgelig er overordnet hendes kunst (cf. Rossels spidsartikel i *Nordica*, no. 2, 1986). HHs danske navne er på den anden side en af dem der har

tilsluttet sig netop dette punkt i Henriksens KB tolkning (cf. Hans Holmberg: *Fra Klaus Høeck til Karen Blixen* (1981), p. 164).

Hverken svenske HH eller danske EB har lagt navn til en sådan eksistensanalyse på tekstanalysens erklærede bekostning. Men det er spørgsmålet om de ikke tilsammen – på grund og på trods af deres indbyrdes forskelle – har bidraget med et 'udvidet tekstbegreb' omkring KB som kan give fremtidig forskning mod til at diskutere Aage Henriksens formel uden at tage anstød af dens let patetiske klang. Nok går der efter manges mening en skillelinje mellem dem der kendte KB personligt og dem der senere måtte holde sig til hendes værk (jf. herom fx. Frank Egholm Andersens artikel i *Edda*, no. 1, 1986, p. 83). Men ingen har godtgjort at grænsen er uoverskridelig endsige bør være det.

At livshistorien begynder at fortrænge teksthistorien på rent tekstligt grundlag, har derimod HH – som jo angiveligt ikke kendte KB – bevidnet. Og at livs- og kunstinspirationen, tekstligt som udnemstekstligt set, var uadskillelige gennem hele KBs forfattertilværelse, er den gentagne påstand i EBs bog. I ingen af de to bøger går man så langt som til at mene at forfatterens liv bør ses som et produkt af hendes kunst. Men man går langt nok i den retning til at formlen kommer inden for debat-rækkevidde. Måske den allerede har virket som et uerkendt incitament for HH og EB og som forklaring på noget anderledes som deres bøger bag alle de synlige forskelle har til fælles i det skjulte.

Poul Houe

Poul Houe var arrangør af symposiet *Karen Blixen/Isak Dinesen: Tradition, Modernity, and other Ambiguities* ved University of Minnesota 17.-20. april 1985 og medudgiver af symposiets *Conference Proceedings*, som bringer bidrag af en lang række europæiske og amerikanske, etablerede og debuterende Karen Blixen-forskere og -kritikere.

I.K.

Dansk Sprognævn: Retskrivningsordbogen. I kommission hos Gyldendal 1986. 622 s. 70,- kr.

Hadde der været overskrift på anmeldelserne i dette tidsskrift, skulle der over denne have stået *folkelig ufolkelighed* – eller måske det modsatte. Men heldigvis vil redaktionen ikke have den slags tøjeri, så overskriften blev ikke noget problem. Til gengæld er det et problem at dele sol og vind lige, men jeg prøver.

På Dansk Sprognævn er der i mange år ud over det almindelige service- og nævnarbejde arbejdet med den nye udgave af retskrivningsordbogen, og ikke få af vore bedre hoveder har været involveret. Nu er bogen udkommet til glæde for alle sine brugere, og der er grund til at stoppe op og spørge: Hvordan er den så at bruge?

Hvilken kvalitet har den for sine forskellige brugere?

Hvordan er resultatet af de mange anstrengelser, diskussioner og møder?

Mit sammenfattende svar er præget både af det positive og det negative.

I forhold til den gamle grønne er der tale om en kvalitetsforbedring på væsentlige punkter. Der er mange flere ord med, så man slår ikke så ofte op forgæves. Til gengæld betyder de mange ord, at et opslag tager længere tid. Især en skoleelev skal hen over mange overflødige ord, og nogle gange skal eleven søge et ord, hvor han/hun næppe kommer hen. Fx findes *femårsalderen* under *-års* og ingen andre steder.

Desuden er typografien ændret, noget som især ældre med nedsat syn vil sætte pris på. Om der så er så mange, der sætter pris på, at man har valgt at skrive meget med store bogstaver, er en anden sag. De store bogstaver nedsætter læsbarheden, så lad os håbe, at læserne ikke på dette punkt lader sig belære af bogen. Og lad os håbe, at Sprognævnet af hensyn til de ordblinde i en senere udgave forlader den faste bagkant. Idealet for publikationer som denne må være, at det korrekte og det hensigtsmæssige/det funktionelle går op i en højere enhed.

Endelig er den gamle *Vejledning* ændret til *Retskrivningsregler*, dvs at nu kan brugeren ikke søge vejledning, her står reglerne. Og dette sidste er vel, hvad han/hun primært søger. Den, der bruger Retskrivningsordbogen, er normorienteret i sin adfærd og lægger vægt på, at der er forskel på rigtigt og forkert. Også her gives der, sammenlignet med den gamle ordbog, mange gange bedre besked. Men ud over normen, søges der så ikke svar på hvorfor? Vil den normsøgende ikke også have ræsonnementet? Dvs er der ikke behov for *både* regler *og* vejledning?

Den synlige omkostning ved den nye grønne er, at den ikke er handy. Den er ikke sådan at have med i mappen, den er stor og tyk, og den kunne ligge bedre i hånden. Dette kan betyde, at mange, der burde tage bogen med og slå op i den, ikke gør det. Bogens indholdsfortegnelse illustrerer klart, hvordan det problem kunne være klaret. I indholdsfortegnelsen optager retskrivningsreglernes indgangsord ca 3 sider, mens der til bogens første 506 sider er fire indgange (ca ½ side). Bogen burde være delt i to.

Men kan Retskrivningsordbogen ellers bruges? Ja, egentlig burde der gå et par år, før vi havde tilstrækkelig erfaring til at svare på spørgsmålet. Jeg vil nu alligevel vove en bedømmelse efter ca et halvt års brug. Hvordan er bogen ud over det positive indtryk, en sammenligning med den gamle giver?

Min ven doktoren er ved at skrive nogle noter, og han er en pernitengryn, noterne skal være stavet korrekt. Derfor kommer han ofte og spørger om dette eller hint. Forleden kunne han ikke finde ud af, hvad en *kaldæer* skulle hedde i flertal, så vi kastede os ud i den nye grønne. Men der var ingen kaldæer at finde, hverken i ental eller i flertal. Der stod *kaldeanlæg* osv, men vor *kaldæer* var fortabt. Nå, vi lagde hovederne sammen, og efter lidt tanksomhed, lidt tid og et opslag på *hebræer* fik vi *kaldæere* og *kaldæerne*, som herved afleveres til Sprognævnet.

En trøst kan det så være, at en systematisk gennemgang viser, at Ordbogen medtager *sabiner*, *nasiræer* og *saddukæer*, ja, også en *nazaræer* er med. Ikke alle stammer er glemt.

Siden hin dag med de fraværende kaldæere er min ven blevet ved med at komme med ord – som om jeg var den »lille« grønne. Han kan bl a ikke forstå,

at man kan skrive *selv om* eller *selvom*, men kun *om end*, hvor det endda er sådan, at kommer der *skønt* på, så hedder det *omendskønt*. »Hvor er logikken henne?« spurgte han. Mit svar var, at der selvfølgelig var en logik bag, og at han kunne prøve at finde den i Retskrivningsreglerne. Men det er langt fra det eneste sted, hvor logikken eller jugementet er svært at ane, fx kan man slå *lang*, *langt fra*, men ikke *langthen* op. Men det er måske, fordi vi skal se, at langt hen ad vejen må man selv om det. Det uheldige er, at vor fornemmelse for sproglig norm fragmenteres (heller ikke *fragmentere* er til at slå op i bogen) for til sidst at forsvinde.

Går man bag sommeren-85's majonæse-krig, så var det med rette eller urette den angst, der drev nogle i læserbrevene.

I den nye ordbog kan man ikke slå *adelsvælde* op, det var dog muligt i den gamle. Men det er væsentligt at kunne slå sådan et ord op, da der er forskel på *adelsvælden* og *adelsvældet*, hvad der ikke ses under *vælde*. Jo, når man sådan bliver ved at slå op, krakelerer indtrykket lidt.

Hvad nytter det, at vi nu kan slå *adenoid* og *adept* op, når et udmærket opslag i den gamle (selv om det heller ikke var godt nok) er faldet ud?

Nå, min ven doktoren er måske en lidt krævende bruger. Lad os da se på en mindre raffineret. Min yngste ville forleden vide, hvilken ordklasse *allemulige* skal ind under, og hun blev i den anledning udrustet med den nye grønne. Et opslag under *allemulige* gav intet (var man doktoren, kunne man nu tro, belært af det forrige, at ordet var glemt). Under *mulige* var der heller ikke bid. Alene fandt hun ikke hen til hverken *al* eller *mulig*, og ingen af stederne så hun *alle mulige*. Bør der ikke være et opslag på *alle* i denne bog? Jeg tror, at både doktoren og min yngste ville sætte pris derpå. Der er opslag på *ham* og *hende*. Men hvad har brugeren mest behov for: at kunne slå *ham* op eller at kunne slå *alle* op? Eller sammenlign det fraværende *alle* med opslag som dette:

erlagde datid af *erlægge*

erlagt datids tillægsform af *erlægge*

erlægge, *erlagde*, *erlagt*.

Tilbage i mit hoved blev spørgsmålet, hvem er denne ordbog egentlig skrevet for? Min ven doktoren har fået dyb mistillid til den, og min fjortenårige datter finder ikke, hvad hun søger. Lad os tage en mellemproportional: en hønseavler. Slår man som hønseavler op analogt med, hvordan vi søgte efter flertallet for *kaldæer*, så viser det sig, at der kan vælges mellem *høner* og *høns*. Men det er jo den rene usandhed. Det må rettes, thi formanden for Sprognævnet ønsker næppe at gå over i historien, som den der gjorde *høner* til *høns* – eller hvad?

Spørgsmålet kan forlænges til Ordbogens smertensbarn: dobbeltformerne. På side 15 står der om dobbeltformerne, at ordningen af dem følger alfabetiseringsreglerne. »Der er således ikke med rækkefølgen mellem dobbeltformer (fx kastanie og kastanje) markeret nogen anbefaling af den ene form frem for den anden«. Og der konkluderes, at dobbeltformer skal betragtes som lige korrekte former. Men det tror jeg ikke en døjt på. Bogen vil ikke blive brugt på denne måde, og den forestilling, der ligger bag *lige korrekte former*, er mere end diskutabel.

Jeg tror, at den tvivlende, der møder to eller tre muligheder, reagerer enten sådan, at han/hun vælger den af formerne, han/hun forventede at finde, eller

at den første fremstår som den primære, dvs den, der bliver valgt. Om jeg har ret i det, vil tiden nu vise, men meget tyder på, at ganske mange mennesker skriver upåvirket videre, uden at en retskrivningsordbog giver dem dårlig samvittighed. Jeg tænker her på fx *trede* og *ialt* – Og mon ikke *linie* stadig er den hyppigste skrivemåde? Med basis heri kunne man spørge, om det ikke er vor normformidling, der er noget i vejen med? Er det nok at udgive den grønne og så i øvrigt være tilgængelig for spørgsmål? Burde der ikke sættes anderledes aktivt ind over for fx pædagoger? Jeg møder stadig dansklærere, der docerer *sp*, *st*, *sk* man aldrig skulle *må*, samt at *og* afløser komma mellem to sætninger.

Interessant er det også at spørge, hvad menes der med *lige korrekte former*? Det kan man ikke se i Ordbogen.

Ligger der ikke bag dette udtryk en fiktion, hvor der er abstraheret fra sociale, generations- og andre forskelle i samfundet? Fx sidestilles *tog* og *toge* som flertal af *tog*, men i den del af verden (DSB), hvor man har mest med *tog* at gøre, hedder det stadig *tog* i flertal. Hvorfor sidestilles så de to former?

Ja, det må vel være, fordi Sprognævnet har et eller andet antal eksempler med *toge* i deres samling. Men hvor mange skal der til, før en ny form indføres, og burde det ikke bemærkes, at den nye form er betinget af alder, eller hvad der nu betinger den? Er det i virkeligheden ikke at give dårlig vejledning, når det ikke oplyses, hvordan sprogsamfundet (eller dets grupper) oplever brugen af den ene eller den anden form? Hedder det *en* eller *et cirkus*? Begge dele, siger Ordbogen, mens det andre steder siges, at specialisten siger det ene, andre det andet. Hvis det er tilfældet, hvad er så vigtigst, at begge former er lige korrekte, eller at de bruges forskelligt? Eller tag opslaget *bukser*, hvad ville en af vore nye medborgere få ud af det samt opslaget *buks*? Hvad er der blevet af *et par bukser*?

På side 614 får læseren besked om, at stavningen af udråbsord og lydord principielt er uden for Retskrivningsordbogens område, »og det er således fuldt korrekt både at variere de staveformer, der er nævnt i ordbogen (fx *auuuv*, *iiih*, *bannng*, *miauuw*) og at bruge udråbs- og lydord, som slet ikke er med i ordbogen ...« Bortset fra, at der næppe er forskel på korrekt og fuldt korrekt, handler dette så ikke om, at man kan bruge sproget uden at tænke i baner som korrekt/ukorrekt. Dvs man kan gengive statsministerens udtale, hvis man ønsker det fx i en vittighedstegning eller på tv, uden at skulle tænke over, om det er korrekt/ukorrekt. Men burde der ikke være en generel bemærkning om, at sådan kan vi naturligvis også bruge sproget.

Konjak får mig til at føle mig tilbage i forrige århundrede, og jeg vil blive ved med at tage mig en *cognac* eller måske en *armagnac*, der har fået lov at stå uberørt. En stor del af de lige korrekte former er for mig abstraktioner, der dækker over forskelle i sprogsamfundet. Forskelle, der bør trækkes frem og ikke tilsløres som frihed. Med få signaturer kunne man sikkert fortælle læseren, hvilken sociolekt osv en variant var dominerende i, men det ville til gengæld kræve, at man var sikker i sin sag.

På side 15 står der om forkortelser, at selv om en forkortelse er brugt i bogen og anført på forpermens liste, er det ikke ensbetydende med, at det er den officielle eller eneste korrekte forkortelse. Var man pernitten, ville man hænge sig i det lille *eller*. Brugeren af bogen vil snarere spørge, hvor er så de korrekte?

I Ordbogen finder man ganske mange forkortelser, men også her kan det undre, at nogle er med, andre ikke. AIDS er der, men slå NATO op kan man ikke. I ganske mange breve har jeg set, at man i finere kredse skriver kopi som c.c., men den forkortelse er der ikke. Er det så, fordi den hverken er korrekt eller officiel? Forventer brugeren ikke at kunne finde de officielle forkortelser i dette værk – eller i det mindste besked om, hvor de så står?

Brugervenligheden i øvrigt?

I regist(e)ret bagi kan man slå op under *skarp parentes*, og bortset fra, at man bliver henvist til en paragraf og ikke en side, så får man ingen ny information efter søgeturen, blot kan man på siden se en skarp parentes. I parentes bemærket er denne henvisning til paragraffer meget lidt brugervenlig, når paragrafferne strækker sig over flere sider. Der skal bladres. Angivelsen af paragraf i de vejledende klummetitler er desuden inkonsekvent (se side 509, 589 og 595). Og i en indholdsfortegnelse slår ingen op efter paragraf, her er paragrafferne den rene støj, og de giver et grimt tekstbillede!

Men tilbage til dobbeltformerne. Når brugeren skal vælge mellem den ene eller den anden form, bliver han/hun ladet i stikken – og tilfældighed kommer til at råde. Det er sikkert ikke Sprognævnets ønske, men det bliver resultatet. Og hvorfor ikke være sprogstyrende på dobbeltformerne, hvorfor ikke anbefale? Hvorfor blive hængende i denne deskriptivistiske normering?

Hvordan er det ellers at slå op? I en af etaterne skriver de, at man *ronderer*, men den form er ikke med. Er det så, fordi man ikke kan rondere og skal *rundere*, eller er der tale om en forglemmelse? Og den virksomhed, der har en *rondemand*, er de helt galt på den? Når *trappeløb* ikke er med, hvad skyldes det så? *Døgnhvile* findes heller ikke i Ordbogen, selv om kommunerne ved dynekiggeri i mange år har konstateret, om mandspersoner har optaget noget sådant. Nå, alt kan jo ikke være med – men alligevel. I Ordbogen er der et opslag for *mellembys*, også selv om den slags samtaler er væk. Til gengæld er der ikke noget opslag for de 60.000 transaktioner, der dagligt gennemføres som *telefax*.

Især når det drejer sig om sammensatte ord, kan det være svært at gennemskue, hvorfor et ord er med, og et andet ikke. Under Ø er medtaget *ølbås*, *ølbrik* og *ølhund*, men ikke *ølstue* og *øltønde*. Her står *østblok* og *østblokland*, men ikke *østland*. Der er sikkert en forklaring herpå, men finder doktoren, hønseavleren eller min datter den? Og hvad sker der med dem, hvis de ikke kan finde ræsonnen? I Ordbogens indledning kan man læse, at sammensætninger, hvis betydning umiddelbart fremgår af de enkelte ledes betydninger, ikke er medtaget, med mindre de er meget gængse eller de kan volde problemer. Spørgsmålet er bare, om det er brugervejledning. Og når der står *berejsning*, har man så ret i at forvente, at *beridning* også er med? Og hvad med *recipisse*, nok er den ikke mere i brug, men nogle skal dog stadig stave til den og kende dens køn.

At *hansemænd* ikke er med, kan jeg leve med, men hvis min ven doktoren ville skrive, at der er for mange hansener i Sprognævnet, ville jeg ikke kunne hjælpe ham med et opslag. Blandt de eksotiske er *in casu* med, men den raffinerede måde at skrive to eksemplarer på (*in dublo*) er ikke med. Nu mener jeg, at man selvfølgelig burde slå et slag for at få afskaffet den slags unoder som

in dublo og *c.c.* – og den slags sprogrøgt kunne passende være bedrevet i vejledningen.

At gå ordbogens opslag efter systematisk har været umuligt, men et par kontrolopslag skaber ikke for stor tillid. Fx kan jeg slå *grusse* op, i ODS er opslagsordet *gruse*, men er jeg i tvivl om det hedder det *gruselig* eller *grusselig*, så er der ingen besked at hente. Under *greve* er anført *grev Gert* og *grev(e) Moli*, hvad kan der mon ikke komme ud af det? Under *guardian* er anført *klosterforstander*, men ej *vogter*. Det er ikke muligt at slå ord som *slukefter*, *slumpen*, *slusk* og *slyngpelargonie* op – ej heller *frizzant*, *pétillant* og *primeur*. Når tolderne i hundrede år har kunnet holde fast ved *toldkamret*, burde det så ikke også fremgå? Efter mange opslag er jeg blevet mere og mere forvirret, hvad bør man egentlig kræve/forvente af kvalitet og konsekvens i et arbejde som dette?

Var lanceringens staveøvelser, majonæsen og konjakken ikke populisme, hvor vor opmærksomhed blev afledt? Hvor gedigent kan man forvente, at et arbejde som dette er?

I Ordbogen sidestilles fx *linear* og *linear*, men er det ikke vildledning i stedet for vejledning. Min matematiske meddeler siger, at de i den verden aldrig har hørt om en *linear* funktion, mens min arkæologiske ven arbejder med *linear-B*. Under L står der *let-mellemvægt*, men ikke *let-fluevægt* eller *let-sværvægt*. Hvorfor? Under L kan man slå *ledig* op, men ikke *ledighed* eller *ledighedsstatistik* – ja, den, der ikke kan se svaret, kan ringe og spørge – men var det det, der skulle være resultatet? Burde man fx kunne slå navnene op på større grønlandske byer op? Burde *Lammefjorden*, *Grønsund* og *Storstrømmen* være med, når nu *Napoli* er med? Og burde jeg kunne slå op, om det hedder en *lakseørred* eller en *laksørred*? Er det for meget at forvente, at man kan slå *hyponym* og *hypernym* op, når man nu kan slå så mange andre underlige ord op?

Lad os forlade Ordbogen og gå til *Retskrivningsreglerne*. Som titelskiftet fra *Retskrivningsordbog* til *Retskrivningsordbogen* antydede, så er man også her blevet mere bestemt. Tidligere fik vi en *vejledning*, nu får vi *regler*. Her er altså ingen slinger i valsen. Meget mere er taget med, og der formuleres mange flere regler, som kan følges konsekvent. Især er reglerne for tegnsætning blevet forbedret iøjnefaldende.

Læser man paragraf 5 i denne del, er det nu alligevel som at være i en vejledning. Her står, hvad man *kan* gøre, hvad man *kan eventuelt*. Og det vil reelt sige, at vi har både vejledning og regelsæt. Derfor kunne brugeren have brug for en tydeliggørelse, hvorfor er der om nogle emner formuleret regler, om andre ikke? På side 520 står der om konsonanterne *d* og *r*, at de skrives enkelt i mange ord, selv om den foranstående vokal er (eller kan være) kort, fx *nudel*, *skovrider*, *jeres* og *værelse*. »Der kan ikke gives faste regler for, hvornår *d* og *r* skrives enkelt i sådanne ord. Det tilrådes derfor, at man i tvivlstilfælde søger oplysninger under de enkelte ord i selve Retskrivningsordbogen«. Her kan den, der ikke er i tvivl komme slemt op at køre. Hvorfor ikke sige, at det er bedst at slå op? De fleste laver vel fejl, fordi de ikke kommer i tvivl.

Sproglig elegance præger i øvrigt ikke alle dele lige meget. På side 520 står der: »Da stavemåden i fremmedord normalt hænger sammen med ordets

oprindelse, kan der ikke gives faste regler for dobbelt- og enkeltskrivning i sådanne ord, og det tilrådes derfor, at man i tvivlstilfælde søger oplysninger om de enkelte ord i selve Retskrivningsordbogen. Man kan dog bemærke følgende: « Her burde Nævnet have vendt *man*, *selve* og *følgende* en gang ekstra i luften. Hvad betyder kolon andet end *følgende*, og hvorfor lade *man* stå, så det kan misforstås? Visse steder får forfatterne ligefrem et helt man-flip fx på side 514 og 515.

På side 523 står der i en deloverskrift *Tekstbegyndelser mv.* – siden står der »Reglerne i denne paragraf gælder også navne af typen *von Hassel*«. For læseren er det uklart, hvad der dækkes af *mv.* – og mon *von Hassel* hører hjemme her? I det hele taget bruges *mv.* og *lign.* for meget og for inkonsekvent. På forpermen står der, at i Retskrivningsordbogen bruger redaktionen *o.l.* for og *lignende* (og ikke bare i selve Retskrivningsordbogen), men her skrives og *lign.* Fordi der er plads? Fordi det er en bedre forkortelse?

Og hvad ligner et udråb eller en ed? På side 529 står der: »(b) Love og bekendtgørelser *mv.*: Navne på love *mv.*,« I en kommende udgave bør der saneres i dette. Sprognævnet, der på side 535 gør virkelig meget ud af titulatur, kan da ikke være bekendt, at og *lign.* på side 527 dækker over Dannebrog. Eller hvad med side 525: »(4) RUBRIKOPSTILLINGER MV. Ved rubrikopstillinger i regnskaber, forretningsbreve, spørgeskemaer *mv.* ...«?

Med hensyn til forkortelse burde tiden være inde til at tage et klart standpunkt. Hvorfor fx, når man i øvrigt ikke vælger at slette overflødige punktummer ved forkortelser. Her er visse af de offentlige institutioner faktisk mere konsekvente og rationelle, fx skrives der på toldkamret dvs., jf, osv. Og det forstår vi alle. Her kunne Nævnet modernisere, ja, nogle ville mene, at det var mere centralt end at kaste sig over *konjakken* og *laissez faire*.

At kongehuset har Nævnets bevågenhed fremgår flere steder, ikke bare af titulaturgennemgangen på side 535. Mange gange får afdøde Prins Knud sit – og tingene siges to gange:

»(2) T-BIORD (BIORD DANNET AF TILLÆGSORD)

T-biord er biord, der er dannet af tillægsord«.

eller

»§ 42. Punktum som forkortelsestegn

Denne paragraf indeholder hovedreglerne for, hvordan man bruger punktum som forkortelsestegn«.

Jo, vi er med.

Til gengæld er det andre steder sværere at være med. Under gennemgangen af grammatisk komma skal man vide, hvad en sætningsknode er. Og det er der mange, der ikke ved, både blandt danskstuderende og ditto lektorer i sprog.

Men lad os slippe dette pindehuggeri. En ordentlig kvalitetskontrol kunne have klaret meget af dette. Og en deling af bogen i to havde gjort underværker.

Så var vi sluppet for *selve Retskrivningsordbogen*, og så kunne vi få én bog, der kunne betitles *Retskrivningsregler og retskrivningsvejledning*. Det sidste siges faktisk i indledningen side 11: »Retskrivningsreglerne (dvs. Retskrivningsvejledningen)«. Var den sidste del frigjort, kunne forfatterne også give læserne det, som man virkelig savner: forklaringer, argumenter og kriterier. Der står flere steder, at man kan gøre det ene og det andet, men hvad er at

foretrække? Hvis der skulle være tale om vejledning, så skulle brugeren have det med.

Nu får man besked på, at hist og her er der nogle regler, og på andre områder kan man gøre snart det ene, snart det andet. Men hvordan vurderes da mulighederne? Her er det som ved dobbelt-formerne: *laissez faire/laissez faire*. Et pudsigt eksempel findes under gennemgangen af grammatisk komma. Ved sætningsknuden får læseren besked på, at kommaet foran den eller de bisætninger, hvorfra et led er flyttet frem, kan udelades. Men ingen besked om, hvorfor det kan udelades. Dvs ingen information om, er det nu en god eller dårlig ide at udelade det komma? Sandheden er, at i den gamle retskrivningsordbog måtte man ikke sætte noget. Det er nu blevet til, at kommaet kan udelades. Det samme gælder om komma mellem bisætninger med fælles indledningsord. Er det vildledning eller vejledning?

Alt i alt:

Vi har fået en bedre retskrivningsordbog. Tak for den. Lad den blive bedre i de næste udgaver. Og lad os så også få en bedre sprogpolitik i Sprognævnet. *Laissez faire/laissez faire* er folkelig ufolkelighed – og den er ingen tjent med.

I forordet får vi løfte om, at i en senere udgave får vi *gymnasie* indført på lige fod med *gymnasium*. Hvis den »forbedring« udebliver, vil der ikke komme kritik fra min side. Påskønne ville jeg imidlertid, hvis Nævnet gav fremstillingen i den indledende vejledning og i *Retskrivningsregler* en tur gennem formandens kritiske pen. Er der nogen grund til at aftone så meget, at der på side 534 kommer til at stå: »Det kan anbefales først og fremmest at følge en nogenlunde fast praksis...« – hvorfor ikke anbefale, at man følger en fast praksis. Og hvorfor skrive på side 534: »... idet de næppe kan siges at være egentlige egennavne«. Hvem sætter pris på den måde at få råd på? Og hvad får man ud af et råd som dette: »(a) Forklaringer og eksemplificeringer: I forklaringer, eksemplificeringer og lign. kan første ord efter kolon dog skrives med lille. Det gælder, når det, der følger efter kolonet ikke er delt op i helheder, der begynder med stort bogstav:

Sagen forholder sig således: huset (el. Huset) er for stort, så vi har ikke råd til at bo i det.

Sagen forholder sig således: huset (el. Huset) er for stort; vi har derfor ikke råd til at bo i det.

Forstår læseren ikke *dog*'et i citatet ovenfor sådan, at det er unormalt at skrive med lille, og savner læseren ikke råd om, hvornår det er en god ide – og hvorfor? I disse tider, hvor teknik og tekstbehandling kan alt muligt, har vi mere end nogensinde brug for at vide, dels hvad der er korrekt, dels hvad der er hensigtsmæssigt. I Retskrivningsordbogen gives der bedre svar end i den gamle, men med de mange arbejdsår og den megen teknik kunne svarene godt være bedre. Og vor arbejdsgever ville sætte pris på en ordentlig behandling af årsværk.

Mogens Løj

Ole Togeby: »STEDER« i bevidsthedens landskab – grene på ideernes træ, om at finde stof til belysning af en sag, Gyldendal, 1986.

I de senere år er opstået en *New Rhetoric*, som også er blevet præsenteret her i Danmark f.eks. af J. Lindhardt og J. Fafner (anm. i Danske Studier 1983). Den har fundet en bastion i faget retorik, styrkes nu i folkeskolen, men har indtil videre ikke haft større indflydelse i den videregående danskundervisning.

Den klassiske retorik var en praktisk indføring i kunsten at producere velfungerende tekster, især retstaler. Retorikken blev med tiden reduceret (en lang historie, som f.eks. Fafner har skildret) og endte i vor tid som dels en foredragslære dels et stilistisk beskrivelsesapparat til allerede producerede tekster, uden nogen relation til retorikkens egentlige vækstpunkt *inventio* (eller på nudansk »researchen«): den analyse-proces af relevante sagforhold der dengang som i dag med nødvendighed er et led i den proces, hvori en velfungerende tekst produceres. Den bedste systematiske indføring er Lausbergs *Handbuch der literarischen Rhetorik*.

Man husker med gru fra gamle vejledninger i skriftlig fremstilling (i karikatur): man skal sætte sig godt ind i sit emne, og derpå producere en tekst med en indledning, en midte og en slutning, gerne i et letfatteligt (LIX), personligt (klichéfrit) sprog, uden forsyndelser mod korrektheden (især stavning og interpunktion), men gerne på basis af en – ofte falsk – analyse af den yderst komplekse kommunikationssituation i skolen.

Indsamling af stof og analyse af sagforhold vedrørte i en lang periode ikke undervisningen i skriftlig fremstilling, et tilbageskridt i forhold til ældre tider. H. C. Andersen f.eks. brugte jo *chria*-en i skolen til sine stile, som Diderichsen og Schiødt har skrevet om (jf. Lausberg, 1960 paragr. 1117-20).

Hvad angår researchen måtte dansk lærere henvise til andre fag eller indgå i samarbejde med dem, for så vidt emnet ikke faldt ind under deres eget fags genstandsområde, f.eks. den danske skønlitteratur.

Som Togeby andetsteds har påpeget, er det karakteristisk, at danskfaget har udviklet former for skriftlig fremstilling, ikke mindst prøveformer, der respekterer denne skæve udvikling: referatstilen, hvor analysen af virkelighedens forhold netop allerede er foretaget af de primære skribenter, og hvor stilskrivernes opgave typisk vil blive at afsløre skribenternes partiskhed og snedige manipulationer med læseren – ofte ved at spille de primære tekster ud mod hinanden. I denne stil-type prøves stilskriveren ikke i sin evne til selv at finde stof, rejse argumenter og fremføre sine egne synspunkter på virkelighedens verden.

Meget groft sagt: i den faglige tradition, vi lever i, er analyse af omverdenen bundet til andre fag end Dansk, og det personligt partiske synspunkt er noget, man lærer at afsløre hos manipulatorer, ikke noget man selv lærer – eller roses for – at indtage. Fagopdelingen afsætter en kløft, et hul mellem to stole: på den ene side realfagene, på den anden side undervisningen i skriftlig og mundtlig fremstilling under danskfaget. Realfagene er abstrakte og tilstræbt objektive i deres omverdensanalyse, og danskfagets undervisning i tekstproduktion (og tekstanalyse for den sags skyld) tager først fat, hvor træk fra virkeligheden allerede er sat på dagsordenen, og en analyse allerede er etableret, af andre

mennesker i de »primære« tekster, som er udgangspunkt for undervisningen.

Men kan hullet ikke fyldes ud?

Det er ikke mærkeligt, at tværfagligt samarbejde anbefales og praktiseres i stor udstrækning, og at dansklærere har mange kreative ideer i deres arbejde med rapporter og stile, så der faktisk ofte foregår en language teaching across the syllabus (jf. CUR-rapporterne).

Men der mangler lærebøger. Danskfaget må kunne anvise nogle generelle analyseredskaber, som afsenderen kan bruge til analyse af ikke blot sin egen placering i kommunikationssituationen, men også af det genstandsområde, som der skal skrives en tekst om – ud fra et bestemt synspunkt.

Vi kender fra 68-bølgen forsøg på at løse dette problem ved at introducere i danskundervisningen meget abstrakte analyser af samfundstotaliteten, som dog sjældent kunne bringes til at fungere i forbindelse med analyse eller produktion af konkrete tekster om virkelighedens komplekse problemstillinger. Vi kender også lærebøger i argumentationsteori, men i research?

Men der er også en helt anden mulighed.

Det er her retorikken kommer ind i billedet. Og det er her Togeby griber fat om et glemt kerneområde i den retoriske tradition: research-processen: *inventio* (græsk: *heuresis*, jf. *heuristisk*). Den er ikke mindre nødvendig for tekstproducenten end de øvrige procedurer, f.eks. *dispositio*, der også har været forsømt, men er kommet frem igen i de senere år som kompositionsanalyse, et felt Togeby også har dyrket, men principielt ikke dækker med denne bog.

I retorikkens afsnit om *inventio* præsenteres »spørgehorisonter« eller »søgeprofiler«, som tekstproducenten kan benytte til at finde og analysere det materiale, som er relevant netop for hans sag og ud fra hans synspunkt (*utilitas causae* Lausberg paragr. 63) og den argumentation, den kan give mulighed for. Retstalen, retorikkens hovedfelt, er jo per definition »partisk« (for eller imod den anklagede), lige som det »personal view« må være det, som dansklærere ofte – i det mindste siger, at de – gerne ser deres elever give udtryk for. Retorikken tilstræber – eller foregiver – ikke at se sagforholdene fra evigheds synsvinkel – inden for afstukne faggrænser og definerede analyseniveauer, som lærebøgerne i realfagene gør, uanset hvor kritisabel disses administration af denne position nu kan og må være.

Retorikken går straks til sagens kærne i al dens kompleksitet. Den gælder ikke den uinteresserede beskuen, den er rettet mod handling, mod afgørelse.

En introduktion af den art, som Ole Togeby fremlægger, er altså på forhånd meget velkommen, og må modtages med stor taknemlighed.

Lad os se på bogen.

Begrebet *topos*, »sted«, introduceres i de to første afsnit, (pag. 7-29). Begrebet skal forstås inden for en spatial-metaforik, der benyttes om »bevidsthedens landskab«, jf. bogens titel. Den faglige metafor »sted« hørte i antikken først og fremmest hjemme i mnemoteknikken, hukommelseskunsten, og brugtes ikke bare i retorikken, men også f.eks. i logikken (jf. Aristoteles' *Topica*).

Topoi (flertal af *topos*, jf. Lausberg paragr. 373) er således forskellige »steder«, hvor bundter af almene synspunkter, ideer til spørgsmål, er samlet sam-

men; inden for retorikkens *inventio*, f.eks. de berømte *hv-spørgsmål*: *Hvem, hvad, hvor, hvornår, hvorfor og hvordan*, der har overlevet i lærebøgerne i skriftlig fremstilling, men som kun er nogle af de mest abstrakte af de mange relevante spørgsmål, man i retorikken kan lære at stille sig, når man planlægger sin research.

Disse generelle spørgsmål benytter Togeby til af definere de overordnede kategorier, der konstituerer de spørgehorisonter, som systemet af retorikkens topoi udgør (pag. 13-29).

Han gør det ved at knytte an til en anden metafor: et »træ«, *topostræet*, et velkendt billede fra illustrerede lærebøger i logik fra renaissance, om end med lidt andet indhold. I en anden – mere populær – bog, Togeby netop har udsendt, kalder han det »idétræet« (Sprogbog, Dansk lærerforening, 1986).

I dette træ er

»Stammen« *Identitet*, dvs. definition (hvem?, hvad?) af sagforholdet.

»Roden« er *realitet*, dvs. ontologi, (»er det?«), »hvor«, »hvornår« og »hvorfor«: ræsonnement (ahistorisk), forklaring (det fortidige), begrundelse (det fremtidige).

»Kronen« er *kvalitet*, (»hvordan er det?») dvs. redegørelse, beskrivelse og karakteristik (med særlige underafdelinger vedr. personer og tekster).

Hvad der her er oppe og nede kan give forvirrende associationer til »basis og overbygning« i marxistisk terminologi.

Topos-træet skal benyttes på den måde, at man begynder med stammen (definition) og dernæst går nedad og udad i rødderne (realitet) eller opad og udad i træets krone (kvalitet).

Således er også bogens hoveddel (pag. 30ff.) disponeret efter de introducerende afsnit (pag. 7-29), hvor bogens emne præsenteres og defineres:

Først *definition* (pag. 30-36), så *realitet* (pag. 37-90) og endelig *kvalitet* fra pag. 91 til slutningen. Denne overordnede inddeling er dog ikke markeret i indholdsfortegnelsen eller på anden måde i lay-outen. Bogen er inddelt i en lang række mindre afsnit af systematisk art.

Den systematiske disposition stiller Togeby i en lidt underlig position i forhold til den »topiske metode«, som bogen argumenterer for som en humanistisk modpol til naturvidenskabernes objektivisme. Togeby angriber ikke naturvidenskaberne på erkendelsesteorien; men sætter det almindelige indtryk, som folk har af dem, over for den »topiske metode«, der knytter an til den hermeneutisk kritiske tradition, som Togeby i sit slutkapitel fører tilbage til Giambattista Vico's anticartesianske filosofi. Dette sker i slutningen af bogen. I bogens indledning beskrives topikken blot som et praktisk redskab (pag. 13): *Spørgehorisonten er ikke et erkendelsesteoretisk bud på verdens indretning, men et praktisk hjælpemiddel til at lave sammenhængende og overbevisende tekster.*

Det karakteristiske for den »topiske metode« er, at den er problemorienteret. Den minder på mange måder om de anvisninger, man kan finde i fremstillinger fra 1960'erne og 70'erne af den problemorienterede, projektorganiserede undervisnings- og arbejdsform (jf. f.eks. Illeris).

Man kan finde den samme metodik anvendt i de mange eksempler på »pragmatiske analyser« (f.eks. Kjøller 1976 og Harder et al., 1980), der ikke vedkender sig afhængigheden af den retoriske tradition. Det Togeby nu gør er,

at han dels bevidst knytter an til den gamle tradition, dels vil skrive en abstrakt, systematisk fremstilling, som Cicero eller Quintilian. Og her må han komme i konflikt med det videnskabsideal, han selv forfægter i bogen. Konflikten afspejler sig klart i bogens disposition.

En lærebog bør begynde med en definition if. Togeby (pag. 13): *En lærer (!) -bog i biologi begynder med udtrykkeligt at definere begrebet »biologi«, begrebet »celle« og begrebet »liv«.*

Definitionen af »topik« finder vi da også i første afsnit *Topoi* (pag. 7-12), i indledningen til andet afsnit *Spørgehorisont* (pag. 13-29) og i det sidste videnskabshistoriske afsnit, der bærer samme navn som første afsnit *Topoi* (pag. 160-65), og behandler *topoi* som en komponent under *tekstbeskrivelse* (pag. 147-59), men altså med selvstændig overskrift. Vi kan citere definitionen pag. 12: *topoi er tankeskemaer eller relationsbegreber, der på en gang er så almene og abstrakte at de i mange sammenhænge kan perspektivere en sag ved dens relationer til andre sager, og samtidig så specifikke og konkrete at de kun anerkendes i bestemte kulturer og samfund, som de på den anden side også karakteriserer. Topoi hører sammen i et system der udgør en søgemodel for hvordan man perspektiverer en sag i en argumentation hvor spørgsmålet er åbent, dvs. hverken afgjort ved magt eller beviser. Topoi åbner nye muligheder og videregiver traditionelle skemaer for tanken.*

En topisk analyse, derimod, er som nævnt problemorienteret og vil altid tage sit udgangspunkt i en begivenhed, en »case«. Togeby introducerer også denne kategori: *Beretning*, eller som der står i indholdsfortegnelsen, der ikke altid stemmer med overskrifterne: *Beretning om begivenheder*. Men det sker først pag. 65, hvor de 7 berømte *hv-spørgsmål* også først for alvor behandles, skønt de er introduceret (jf. ovf.) allerede i første afsnit (pag. 7) og benyttet i de afsnit, der går forud for *Beretning*, i de abstrakte redegørelser for *Definition* (pag. 37-36), og de forskellige typer af *Årsagsforklaring* (pag. 37-58).

Togeby kommer om ved konflikten mellem det konkrete og det systematiske ved at give en første præsentation af topikkens muligheder i slutningen af sit andet afsnit *Spørgehorisont* (pag. 13-29), hvor han netop benytter en »case« ved at tage op den analyse af en skolestil, han tidligere har præsenteret i tidsskriftartikler i *Mål & Mæle* og *Kursiv*; i disse blev topostræet i øvrigt også præsenteret, men så kortfattet, at næppe mange læsere blev klogere.

Herefter går Togeby over til sin systematiske fremstilling.

Netop det benyttede eksempel (skolestilen) rejser et andet problem: Eksempelernes art. Den »case«, vi her fik præsenteret var en stilskrivers problem med et eksternt defineret, opgivet emne, og ikke en kompleks situation. Vi sættes dog ind i stilskriverens problemer, som tekstproducent. Men denne trend følges ikke op. Eksemplerne i de flg. afsnit er typisk færdige, »brugte« tekster, og ikke skildringer af komplekse situationer, i hvilke der så skal handles med sproget.

Her respekterer Togeby ikke, at det er en tekstproducent, der er hans læser, som f.eks. Cicero ofte gør i sine lærebøger. Hør f.eks. hvorledes Cicero kan fremstille en problemstilling med udgangspunkt i et rids af en case (*De Inventione* II, xxiii, 72, Loeb nr. 386, 1968 pag. 236f., min overs.):

Comparatio er det tilfælde, hvor en handling, der ikke kan godtages i sig selv,

forsvares med henvisning til det formål, den tjener. Det er denne slags: En hærfører, der var blevet omringet af fjenden, og som ikke kunne undslippe på nogen måde, lavede en aftale med fjenden om at aflevere våben og tros mod at få fri afmarch med sine folk. Aftalen blev ført ud i livet. Man mistede våben og tros, men reddede soldaterne ud af en håbløs situation. Han anklages for højforræderi. Her har vi et definitionsproblem, men lad os i stedet undersøge det tema, vi diskuterer her. Og så kommer den topiske analyse ind. Cicero tager sin elev ved hånden i en konkret situation – der ganske vist er skildret ved sprogets hjælp – og viser, hvad man kan gøre ved den. Togeby, derimod, præsenterer typisk en »brugt tekst«, demonstrerer og kritiserer – og trækker dermed på den tradition for kritiske tekstanalyser, som vi kender i forvejen fra pragmatikken og referatstilene.

Men i og med at Togeby benytter allerede producerede tekster som eksempel materiale, må vi forudsætte, at disse også har været igennem overvejelser, som hører under de følgende faser i retorikkens arbejdsproces: *dispositio* og *elocutio*. I en færdig tekst kan man ikke vente at finde alle de argumenter benyttet, der er rejst under *inventio*, og de udvalgte argumenter placeres næppe i samme rækkefølge, som de er rejst. Cicero beskriver situationen i *De oratore II* (kap. Lxxii 291-94, overs. Th. Hastrup, Odense, 1981 pag. 480-83): *Når jeg nemlig har påtaget mig en sag og har gennemtænkt alle dens momenter så grundigt, som jeg nu er i stand til, og når jeg har fundet og fastlagt sagens bevisligheder og de emner eller synspunkter, hvormed jeg dels kan vinde dommerne for mig, dels stimulere deres følelser, gør jeg mig derefter klart, hvad sagen rummer af gunstige og af ugunstige momenter, eftersom der vel næppe kan tænkes nogen sag, der fører til debat eller retsstrid, uden at den rummer begge dele. Det afgørende er blot, hvor meget den rummer af hvert! Min normale fremgangsmåde, når jeg taler, er så den, at jeg samler mig om alt det gunstige, sagen rummer etc.*

Over for for færdige »brugte« tekster er *inventio*'s topik ganske vist anvendelig til at pege på det oplagt bortvalgte og dermed tekstens bias.

I Togeby's bog får vi faktisk præsenteret topikken, snarere som et instrument til analyse af tekster, end som et instrument til analyse af situationer, før tekster produceres.

Det var her, Rhodos var. Det var her, der skulle springes. Her var det punkt, hvor de gamles glemte færdigheder kunne præsenteres på en ny og relevant måde.

Det er karakteristisk for fremstillingen i bogens enkelte afsnit, at Togeby benytter lejligheden til at få anbragt ikke blot ny ting, men også en masse traditionel dansklærerlærdom – især fra den pragmatiske analyse og argumentationsteorien – på passende steder i sit træ, så den fremtræder i en ny og mere funktionel belysning.

Her er flere pletskud, som man straks glæder sig til at tage op i sin undervisning, f.eks. præsentationen af metafor og metonymi i forhold til klassifikation – og vel at mærke som del af *inventio*, researchen, og ikke under den sidste udsmykning og afpudsning af teksten (også den antikke retorik behandlede metaforen såvel under *inventio*, som under *elocutio*).

Hans bog kommer derved til at repræsentere en mellemling mellem på den

ene side de uundværlige lærebøger i tekstlære (f.eks. Gradenwitz'), der respekterer sprog- og tekstvidenskabens traditionelle analyseniveauer (fra de mindste til de største enheder) og på den anden side de tekstbundne modelanalyser, hvor kun de aktuelt anvendelige metoder introduceres. Dog med det forbehold, at Togeby angiveligt ville tage sit udgangspunkt i tekstproducentens og ikke tekstrecipientens position, selv om dette brugerkoncept, som nævnt, ikke er gennemført i ønskeligt omfang. Og mon ikke det netop er producentsynsvinkelen, der ville gøre en sådan bog til det ideelle supplement til lærebøger, bygget op over de traditionelle analyseniveauer.

Togebys forsøg på at få anbragt disse metoder i sit system er fascinerende og yderst nyttigt at få forstand af. Det frister læseren til forsøg med alternative indplaceringer og indførelse af mere stof.

Men man må nok indrømme, at der er langt igen til en tilfredsstillende præsentation af en moderniseret variant af de gamles håndbøger i retorik. Det er alt for let at problematisere bogens nuværende standard på mange niveauer. Stoffet er simpelthen ikke gennemarbejdet nok til at blive præsenteret i lærebogsform. Det er krævende nok endda.

Hvis det er så svært at disponere stoffet, som det ser ud til, må det tages op til en åben diskussion, som samtidig afdækker de filosofiske vanskeligheder, der ligger bag.

Lærebogsformen gør det svært – for ikke at sige umuligt – for den mindre kyndige at vurdere, hvilke dele af den præsenterede lærdom der er alment accepteret i faget, og hvilke dele der her fremlægges første gang endda i skitseagtig form til fagkollegers overvejelse.

Og den, der vil benytte bogen som lærebog i tekstproduktion, skuffes, når brugbarheden af metoden oftest demonstreres på færdige (brugte) tekster og ikke ved handlingsanvisninger i definerede situationer til en passende uøvet, men engageret, producent af en ny tekst.

Det ufærdige indtryk understreges af »den ydre sprogdragt«, som forhåbentlig får en kemisk rensning inden næste udgave: de mange trykfejl – mængden er på niveau med en dårlig første korrektur – pinligst i litteraturlisten, den forvirrende vekslen i typografien – versaler benyttes ikke blot til termini technici, dvs. topoi, men også til almindelig fremhævelse, og uoverensstemmelser mellem indholdsfortegnelse og kapiteloverskrifter.

Jeg ser ikke noget formål i her at komme frem med en lang række af de sure bemærkninger og korrektioner, som bogen giver anledning til, og som kunne tilskynde til at lade bogen uomtalt i dens nuværende skikkelse i forventning om en revideret udgave.

I stedet vil jeg opfordre kolleger til at arbejde med på den ide, der bærer bogen. Derfor er det også vigtigt at gøre opmærksom på den nu.

Ideen er god nok, hvad navne som Aristoteles, Cicero og Quintilian turde borge for, for ikke at nævne nyere navne fra især amerikansk forskning.

Derfor er ideen også et mere grundigt forsøg værd, og systembyggeren Ole Togeby er rimeligvis også netop den, der ville kunne føre det igennem. *Hvis han havde tid*, jf. titlen på en af de artikler, hvor han først introducerede sagen.

Man kan kun opfordre ham til et nyt forsøg.

Litteraturhenvisninger

- Cicero, M.T.: *De Inventione*, Loeb edit. nr. 386, London, 1968.
 Cicero, M.T.: *De Oratore*, jf. Hastrup.
 CUR: *Modersmålsopgaven*, 1979ff.
 Diderichsen, P., 1968: *Dansk Prosahistorie I. 1*, Kbhv.
 Fafner, J., 1982: *Tanke og Tale, den retoriske tradition i Vesteuropa*, Kbhv.
 Gradenwitz, M., 1983: *Tekstlære*, Kbhv.
 Harder, P. et al., 1980: *Hvad går vi ud fra, om forudsætninger i sprog og handling*, Kbhv.
 Hastrup, Th., 1981: *Marcus Tullius Cicero, Retoriske Skrifter I, De oratore, 2det halvbind*, Odense.
 Hastrup, N., 1983: anm. af Fafner 1982 in *Danske Studier 1983*, Kbhv.
 Hastrup, N., 1984: Reflection on language, when language works, or when it does not? in *Forces in European Mother Tongue Education*, Tilburg.
 Illeris, Kn., 1974: *Problemorientering og deltagerstyring*, (Arbejdstekster til psykologi og pædagogik 23), Kbhv.
 Kjølner, K. red., 1975f.: *Analyser af Sprogbrug I-IV*, Kbhv.
 Lausberg, H., 1960: *Handbuch der literarischen Rhetorik I-II*, München.
 Lindhardt, J., 1975: *Retorik*, Kbhv.
 Schiødt, H.J., 1976: *Dansk i Skolen*, Kbhv.
 Togeby, O., 1983: Hvis man havde tid, in *Kursiv 1983/2*.
 Togeby, O., 1978: Stile, in *Mål & Mæle 1978/3*.
 Togeby, O., 1986: *Sprogbog, Grundbog i sprogundervisning*, Dansk lærerfor-
 eningen.
 Togeby, O., 1984: Teksten er skabt af mennesket, om hermeneutisk tekstvi-
 denskab i Skandinavien, in Ringgaard et al.: *The Nordic Languages and
 Modern Linguistics 5*, Århus.

Niels Hastrup